

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમિક ૨૧૪૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ તિલક હસ

વિષય ૮૨.૨૪.૧૬ તિલક

તીલક કેશનો સર્વીસ્ટર હેવાલ.

જાણીતા નૅશનલીસ્ટ પત્રના અધિપતિ અને મરાઠી લેખક તેમજ નૅશનલીસ્ટ રાજ્યદ્વારી આગેવાન મી० આળ ગંગાધર તીલક બી. એ. એલ. એલ. બી. ને તેઓના આશરે રૂઝ હજાર ઉપર કોપીનો બહોળો ફેલાવો પામેલા “કેસરી” પત્રમાં કેટલાંક રાજ્યદ્વારી લખાણ કરવા માટે હાંદી ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૨૪ મી એ. અને ૧૫૩ મી એ. કલમની રૂએ મુબઈના વડા પ્રેસીડેન્સી મેજસ્ટ્રેટ મી० એસ્ટને મુબઈ સરકાર તરફથી સરકારી ઓરીએન્ટલ ટ્રાન્સલેટર સહાયદમીયાં સહાયદ સમમુદીન કાદરીની ફરમાશથી કાઢેલા વોરંટની રૂએ તા० ૨૪ મી જુન ૧૯૦૮ ને રોજ સાંજના સાડા છ વાગતે મારફેટ આગળ આવેલી સીતારામ બીલડીંગ્સમાં આવેલા “સરદાર આશ્રમ”માંથી કેદ પકડવામાં આવ્યા હતા.

વડા પ્રેસીડેન્સી મેજસ્ટ્રેટ મી० એસ્ટને મી० તીલકને પકડવાનું વોરંટ આપ્યું હતું તે વોરંટ બજાવવા માટે છુપી પોલીસના વડા સુપ્રીન્ટેનડેન્ટ મી० સ્લોન અને છુપી પોલીસના સબ ઇન્સ્પેક્ટરો મી० પેટ્રીગરા, મી० નારાયણ અને મી० મહમદ હુસેન સીતારામ બીલડીંગ્સમાંના સરદાર આશ્રમમાં સાંજના ૬૧ વાગતે ગયા હતા, જે વેળાએ મી० તીલક એક ઇંજીયર ઉપર બેઠા હતા અને તેઓ નજદીક “કાળ” પત્રના અધિપતિ મી० શીવરામ મહાદેવ પ્રાંજપે એમ. એ. અને બીજા છ આલમણ ગૃહસ્થો બેઠેલા હતા. મી० સ્લોને મી० તીલકને વોરંટ આપ્યું, તે વાંચીને તેઓ હર્યા અને કહ્યું આજે વોરંટ આવશે એવી ખબર

મળી હતી, પણ જરા વેહેલું બળવું હોત તો જમીન માટે તજવીજ કરવાનો વખત મળત. પોલીસ અધિકારીઓએ કહ્યું અમારા હાથમાં વોરંટ આવ્યું એટલે અમે આવ્યા. એ પ્રમાણે વિનાદ કરીને મી० તીલકે કપડાં પહેરી લીધાં ને ચોડ્યા. નીચે ઉતર્યા ત્યાં સુપ્રિં મી० સ્લોન ઉભા હતા. તે બધા એક ભાડૂતી ગાડીમાં બેસી નજદીક આવેલી એસએલનેડ પોલીસ ચોકીમાં ગયા હતા અને આખી રાત તેઓને એ પોલીસ કોર્ટના બોંયરામાં રાખવામાં આવ્યા હતા. આ વખતે પોલીસ કોર્ટની ચોકી નજદીક ડેપુટી પોલીસ કમીશનર મી० શીલીન્સ હાજર થયા હતા. ઇન્સ્પેક્ટર મી० ગાઇડરે એ વખતે ઘટતો બંદોબસ્ત પોલીસ કોર્ટમાં જાળવ્યો હતો અને આખી રાત કોર્ટના મકાનમાં મજબુત પોલીસ બંદોબસ્ત રાખવામાં આવ્યો હતો.

તા० ૨૫ મીના પહેલા પોહરે ૧૧ વાગતે મી० તીલકને વડા પ્રેસીડેન્સી મેજસ્ટ્રેટ મી० એસ્ટને સનમુખ ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા. સરકાર તરફથી પબ્લીક પ્રોસીક્યુટર મી० બોવન હાજર થયા હતા, ત્યારે આરોપીનો ખ્યાલ મેસર્સ એસ. એમ દીક્ષીત અને મી० બોડસ વકીલોની ફરમાશથી મી० જલ્દાંગીર દીનશાહ દાવર સાથે મી० બેર્સ્ટા બેરીસ્ટરે કીધા હતા.

આ મુકદ્દમો સાંભળવાને ધારાના હી અને લોકોથી કોર્ટ ચીકાર થત મઈ રહેલાઓમાં મરાઠાઓનો મોટો ભાગ

મી० તીલક પુર સફેદ સા હાજર થયા હતા અને તેઓ

તીલક કેસનો સર્વોચ્ચ હુકમ

છેડા સાથની કીમતી પાઘડી અને પગમાં દક્ષણી બોંધ હતા.

પોલીસે મજબુત દેખરેખ રાખી હતી અને કોરટના આગલા શિવાય સઘળા દરવાજા બંધ કરવામાં આવ્યા હતા. ધીમેધીમે લોકોની સંખ્યા વધી પડી હતી, જેથી 'કોરટ' મકાન ચીકાર થવા બિપરાંત ધણીક લોકોને બહાર રહેવાની ફરજ પડી હતી.

મી. બાળ ગંગાધર તીલક સામે તેઓના ગઈ તા. ૧૨મી એપ્રિલ ૧૯૦૮ના "કેસરી"ના અંકમાં "આપણા દેશનું દુર્દૈવ" એવા મથાળા હેઠળ કહેવાતું રાજદ્રોહી અને શત્રુની કબાળુ કરવા નો અને તેમ કરી હિંદમાં કાયદાસર સ્થપાયેલાં સરકાર સામે ચીકાર ફેલાવવાનો અને પ્રગત તેમજ સરકાર વચ્ચે કડવી અને દુશ્મનાઈ ભરેલી લાગણી ફેલાવવાનો અથવા તેમ કરવાની કોશીશ કરવાનો આરોપ મેલાયો હતો. પોલીસ તરફથી આ મુકદ્દમા બિપર સુપ્રીનટેનડન્ટ મી. રસ્કોને દેખરેખ રાખી હતી.

શરૂઆતમાં મી. બોવને તપાસમાં મી. રસ્કોને જણાવ્યું કે, મુજબની છુપી પોલીસમાં હું સુપ્રીનટેનડન્ટનો ઓર્ડર ધરાવું છું. ફરીયાદમાં જે માણસને ગાંધેર કરવામાં આવ્યા છે તેઓ આરોપી મી. બાળ ગંગાધર તીલક છે. હું તેઓને ઓળખું છું. આજ કેટલીક મુદત થયાં હું "કેસરી" પત્ર ખરીદું છું અને ગઈ તા. ૧૨ મીનો "કેસરી" પત્રનો અંક મેં ખરીદ્યો હતો.

મી. બોવને અત્રે નામદાર કોરટને મુકદ્દમા મુજતબી રાખવા માટે અરજ કરી હતી.

મેજસ્ટ્રેટ-(મી. બોવને) શં તમે હમણાં મોં ચલાવવાને તૈયાર નથી ?

દાવરે મુકદ્દમા મુજતબી રાખવાની મી.

૧ અરજ વિરૂદ્ધ વાંધા લેતાં જણાવ્યું

૧ જરૂર નથી કે આરોપી મી.

જેથી કબાળુ પામેલા આપ-

ફદાર અને પશ્ચીમ તરફની સઘળી કોમોમાં અને મુખ્ય કરી મરાઠા વર્ગમાં ભારે લાગવગ ધરાવનારા ગૃહસ્થ છે. તેઓને સાંજે છેક છ વાગ્યા પછી પોલીસ તરફથી પકડવામાં આવ્યા છે અને ત્યારથી તેઓને પોલીસ ચોકીમાં પુરવામાં આવેલા છે. તેઓના ધારાના હિમાયતીઓને સરકાર તરફથી રજુ થયેલા ફરીયાદનામાંની નકલ પણ હજી મળી નથી અને મી. તીલક સામે શું આરોપ મેલાયા છે તેથી હું કે તેઓના ધારાના ખીજા કોઈ પણ હિમાયતી હજી માહિતગાર થયા નથી. જો આરોપી બિપર હિંદી ફોજદારી કાયદાની ૧૨૪ મી એ. કલમ પ્રમાણેનો રાજદ્રોહી કબાળુ કરવા નો આરોપ મેલાયો હોય તો આરોપી તરફથી તેઓ મુકદ્દમા ચલાવવાને તૈયાર તૈયાર છે અને તેઓ 'કેસરી' પત્રમાં પ્રગટ થયેલું મજબૂત કહેવાતું વાંધાભર્યું કબાળુ આરોપીએજ પ્રગટ કરીકું છે એમ વળી કબુલ કરે છે. આ પછી આરોપી ત્યારે મજબૂત આર્ટિકલ પોતે પ્રગટ કરવાની ખીના કબુલ કરે છે તો આર્ટિકલ પ્રગટ થવાની ખીનાની જુખાની કાવવા બિપરજ મુકદ્દમા મુજતબી રાખવાની કરી જરૂર રહેતી નથી. ફરીયાદી યાને સરકાર પક્ષ મુકદ્દમા ચલાવવાને તૈયાર હોવો જોઈએ અને સરકારી પક્ષ આરોપી સામેની શરૂઆતની જુખાની રજુ કરવી જોઈએ. જો તમે નામદારજ આ કેસની તપાસ કરવા માગતા હો તો અથવા એ કેસ સેશન્સ કમીટ કરવા માગતા હો તોપણ એવી રીતની જુખાની કઈ મુકદ્દમાની શરૂઆતની તપાસ આજે જ ચલાવવી જોઈએ. જો તમે નામદાર આ બંને માંથી એક પણ દરાવ બિપર આવ્યા નહીં હો તો આરોપીને જમીન બિપર છોડવો જોઈએ.

અત્રે મેજસ્ટ્રેટ મી. દાવરની અરજ બિપરથી આરોપીને તેના ધારાના હિમાયતીઓ સાથે મસલત ચલાવવાની રજા આપી હતી.

એ પછી મી. બોવને મી. દાવરને વધુ જવાબ દેતાં જણાવ્યું કે નામદાર કોરટ જો આરોપી-

તિલકનું જીવન ચારિત્ર.

તાનની રાજકીય સત્તાના સંબંધમાં દેશીઓ અને પરદેશીઓના વચ્ચે ચાલતી સ્પર્ધાઓ
 ૧ જે વખતે આજો દેશ ખજાણાની ઉદ્ભવ દતો અને તેથી આ દેશના અગ્રેષ્ઠ
 તિલાસમાં જે સાલ ધણી પાદગાર થઈ પડી છે, તે ૧૦ સં ૧૮૫૬ ના જુલાઈની
 ૨૩ તારીખે રત્નાગિરિની મરાઠી શાળાના મુખ્ય શિક્ષક શ્રીમાન ગંગાધર રામચંદ્ર તિલકને ઘેર
 શ્રીમતિ પાર્વતીબાઈએ એક મહાન પુરુષને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ જો કે દેશવ રાખવામાં
 આવ્યું હતું, તો પણ કાડમાં તેને **વાઠા** એ નામથી ધરનાં માણસો બોલાવતાં હતાં કે જેને અત્યારે
 દુનિયાં આજ ગંગાધર તિલક એ નામથી ઓળખે છે.

સને ૧૮૬૬ માં તેમના પિતાની મુણના આસિ. ડૉ. એમ. ઇન્સપેક્ટરની જમાએ ખદસી થઈ.
 આથી અળખંતરાવ (નાના તિલક) ને વિદ્યાભ્યાસ કરવાની ધણી અનુકૂળતા મળી, દેશી ભાષાનું શિ
 ક્ષણ પૂરું થતા પહેલાં છોકરાઓને અગ્રેષ્ઠ અભ્યાસમાં ધંદલી ધાલવાથી તેમના બેઉ વિષયો અગે
 છે, એવો તેમના પિતાનો અભિપ્રાય હોવાથી તેમણે આજ તિલકના પ્રાથમિક શિક્ષણ ઉપર પૂરેપૂરું
 ધ્યાન આપ્યું હતું. નાના તિલકનો મરાઠી શાળાનો અભ્યાસ પૂરો થયો ત્યારે ખીં ૦ એ ૦ ની પ
 રીક્ષામાં જોઈએ તેટલો તેમનો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ થયો હતો. આજ વર્ષમાં તેમનાં માતૃશ્રી સ્વર્ગ
 વાસી થયાં ને આજ વર્ષમાં તે અગ્રેષ્ઠ શાળામાં દાખલ થયા. તાર્કિક વર્ષે તેમણે સંસ્કૃત કાદંબરી
 વાંચવા માંડી. ૧૮૭૨ માં શ્રીમતિ તાપીબાઈ નામની કન્યા સાથે તેમનું લગ્ન થયું અને ૧૮૭૨ માં
 તેમના પિતા સ્વર્ગવાસી થયા. પિતાના મૃત્યુના કોઈથી તેમનું અંતઃકરણ વ્યાકુળ હોવા છતાં તે
 પછી ૭ મહીનેજ તેઓ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થયા. એક ૦ એ ૦ ના અભ્યાસ વખતે
 તેમને સ્કૉટની ડેનિલવર્થ નામની નવલકથા ધણી પ્રિય હતી, એ કથામાંના જલંટ (Giant) નામના
 પાત્રના ધણા ગુણો તેમનામાં હોવાથી તેમના મિત્રો તેમને પિનોદમાં જલંટ કહેતા હતા. એ ગુણો
 તેમનામાં હજી સુધી જળવાઈ રહ્યા છે.

એ વખતે તેમની શરીર સ્થિતિ ધણી નબળી હતી; પણ સારા ભાગે કસરત કરવા તરફ તેમનું
 ધ્યાન ખેંચાયું. તેના પરિણામે એક વર્ષમાંજ તેમનું શરીર મજબૂત થયું. તરવાની કળા પણ એમણે
 સાધી લીધી હતી, તેથી તેમની જાતીનો આરો ભરાય થયો. આઠ નવ વર્ષ ઉપર સને ૧૮૬૬ માં ગંગા, નુ
 દીનો ૧૩૦૦ ફૂટ પહોળાઈનો પટ તેઓ સીધો તરી ગયા હતા. ૧૮૭૬ માં તેઓ ખીં. એ. થયા. જોષાળ
 અગરકર આવખતે એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતા હતા, તેમની સાથે તેમને ગાદ મેટ્રી બંધાઈ. આ બે મિત્રો
 દેશ સ્થિતિ અને દેશ સેવા કરવાના પોતાના મનોરથો ઉપર ચર્ચા કરતાં આખી રાત જાગતા. તેમણે અને
 સરકારી નોકરી નહિ લેવાનો અને દેશ સેવાના કામમાં આયુષ્ય અર્ચવાનો હરાવ કર્યો. ૧૮૭૬
 શ્રીયુત તિલક એલ. એલ. ખીં. થયા. આ અને મિત્રો વિષય સાક્ષી ચીપગુણકર સાથે બેસાયા
 ૧૮૮૦ માં “ ન્યુ ઈંગ્લીસ સ્કૂલ ” કાઢી. એક એલ. એલ. ખીં. ને મળતો હોદ્દો અને ભવિ
 ચ્ચોનો સ્વદેશસેવા માટે આપવામાં શ્રીયુત અળખંતરાવનું અંતઃકરણ ફેટયું કિન્ચિત્કાલી હોય
 વાંચકો ખ્યાલ કરી સકશે. આ અરસામાં તેમણે “ મરાઠા ” અને “ કેસરી ” પત્ર શરૂ કર્યાં
 જાપાનનું તથા ચિત્રશાળા પ્રેસ કાઢ્યું. કેસરી અને મરાઠામાં કોલ્હાપુરના જુ

સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખોને માટે તે ગેઠિ મિત્રો ઉપર ઉદ્દેશનના બંનેને ૧૦૧ દિવસની આશન ફેરની સજા થઈ. આથી તેમની લોકપ્રિય ગિપગુલુકર શાસ્ત્રી સ્વરૂપિણી થઈ. તેથી એ ટોળીના અગ્રેસર તિલક એનયુકેશન સોસાયટી સ્થાપી. ૧૮૮૫ માં તેમણે ફૂલુસન કોલેજ સ્થાપી તથા “ મરાઠા ” ના સ્વતંત્ર અધિપતિ તથા માલીક થયા.

જેમ સ્વદેશ પ્રેમ માટે શ્રીયુત્ અગવંતરાવ એક અસાધારણ પુરુષ છે, તેમ તરીકેની પણ તેમની વૈભવતા માટે એ મત નથી. એમનાં રચેલા એ પુસ્તકો “ આર્થિક ” “ આર્થિક હોષ ઈન ધિ વેદસ્ ” તેમની એક વિદ્વાન પ્રથકતા તરીકેની કીર્તિ અમરરાખવાને

જનસમાજમાં રાષ્ટ્રીય લાવનારોના વિદ્વાસ થવાને જેમાં વિદ્વાનો અને સામાન્ય પણ જોગાઈ સકે એવા ઉત્સવો દરેક કેળવણેલી પ્રજામાં ઉજવવામાં આવે છે તેવા ઉત્સવો પૃથા આપણા દેશમાં આવું કરવા તેમણે ગણપિતના મેળા અને શિવાજી ઉત્સવની શરૂઆત કરી. એના પરિણામે અત્યારે આખા મહારાષ્ટ્રમાં અને બીજે ઘણે દેશોમાં માટી ધામધુમથી તે ઉત્સવ ઉજવાય છે. આ ઉત્સવોથી જનસમુદ્ધમાં રાષ્ટ્રીય જાગૃતિનો વધારો થયો.

સન ૧૮૬૫ માં મધ્ય વિભાગ તરફથી મુંબઈ સરકારની ધારા અભામાં તેઓ લોકો તરફના સલામત નીમાયા અને સન ૧૮૬૭ માં તેઓ ફરી એ હોદ્દા માટે ચૂંટી કઢાયા. એ સાક્ષમાં પુનામાં મેસર્સ રૅડ અને આર્કટનાં ખુન થવાથી ઉરકેરાયેલી સરકારે તેમના પર ફિતુરી લખાણ કરવાના આરોપ મક્યો. આ વખતે પ્રસ્ત માંથી માગવાથીજ તેઓ છુટી જઈ સકે એમ હતું. પણ પોતાની અંતર વિશુદ્ધિને વળગી રહી તેમણે માંથી માગવાની સાંજ ના પાડી. જીતુરીએ તેમને છ વિરુદ્ધ વળ મત ચૂંટીગાર દરાવ્યા અને નામ. જજ દોઢ વર્ષની સજા કરી. પણ સરકારે તેમને છ માસ સંદેશા છોડી દીધા. આ સળથી તેમના તરફ ધણી લોક લાગણી બેઠાઈ. સન ૧૮૭૧ માં લોર્ડ કર્ઝને અંગલંગ કરવાથી અંગાળીઓ ઉરકેરાયા અને તેમણે સ્વદેશી તથા બાયકોટની હીલચાલ આજુ કરી. પુનામાં સ્વદેશની હીલચાલ અગાઉ એ વાર થઈ ચુકી હતી. આ વખતે અંગાળીઓએ ઉપાદેલી એ હીલચાલમાં શ્રીયુત્ તિલક જોગવાથી મહારાષ્ટ્ર આજે અંગાળાની જોગલેટ સ્વદેશીનું હિમાયતી થઈ પડ્યું છે. આ હીલચાલને સફળ કરવાને મુંબઈમાં કોઓપરેટીવ સ્ટોર્સ સ્થપાવ્યા અને અનેક ધંધાઓ ખીલવવા બેદર પરિશ્રમ કર્યો. આ હીલચાલથી માત્ર ઉદ્યોગને પણ મોટો પ્રાયદો થયો. રાષ્ટ્રીય કેળવણી માટે તેમણે શ્રી સમર્થ વિદ્યાલય સ્થાપન કરવા ઘણા શ્રમ કર્યો છે અને તેને પરિણામે તે સંસ્થા હવે સારા રૂપ પર આવી છે.

શ્રીયુત્ તિલક જાહેર જીવની ચૂંટરવા માંડી ત્યારથી તેઓ કોંગ્રેસના ચુગ્ત હિમાયતી છે અને તેમાં તેઓ એક અગ્રેસર તરીકે ભાગ લેતા આવ્યા છે. કોંગ્રેસના ઉદ્દેશના સંબંધમાં એ તેને સિધ્ધિએ પહોંચાડવાની હીલના સંબંધમાં મતભેદ પડવાથી તેઓએ પોતાના પક્ષ તૈયાર રવાનું થોડાંક વખતથી સકે ક્યું હતું તે કામ પ્રતેહ કરી આખરે પોતે ધારેલા પક્ષ કર્યો. આ પક્ષ હાલ નેશનેલાઈટને નામે આળખાય છે. આ પક્ષની સ્થાપના પછી નેશનેલ ને કંઈકે નવીન પ્રકારનું જીવન આવ્યું છે એથી કામ અત્યંતું નથી.

રૂઠિ જે રાષ્ટ્રીય વાપ્તો દેશમાં લેખક પક્ષ, અને કાંઈ કુશળ નાયક તરીકે પ્રજામાં ખીલવાના હુમતા હતા તેને આથી લગને સરકારે દેશને માત્ર ખાટ પાડી છે. તોપણ હિમાંગ કંઈ એવું જાહેર છે કે તે પ્રજાના અંતઃકરણમાં નવા નવા રંગો ઉપજાવતું

તીલક કેસનો સવીસ્તર હેવાલ.

નો કેસ સેશન્સ કમીટ કરવા માગતી હોય તો પ્રથમદર્શક મુકરદ્દમો પુરવાર થવા જરૂર છે. આ માટે આરોપીના ધારાના હીમાયતી મજકુર વાંધા ભરેલા આર્ટિકલ પ્રગટ કરવાની ખીના કયુલે તે કાયદા પ્રમાણે ચાલી શકે નહીં. આરોપી સામે જે આરોપ મુકાયે છે તે ઘણો ગંભીર પ્રકારનો છે. આ માટે ઘણીક જરૂરી આવતો સરકારી પક્ષ તરફથી રજુ થવાની જરૂર છે જે હાલ અમારી પાસે તૈયાર નથી માટે મુકરદ્દમો આવતા શનીવાર સુધી મુલતવી રાખવો એમ નામદાર કોર્ટને હુકમ અરજ કરે છે.

મીં દાવરે તે પછી જણાવ્યું કે એક તોહ-મતદાર તરફથી જે તેના ધારાનો હીમાયતી યુનો-કયુલ રાખી શકે તો આર્ટિકલ પ્રગટ થવાને લગતો તેનો એકરાર શા માટે કયુલ ન રાખવામાં આવે તે હું સમજી શકતો નથી.

મેજસ્ટ્રેટ જણાવ્યું કે ખીના તફીન ખુલ્લી છે. શરૂઆતની જુબાની રીતસર રજુ થવી જેમઝે અને આરોપી તરફથી પોતા ઉપર મુકાયેલા આરોપનો ચોક્કસ લાગજ કયુલ રાખી શકાતો નથી.

મીં દાવરે જણાવ્યું કે ધારો કે આરોપી તરફથી હમણા હું કહું કે આરોપી પોતાનો યુનો કયુલ કરે છે તે ચાલી શકે કે નહીં.

મેજસ્ટ્રેટ—તે તદ્દનજ જુદી ખીના છે; પણ આરોપી સામે આરોપ ઘડી કાઢવામાં આવે નહીં ત્યાં સુધી તે પોતા ઉપર મુકાયેલા અપરાધનો એકરાર કરી શકે નહીં.

મીં દાવરે તે પછી જણાવ્યું કે જે મજકુર પ્રગટ થયેલી ખીના માટે જુબાની કાયવાને મુકરદ્દમો મુલતવી રાખવાની જરૂર હોય તો અમે તેવી જુબાની કાયવા માટે ફરીઆદી પક્ષને મદદ કરવા તૈયાર છીએ.

મીં બોવને—હાલ એ મુકરદ્દમો ચલાવવા ને સરકારી પક્ષ તૈયાર નથી. ખીના પ્રગટ થવાની જુબાની એ એકજ સવાલ નથી

અને હું જાણી શકતો નથી કે મીં સ્લીન નીજ જુબાની એ બાબતમાં પુરતી છે કે નહીં? મીં દાવરે જણાવ્યું કે ખીના પ્રગટ થવા માટેની જુબાની આરોપીને સેશન્સ કમીટ કરવા માટે પુરતી છે અને તે પછી પ્રયાદી પક્ષ વંડુ જુબાની હાઈકોર્ટમાં રજુ કરી શકે.

મીં બોવને જણાવ્યું કે કેસ સેશન્સમાં નોંધાય તે પહેલાં મુકરદ્દમો પ્રથમદર્શક પુરવાર થવાની જરૂર છે અને મારા બધા સાક્ષીઓ તે માટે આજે કોર્ટમાં હાજર નથી.

એ પછી નામદાર કોર્ટે મુકરદ્દમો સોમવારે પાછલા પહોરના ડા વાગતા ઉપર મુલતવી રાખ્યો હતો.

મીં દાવરે તે પછી આરોપીને જમીન ઉપર છોડવાની અરજ કરતાં જણાવ્યું કે આરોપી પક્ષની સ્થિતિ ઘણી કઠંગી થઈ પડે છે, કારણ કે જે આ મુકરદ્દમો હાઈકોર્ટમાં કમીટ કરવામાં લીલ થશે તો ફ્રેન્જદારી સેશન્સ જે આવતી તાં રખમીથી શરૂ થાય છે તેમાં આ મુકરદ્દમો નીકળી શકશે નહીં. વળી જે આરોપીને જમીન ઉપર છોડવામાં નહીં આવશે તો એ પછી આવતી સેશન્સ સુધી અને ત્રણ માસ સુધી આરોપીને જેલમાં રહેવું પડશે, એટલે કદાચ જે આરોપીને જમીન ઉપર છોડવામાં આવશે તોપણ આરોપીને માથે હાલનું કલંક એટલી લાંબી મુદત સુધી લટકેલું રહેશે.

મીં બોવને આ અરજ સામે વાંધા લેતાં જણાવ્યું કે તમે નામદાર પ્રયાદનામા ઉપર ધ્યાન પહોંચાડશો તો તમે તરતજ અનુમાન ઉપર આવી શકશો કે આરોપીએ કીધેલો યુનો કેવો ગંભીર પ્રકારનો છે અને તે માટે તકસીરવાર છે કે નહીં.

એ પછી મીં બોવને મજકુર વાંધા ભરેલી આર્ટિકલમાંથી ચોક્કસ ફકરા વાંચી સંજાની જણાવ્યું કે આ આર્ટિકલ રીતુરી ઉપર લખાયેલો છે અને તે પ્રગતી લાગણી સરકાર વિરુદ્ધ ઉચ્ચેરી મેલવા માટે તેમજ મોકેશ અસતોષ ફેલાવવા માટે લખાયેલો જણાય છે.

આર્ટીકલમાં હિંદી સરકારને લોકો ઉપર ચાલુ જુલમટ અને નિર્દયપણું ગુજરનારી ગોરી આપ-ખુદ સત્તા તરીકે ચીતરવામાં આવી છે.

મીં દાવરે તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે જમીન-ગીરી મેળવવાની મુળ મતલબ તોહમત મેલાયલા માણસને તપાસને દિવસે કોર્ટમાં હાજર થયેલા જેવાની છે. (અત્રે મીં દાવરે પોતાની દલીલના ટેકામાં કેટલાક મુકરરમાં ટાંકી અતાવ્યા હતા.) તે આદ મીં દાવરે વધુ જણાવ્યું કે મીં તીલક પોતાના બોલ પાળનારા આખરદાર અને જાણીતા ગૃહસ્થ છે એવી મારી જે તકરાર છે તે સામે સરકાર તકરાર લેવા માગતી હોય એમ હું ધારતો નથી. આરોપી મીં તીલક મુખ્ય કરી સરકારી અમલદારોમાં બારે લાગવગ ધરાવે છે અને થોડીજ મુદત ઉપર હિંદી સરકારના વહીવટની આખત સંબંધી સરકારી અમલદારોએ તેઓ સાથે મસલત ચલાવી હતી.

મીં તીલક ધણા જાણીતા ગૃહસ્થ છે અને મુંબઈના કેસબી આખરદાર શહેરી તેઓ માટે તમો નામદાર માગો તેટલી રકમના જમીન આપવા-તમો નામદાર કહો તો રૂપિયા એક લાખ સુધીના જમીન આપવા તૈયાર છે. આ સંભેગો વચ્ચે તમો નામદાર એટલુંજ જેવાનું છે કે મીં તીલક ન્યાયના પંજમાંથી છટકી જવાની ધારણા રાખતા નથી.

મીં બોવને જણાવ્યું કે જમીન ઉપર આરો-પીને છોડી શકવાની જે દલીલ મીં દાવરે રજૂ કરી છે તે આ કેસમાં લાય પડતી નથી. તે આરોપી પર ૪૬૭ મી કલમ લાય પડતી હોય તે આરોપીને જમીન ઉપર છોડી શકાય નહીં.

મેજસ્ટ્રેટ આરોપીને જમીન ઉપર છોડવાની અરજ રદ કરતાં જણાવ્યું કે હું એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો છું કે આરોપી સામે મેલાયલા તોહ-મટ માટે તે તકસીરવાર દર છે.

એ પછી આરોપીના ધારના હિમાયતીની

અરજ ઉપરથી નામદાર કોર્ટે આરોપીને સાંજ સુધી પોલીસ કોર્ટના ભંયરામાં રાખવાની અને તેઓને મીં દીક્ષીત પ્લીડર, મીં બોડસ પ્લીડર, મીં અપટીસ્ટા ગેરીસ્ટર, મીં આપટ અને મીં ગાંધીને મળવા દેવાની રૂજ આપી હતી.

પછી મીં તીલકને નીચે પોલીસ ભંય રામાં પોલીસ દેખરેખ હેઠળ ખસેડવામાં આવ્યા હતા જે પછી હાજર રહેલા લોકો વીખેરાઈ ગયા હતા.

મીં તીલકને પોલીસ કોર્ટના ભંયરામાં રાખવામાં આવ્યા હતા. તેઓને ગાડીમાં જેલમાં લઈ જતી વખતે તેઓનાં દર્શન કરવાને લોકોની હજારોની સંખ્યા પોલીસ કોર્ટ બહાર ભેગી મળી હતી. પોલીસ અંદોખસ્ત મજબુત હતો.

આખું પુના શહેર જખરજસ્ત ઊસ્કે-રણીથી હચમચી રહ્યું હતું, કેમકે ત્યાં પ્રગટ થતા જાણીતા અને અતીશય બોહોળો ફેલાવો પામેલા પ્રખ્યાત મરાઠી પત્ર “કેસરી”માં શીતુરી લખાણો કરવાના આરોપ માટે આખા મહારાષ્ટ્રમાં જાણીતા થયલા પુરૂષ શ્રીયુત બાળ ગં-ગાધર તીલકને મુંબઈની પોલીસ આગલી રાત્રે મુંબઈ ખાતે કેદ પકડવાની ખખર પ્રીવળી હતી. આ ખખર જેવી ત્યાં પ્રીવળી કે આખું પુના શહેર તે સાંભળીને જાણે વીજળીનો ઝટકો લાગ્યો હોય તેમ એકાએક ચોંકી ઊઠ્યું હતું.

મુંબઈની છુપી પોલીસવાળા ઈન્સપેક્ટર મીં સુત્રીવાન સાંજે મુંબઈથી પુને મીં તીલકને કેદ પકડવા ગયા હતા, પણ મીં તીલક તો તે અગાજી મુંબઈ ખાતે ઊપડી ગયા હતા.

સવારના પોહરમાં ડીરેક્ટર પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મીં ડેવીસ, મદદનીશ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મીં ડેની-અલ અને ડેપુટી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મીં પાવલ “કેસરી”ની ઓફીસની જડતી લેવા ગયા હતા, અને તેને સીલ મારી હતી. જ્યારે તેઓ ચોક્કસ વસ્તાવેજોની શોધમાં હતા ત્યારે હજારો લોકોનાં રોમાં ઓફીસની આસપાસ ફરી વળ્યાં હતાં અને

ખીજા બહાર રસ્તાપર ભેગાં મળ્યાં હતાં. તેઓ "તીલક મહારાજકી જય, શિવાજી મહારાજકી જય, અદેમાતરમ" ના પોકારો કરતાં હતાં. એ વેળા તે જગ્યાએ યુરોપીયન પોલીસ અમલદારો સહીત હથિયારબંધ ઘોડેસ્વારો પોલીસ હાજર હતી પણ તે છતાં લોકો પોકારો કરવાથી પાછા હઠ્યા નહીં. મીં તીલકને પુણે લાવવામાં આવશે અને તેના ઊપર પ્રીતુર ચલાવવાનો આરોપ મેલવામાં આવશે એવી પુણા ખાતે ખબર ફેલાયાથી આવ્યાથી રેલ્વે સ્ટેશન ઊપર ધણી સાવચેતી રાખવા સાં આવી હતી, પણ તે ધારણામાં પુનાવાસીઓ નિષ્પ્રજા નીવડ્યા હતા કેમકે તીલકને ત્યાં લઈ જવા માં આવ્યા નહોતા.

મીં તીલકના રહેવાના મકાનને જપ્તી લગાડવામાં આવી હતી અને તેમના મકાનમાંથી તેમના કુટુંબને સામેના ખીજા મકાનમાં ખસેડવામાં આવ્યા હતા. મીં તીલક તરફ ભારે દીલસોજી અતાવવામાં આવે છે.

લગભગ સઘળી દુકાનો બંધ કરવામાં આવી હતી. જેમાં કેટલીક મહોમેદનોની દુકાનો પણ હતી. લગભગ તમામ રકુલો, તેમજ ફરગ્યુસન કો લેજ બંધ કરી દેવામાં આવી હતી. ભારે ગમ ગીની પસરી રહી હતી. દુકાનો બંધ થઈને વેપાર રોજગાર બંધ થઈ જવાથી પ્લેગ અને દુકાળના વખત કરતાં પણ શહેરનો દેખાવ વધારે ઉજ્જડ અને દુઃખદાયક થઈ રહ્યો હતો.

મીં આજ ગંગાધર તીલકને તેમના કેસરી પત્રના ગયા મે માસની તા. ૧૨ મી. અંકમાં "દેશનું દુર્દૈવ"ના મથાળા હેઠળ જે આર્ટીકલ પ્રગટ થયો હતો, અને જે માટે તેમને પકડવામાં આવ્યા હતા, તે લખાણ નીચે મુજબ છે:—

દેશનું દુર્દૈવ.

સ્વભાવથીજ ગરીબ અને શાંતતાપ્રિય હીંદુસ્તાન દેશ યુરોપના રશીઆની સ્થિતિએ પહોંચવા લાગ્યો છે, તે દેખીને કોઈને પણ અસ્વસ્થતા

અને દુઃખ થયા વગર રહેશે નહીં. તેમાં મુજશર-પુરમાં જે નિરપરાધી ગોરી સ્ત્રીઓ ઓંખ ગોળાની ભોગ થઈ પડી તેથી તો વળી ધણાને બંડખોર પક્ષના લોકો માટે બહુજ તિરસ્કાર છુટશે એ નિર્વિવાદ વાત છે. આવા પ્રકારની ખાખતો યુરોપમાં રશીઆમાં અનેલી છે અને હજી પણ અને છે, જે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વાત છે. પણ હીંદુસ્તાનનું રાજકીય પ્રકરણ આટલે બધું પહોંચશે, ને અમારા ગોરા અધિકારીઓનો (bureaucracy) હં અને દુરામહ, સ્વદેશાત્મક માટે આસ્થા રાખનારા તરફોને પૂર્ણ નાઉમેદ કરીને બંડખોરના માર્ગે આટલા જલદી પ્રવર્તાવશે એવું અમને લાગતું નહોતું; પણ ઇશ્વરના ધરનો નિયમ કંઈ જુદોજ છે. મુજશરપુરમાં જે ઓંખ ગોળો ઉરાડવામાં આવ્યો તે કોઈ પણ વ્યક્તિ પરના દ્વેષથી અગર એકાદ બદમાશ માધ્યમરેલના કૃત્યથી થવા પામ્યું હોય એવું સદરહુ ખાખતમાં પકડાયલા લોકોની જુઆની ઉપરથી દેખાઈ શકતું નથી. મીં કીંગ્સફર્ડને બદલે મીં કેનેડીના ધરની જે નિરપરાધી સ્ત્રીઓ ભોગ થઈ પડી તે માટે ખુદ ઓંખ ફેંકનાર જુદીરામને પોતાને પણ ધણી દીલગીરી ઉપજી છે, તો પછી ખીજાઓ માટે તો શું લખવું? જે તરણ ગૃહસ્થે એક ગુપ્ત મંડળી સ્થાપીને આ કામ ઉપાડ્યું તેના આવા અધાર કૃત્યથી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય આ દેશમાંથી નાબુદ કરી શકાશે નહીં, એ પૂર્ણપણે તેની ગણમાં હતું એવું તેની પોતાની જુઆની ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. આજ એકાદ ગુપ્ત મંડળી નીકળી તેટલાથી જુલમી અધિકારી વર્ગનો નાશ થશે એવું પકડાયલા માણસોમાંથી કોઈએ પણ કહ્યું નથી. કેટલાક અંગ્લો-ઇન્ડિયન વર્તમાનપત્રકારોએ "સા અંદુકા અથવા દશ પાંચ ઓંખ ગોળા કર્યાંથી અંગ્રેજ રાજ્ય શું જતું રહેશે?" એવા મગર પ્રશ્નોથી આ તરફોની મસ્કરી કરી છે, પણ સદરહુ પત્રકારોને અમારી નમ્ર વિનંતી છે કે આ કાં મસ્કરીનો પ્રસંગ નથી. જે બંગાળી તરફ

આવી ભયંકર બાબતો કરનારા છે તે કાંઈ ચોર અથવા બદમાશ વર્ગના નથી. જે તેવું હોત તો પોલિસ આગળ તેઓ હમણાંના જેવો ખુલ્લો ખુલ્લો જવાબ પણ દેત નહિ. બંગાલના તરફોનું ચુપ્ત કાવતું રશીઆના બંડખોર લોકો પ્રમાણે અધિકારીઓનાં ચુપ્ત ખુન કરવા માટે કદાચ હોય, તોપણ તે સ્વાર્થ માટે નહીં, પણ અનિયંત્રિત અને બલાઠય ગોરા અધિકારી વર્ગની એકલથી સત્તાના ઉત્પત્તિ થયેલા સંતાપથી થયેલું છે એ તેઓએ આપેલી જુલાની ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. રશીયામાં (નિહિલીસ્ટ) લોકોનાં વારંવાર જે હુલ્લો અને બંડો થાય છે તે આવા કારણ માટેજ થાય છે તે સર્વની જાણમાં છે; અને આવી દ્રષ્ટિથી જોઈએ એટલે સ્વદેશી અધિકારી વર્ગના જુલમથી રશીઆમાં જે સ્થિતિ થઈ છે તેવીજ પરદેશી અધિકારીઓના જુલમથી હિંદુસ્તાનમાં થવાની હવે શરૂઆત થઈ છે, એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી. અંગ્રેજ સરકારનું સામર્થ્ય રશીઆન સરકાર પ્રમાણે બહુ મોટું અને અમર્યાદિત છે, એ વાતની કોઈને પણ ખબર નથી એમ નથી, પણ મનુષ્ય માત્રની સહનશીલતાની પણ કંઈ હદ હોય છે, એ અનિયંત્રિત સત્તા ચલાવવાવાળા રાજકર્તાએ હમેશાં ત્રણમાં રાખવું જોઈએ. બંગલગ થયો ત્યારથી બંગાળી લોકોનાં મન અતિ ક્રુધ થયેલાં હોવાથી ભાગલા કાયદાસર રીતથી રદ કરાવવા માટેના તેઓના સર્વે પ્રયત્નો નિષ્ફળ થયા અને પંડિત મોર્ડી અથવા હવે લોડ મોર્ડીએ પણ તે ભાગલાઓને માટે દુર્લભ કર્યું, જે જગજહેર છે. આવી સ્થિતિમાં બંગાળના થોડા લોકોનાં માથાં ફરી જવાથી તેઓએ અત્યાચારમાં પ્રવર્તી ન થવું એવું અધિકારમંદથી મસ્ત થયેલા ગોરા અધિકારીઓ શિવાય આ જગતમાં બીજા કોઈને પણ લાગનાર નથી. ઘરમાં પુરેલાં બિલાડાંને પણ પુરનારના સામે દોડી જઈને મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો પડે છે એવો અનુભવ છે, તો પછી બંગાળી ગમે તેવા નિર્બળ માની લેવામાં આવેલા

હોય તોપણ તે માણસો છે, અને બીજા મનુષ્ય પ્રમાણેજ તેમના મનોવિકાર પ્રસંગાનુસાર તિવ્ર અને સૌમ્ય બની શકે છે, એવું અધિકારી વર્ગે મનમાં રાખવાની જરૂર શું નહોતી? હિંદુસ્તાન દેશ આજ ઘણાં ઘરસ થયાં પરદેશી રાજના અમલ નીચે હોવાથી હિંદુ લોકોના શરીરનું તેજ અને આવેશ કમી થઈ ગયો છે ખરો, પણ ગમે તેમ થાય તોપણ આ સંતાપ નષ્ટ થવો સંભવિત નથી. વયોરૂઢ અને વજનદાર આગેવાનોના અનુભવથી અથવા વિચારથી આ સંતાપ કેટલીક હદ સુધી કાંબુમાં રાખી શકાય, પણ દેશના બધા લોકોથી પોતાનો આવેશ, સંતાપ અથવા ચીડ એવી રીતે હમેશાં હદમાં રાખી શકાશે નહીં. કિંબલુના આવી રીતે આ સંતાપ જે દેશમાં સદૈવ હદમાં રહી શકે છે તે દેશના લોકોના નસીબે બહાદેર કાયમની ગુલામગીરી લખેલી છે એવું કહેવાને કોઈ જાતની હરકત નથી. અમારા રાજકર્તાને આનું તત્વ ખબર નથી એમ નથી, અંગ્રેજ રાજ્ય આ દેશમાં પારકું અને પરધર્મી છે એ ધ્યાનમાં રાખીનેજ અંગ્રેજ રાજ્યપદ્ધતિનું ધોરણ અંગ્રેજ મુત્સદ્દીઓએ ઠરાવેલું છે. એક દેશ બીજા દેશ ઉપર રાજ્ય કરવામાં સ્વાર્થ એજ રાજ્યકર્તાને પ્રધાન હેતુ હોય છે, પણ તેની હદ હોય છે. મુત્સદ્દીપણું તે એજ અને આનેજ કેટલાક અંગ્રેજ ગ્રંથકારોએ ઉદ્ઘાટ સ્વાર્થ (Enlightened self-interest) એવું નામ આપ્યું છે. હિંદુસ્તાન દેશમાંનું અંગ્રેજ રાજ્ય એજ તત્વ ઉપર ચાલેલું છે, પણ તેમાં જે મોટી ભૂલ થાય છે તે એ છે કે પ્રગ્નની અથવા પ્રગ્નના આગેવાનોની સલાહ કે મત અંગ્રેજ અધિકારી વર્ગ અમારા રાજ્ય કારભારમાં ખીલકુલ લેતો નથી. પ્રગ્નનું દિત શેમાં છે એ ઠરાવવાનો સર્વ ઇન્કાર ગોરા અધિકારીઓએ પોતાનાજ હાથમાં રાખેલો છે અને તેઓને તેનું એવું ગુમાન છે કે અમે અમારા શાણપણથી અથવા અતિસ્વાર્થ-બુદ્ધિથી જે જે કંઈ કરીએ અથવા જે જે

ધારણુ રાખીએ તેજ પ્રમાણે હીંદુસ્તાનના લોકોએ તકશર વગર અંગીકાર કરીને અમને દુવા દેવી નેમ્મએ, પરંતુ પાશ્વિમાય શિક્ષણના પ્રસારથી આ સ્થીતિ રહેવી હવે અશક્ય છે. રાજ્યકર્તાના સ્વાર્થ ગમે તેટલો હોય તોપણ હીંદુસ્તાન દેશનું તેથી કરીને નુકશાન છે અને આ નુકશાન અટકાવવામાં ગોરા અધિકારી વર્ગના હાથમાંની સત્તા હળવે હળવે અમારા હાથમાં આવવી નેમ્મએ, તે શિવાય આલે તેમ નથી એવી સમજણ આજકાલ ધણુ હીંદીવાનોની થઈ જવા પામી છે. આવા પ્રકારની સમજણથી પરિણામે રાજ્યકર્તા અધિકારી વર્ગને નુકશાન હોવાથી સદરહુ સમજ ઉત્પન્ન કરનારા લેખ, વ્યાખ્યાનો કે અન્ય સાધનો તદ્દન ઉપેડી નાખવાને અહીંનો ગોરા અધિકારી વર્ગ ઉત્સુક થયેલો છે. રાજકારભારનું ગાહું કેવળ તેઓના મત ઉપરજ હાંકતું રાખ્યું હોત અને સભા પ્રતિબંધના કાયદા પ્રમાણે આજ સુધીમાં અનેક જુલમી કાયદાઓ થયા હોત તો હીંદુસ્તાન પણ રશીયા બની ગયું હોત; પરંતુ ઇતિહાસનો અનુભવ, વિલાયતનું પ્રજાપક્ષીય લોકમત અને જપાન જેવા પૂર્વના રાષ્ટ્રના ઉદયથી એશિયાખંડમાં થયેલી જગૃતીએ અમારા ગોરા અધિકારી વર્ગના જુલમી ધારણુની આડે આવીને સદરહુ અધિકારી વર્ગના આદેશાહી અમલમાં કેટલીક અડચણ નાખેલી છે, તથાપિ ઊત્તરોત્તર સ્વરાજ્યનો હક મળવાની લોકોની ઇચ્છા અધિકાધિક પ્રબળ થવાથી લોકની ઇચ્છા પ્રમાણે જ તેમને હળવે હળવે હક મળતા જશે નહીં તો પ્રજામાંના કેટલાક લોકો સંતાપથી દુખીત થઈને સારાસારનો વિચાર ન કરતાં ધોર કૃત્ય તરફ પ્રવૃત્ત થયા વિના રહેનાર નથી. ખુદ નાં ગોખેએ વરિષ્ઠ કાયદા કાઉન્સીલ આગળ આપેલા એક લાખણમાં આવાજ પ્રકારની એક ઈશારત વાંઠસરોયની સમક્ષ અમારી સરકારને કાઢીલી હતી અને લાલા લજપતરાયને વગર તપાસે કાળે પાણીએ મોકલી સભાબંધીનાં જાહેરનામાં જ્યારે બહાર પાડયાં ત્યારેજ અમારા

પ્રમાણે ખીજ દેશી વર્તમાનપત્રકારોએ સરકારને એમ સ્પષ્ટ જાહેર કર્યું હતું કે સરકાર જો આ પ્રમાણે જુલમી રશીઅન રાજપદ્ધતિનો અંગીકાર કરશે તો હીંદુસ્તાનની પ્રજાને પણ રશીઅન પ્રજાનું કેટલેક અંશે અનુકરણ કરવાની પ્રજા પડશે ! “જેવાં ખી રાખીએ તેવો પાક ઉતરે છે” તે કહેવત સુપ્રસિધ્ધ છે. અમને ગમશે તેવા જુલમો અમે કરીશું, અમને ગમશે તેને તપાસ કર્યા વગર પણ કાળે પાણીએ મોકલીશું, અમને ગમશે તે પ્રમાણેના લાગલા કરીશું, અમને ગમશે તે સભા બંધ કરીશું અને અમને ગમશે તેઓ ઉપર રાજદ્રોહના કેસો કરીને તેઓને તુરંગમાં મોકલીશું, તમે માત્ર આ બધી વાતો મુંગા રહીને સહન કરજો, પણ તમારા સંતાપો અને આવેશોને હદની બહાર જવા દેશો નહીં, એવું રાજકર્તાએ પોતાની પ્રજાને કહેવા નીકળવું એટલે સામાન્ય મનુષ્ય સ્વભાવની પોતાને ખબર નથી એવું લોકોને પ્રદર્શિત કરવા જેવું થાય છે. મુઝફ્ફરપુર આવત લખતાં એંગ્લો-ઈન્ડિયન પત્રકારોએ આવી મોટી જુલ કરેલી છે. અંગ્રેજ અધિકારી વર્ગના ત્રાસદાયક વર્તન ઉપર અથવા શીર-જોરપણા ઉપર કડક ટીકા કરનારા હીંદી આજેવાનોના લેખોથી અથવા લખાણથીજ હાલની બચકર સ્થીતિ થવા પામી છે, આવાં તોહમતો તેઓએ સદરહુ આજેવાનો ઉપર મુક્યાં છે, અને વધુ એવી બલામણુ કરી છે કે, આજેવાનોનાં લાખણો અને લેખો ઉપર અથવા હીલચાલ ઉપર આપણી સરકારે વધુ સખ બનવું નેમ્મએ. અમારા મત પ્રમાણે આ સુચના કેવળ ઘેલાપણુની છે. અતિશય વરસાદ પડવાથી નદીમાં આવેલા પુરને લીધે નદીના બંધો ધસડાઇ પડવા માટેનો દોષ પુરને માથે ન ચડાવતાં જે પ્રમાણે વરસાદને માથે મુકવો નેમ્મએ તે પ્રમાણે બેદરકાર અને અનિયંત્રીત અધિકારી વર્ગનાં જુલમી કૃત્યોથી જે અસંતોષ અને સંતાપ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પ્રજામાં કોઇક ઠેકાણે કાયદાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય તો તેનો દોષ અનિયંત્રીત અધિકારી વર્ગની રાજ્યપદ્ધતિ ઉપર મુકવો નેમ્મએ. કોઇપણ મન

પોતે પોતાની સ્થિતિ જોઈ શકતો નથી તે ખરું છે, પૃથ્વી સાથે દરનારા કરોડો લોકોને પોતે નથી કરતા અને જગત ફરે છે, એવું લાગે છે, પણ જાણકારોએ આવા ભ્રમમાં ન પડતાં કોઈપણ વાતોનું ખરું કારણ શોધી કાઢવા તરફ પોતાનું લક્ષ્ય પહોંચાડવું જોઈએ. નકામા સાપ સાપ કરીને દોરી ઉપર તાડન કરતા બેસવામાં કોઈપણ શાયદો નથી. હીંદુસ્તાનમાં ગોરા અધિકારી વર્ગની સત્તા હવે દહાડે દહાડે લોકોને અસહ્ય થતી ચાલી છે. આ સત્તા અધિકારી વર્ગ પાસે ન રહેતાં પ્રજાના પ્રતિનિધીઓના હાથમાં આવે તેવા પ્રયત્ન હીંદુસ્તાનના સર્વ વિચારી પુરૂષો કરી રહ્યા છે. કેટલાકોને એમ લાગે છે કે આવા મદાંધ અધિકારી વર્ગની જ વિનવણી કરવાથી અથવા તેઓની ઉપર દેખરેખ રાખનારી જે વિલાયત સરકાર છે તેને અરજ કરીને એ સત્તા મેળવી શકાશે. બીજા કેટલાકોને આવા સત્તા અસંભવિત લાગતી હોવાથી નાક પકડ્યા વિના મોઢું ઉઘાડવું નથી એ કહેવત મુજબ હાલના રાજકર્તાના ગાડાને કોઈપણ ઠેકાણે ધાંચ આણ્યા વગર પોતાનો ઇષ્ટ હેતુ પાર પડનાર નથી, એવું તેઓના મનને લાગ્યું છે. જે જોઈતું હોય તે સ્પષ્ટ રીતે માગી લેવું અને અડચણો નાખવાનો માર્ગ હાથ ધરીને તે પ્રાપ્ત કરી લેવું એવું આ પક્ષનું કહેવું છે; પણ દેશમાંના ત્રીસ કરોડમાંથી એકપણ પુરૂષ આ રાજ્યપદ્ધતિથી ઉત્પન્ન થતા સંતાપના અથવા આવેશના ઉભરાથી ઉપરના જે માર્ગોની પેલી બાજુએ જવું નહીં એવું કહેવું એટલે હીંદુસ્તાનમાંના ત્રીસ કરોડ લોકોનો સંતાપ અને આવેશ સદૈવ અમુક ડીઝીની અંદર રહેવો જોઈએ એવું કહેવા જેવું થાય છે અને સર્વ દેશમાં આવી હદ આંધવાની આવશ્યકતા થશે. ઉનાળામાં સૂર્ય નારાયણ મધ્યાનકાળે આવે ત્યારે મારવાડમાંના સૂકા પ્રદેશ દારૂલીંગ અથવા સીમલા તરફના પ્રદેશ જેટલા જોડા રહેવો જોઈએ, એવી જ કોઈપણ ઇચ્છા રહે કેવા પ્રયત્ન કરે, તે જોવી રીતે વ્યર્થ થાય તેવી જ લોકોને અપ્રિય થઈ પડે એવી રાજ્યપદ્ધતિથી

પ્રજાના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલો સંતાપ અને આવેશ અમુક એક હદની અંદર જ હમેશાં અને સર્વ સ્થળે રહેવો જોઈએ એવી ઇચ્છા કરવી કે પ્રયત્ન કરવો એ વ્યર્થ છે. મુઝફ્ફરપુરના બૌદ્ધ ગોળાના પ્રકરણ ઉપરથી અને તેમાં સપડાયેલા તરણ ગૃહસ્થોની જીભાની ઉપરથી જો અમારા રાજકર્તાએ કોઈપણ બાંધ લેવો હોય તો તે આજ છે. અને અમે ફરી ફરીને આજ વાત તેઓના કાને નાખવાની નમ્રપણે પરવાનગી લઈએ છીએ. અમને ખબર છે કે, મુઝફ્ફરપુરમાં થવા પામેલા પ્રકારના અનર્થ અમારી સરકારથી ઉત્પન્ન સ્વરૂપ ધારણ કરીને સખ્તાઈથી તાબડોતોમ બંધ કરી શકાશે. પણ શાંતતા રાખવાને આવા ઉપાયોની હાલમાં જો જરૂર હોય તો પણ તેથી ગુસ્સાનું મુળ કોઈપણ રીતે નિર્મૂળ થવાનું નથી. અને શરીરનો રોગ જ્યાંસુધી નિર્મૂળ થયો નથી ત્યાં સુધી એક ઠેકાણેનું ગુમફું કાપી નાંખીએ તો પણ બીજો ઠેકાણો તે ફરીથી ઉદ્ભવનાર નથી એવી ગંરૂં કોઈપણ પણ આપી શકાવાની નથી. હીંદુસ્તાન સરખા ગરીબ અને કેવળ રાજ્યનીજ અને ધોરકર્મથી પરાંગમુખ રહેલા દેશમાં આવા દિવસો આવે એ પ્રજા અને રાજ્ય એ બેઉનાં મોટાં દુર્દૈવ છે. દેશમાં શાંતતા રાખવાની જોએ ઉપર જવાબદારી છે તેઓએ આવા પ્રકારના અનર્થ થાય કે તાબડોતોમ બંધ કરવા જોઈએ તે માટે કોઈને પણ મતભેદ નથી, પણ આવા લયંકર અનર્થની પુનરાવૃત્તિ ન થવા માટેના ઇલાજ કરવા જોઈએ તે માત્ર દુરદર્શીપણાથી અને વિચારોથી કરવા જોઈએ. હીંદુસ્તાનની રાજ્યપદ્ધતિ પ્રજાને અપ્રિય થઈ પડેલી છે, એટલું જ નહીં પણ સદૈવ રાજ્યપદ્ધતિમાં સુધારણા થાય તે માટે લોકોએ અનેક વખતે કરેલી વિનંતી અમાન્ય થવાથી કેટલાક મુશિક્ષીત લોક પણ સંતાપના ઉભરામાં દેહભાનવીસરી જઈને લયંકર કૃત્યો કરવાને પ્રવૃત્ત થવા લાગ્યા છે એ હવે ખુલ્લું થયું છે. રાષ્ટ્રના સમઘાત અથવા વિચારી પુરૂષોને આવા પ્રકારનું આતંતર પાણી ઠીક લાગશે નહીં; કિંમતના આવા પ્રકારના આતંતર પાણીથી જીલમનો પ્રતિકાર ન થતાં કેટલાક વખત સુધી

જુલમ થવાનો સંભવ છે; પણ રશીઆના ઇતિ-
હાસ તરફ નજર કરીએ છીએ તો એમ જણાય
છે કે આવા પ્રકારનો અત્યાચાર અથવા આતતા-
પાપણું લોકો ઉપર અધિકાધિક જુલમ કરવાથી
કાંઈ બંધ થતાં નથી. રાજકીય હક સંપાદન કરવા
માટે લાંબો વખત સુધી ખટપટ કરવી જોઈએ
છીએ અને તે ખટપટ પણ શાંતપણે, ધીમેપણે,
અને રીતીસરની કાયદેસર રીતીથી કરવી જોઈએ
છીએ તે ખરૂં છે, પણ આવી ખટપટ ચાલતી
હોય તે દરમ્યાન સમાજમાંથી કોઈપણ માણસ
ઉચ્છૃંખળ થશે નહીં એવી જોખમદારી ન લેવાથી
રાજકીય હક માટે ખટપટ કરનારા સર્વ લોક
રાજદ્રોહી છે એવું કહેવું સચુકિત કેમ થઈ શકશે
એ અમને સમજતું નથી. શોકથી અંતઃકરણ અ-
તિશય સંતપ્ત થાય ત્યારે મનુષ્યની આંખોમાંથી
એકાદ આંસુ પણ પડતું ન જોઈએ એવો પ્રતિબંધ
નાખવો જે પ્રમાણે દુર્ઘટ છે, તે પ્રમાણે હીંદુસ્તાન
ઉપર બળજબરીથી અને શીરોમ્તરપણાથી રાજ્ય
કરનારી અનિયત્રીત રાજ્યપદ્ધતિ લોકોને એટલીજ
અસહ્ય થાય કે જેથી કરીને કોઈપણ માણસ
સંતાપી અત્યાચારમાં પ્રવૃત્ત ન થાય એવી આશા
રાખવી બંધ છે. કેટલીક થોડી વ્યક્તિ શિ-
વાય દેશમાં તો સુશિક્ષિત અને અશિક્ષિત વર્ગ
હજી સુધી કાયદેસર અથવા સનંદશીર મર્યાદા
નું ઊલ્લંઘન કરવાને પ્રવૃત્ત થયા નથી. કિંબલૂના
એવી ઇચ્છા પણ તેઓના મનમાં ઉદ્ભવી નથી
એમ કહીશું તોપણ ચાલશે. આવી સ્થિતિમાં
મુજરપુરના બંધકર પ્રકરણની જવાબદારી આ
વર્ગ ઉપર નાખવી એટલે તેઓના દુઃખ ઉપર
ડામ દેવા જેવું છે, વીસમી સદીની શાણ્ધી
સરકારને આ વાત સમજાતી નથી એવું નથી,
પણ અનિયત્રીત સત્તાનો મદ અને સ્વભાવોના
પ્રાયદો કરાવવાની હોંસ એટલી વીલક્ષણ હોય
છે કે તેથી શાણા લોક પણ પ્રસંગે આંધળા
બની જાય છે. હાલનો હીંદુસ્તાનનો પ્રસંગ
એવોજ છે. મોટા મોટા ગોર અધિકારીઓનાં

ખુન કર્યાથી અંગ્રેજ રાજ્યની ઇમારત ધસી
પડનાર નથી. એક ગયો તો તેની જગાએ બીજો
આવશે, બીજો ગયો તો તેની જગાએ ત્રીજો
આવશે, એટલું ન સમજાય એવું મુરખ કાંઈ પણ
નથી; પણ રાજકીય હક મેળવવા માટે કરેલી
શાંતતાની સર્વ હિલચાલો નિષ્ફળ થાય છે
એવું નજરે આવવા પછી અને બચાવોના સર્વ
માર્ગો નાબુદ થયા પછી હરણ જે પ્રમાણે
ચોતાના પ્રાણની તદ્દન પરવા ન રાખતાં પારખી
ઉપર તુટી પડે છે તેજ પ્રમાણે તરણોમાંના
કેટલાકોનાં મન આતતાપણા તરફ લાગ્યાં
છે. આ વાત મુજરપુરના પ્રકરણ ઉપર
થી સરકારે લક્ષમાં લેવી જોઈએ. આ અત્યા-
ચારમાં કોઈપણ સમજી સંમતિ આપનાર નથી,
પણ આ નિરૂપાયની ધાંચ-અને ધાંચ કહીએ
એટલે તે ક્યારે પણ સંતાપ અને નીરાશાથીજ
ઉત્પન્ન થાય છે-નાખવા અથવા તદ્દન ટાળવા
પ્રજાનેજ નહીં પણ રાજાને પણ અશક્ય છે.
ખરી રાજ્યનીતિ કહીએ તો આવા પ્રકાર ઉપર
આ વાત ન આવવા દેવી એજ છે. અમે તેજ
નીતિ સંસ્કારને મોકળા મનથી અને સ્પષ્ટપણાથી
આ પ્રસંગે સુચવીએ છીએ. મુજરપુરમાં બનેલો
બનાવ બંધ કરેલોથી તેનો અમે તિવ્રનિષેધ કરીએ
છીએ, એવું સરકારને ત્રણપણે જણાવવા પ્રજા એ
નાતાથી અમારું સર્વ કર્તવ્ય અમે કરી ચુક્યા
એવું અમને લાગતું નથી, આવા બંધકર પ્રકારો
બનવા ન પામે અથવા આટલી હદ સુધી જવાનો
પ્રજામાંના કોઈને પણ પ્રસંગ ન આવે એવી
સર્વની અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છા છે, પણ રાજ્યકર્તા
અધિકારી વર્ગની ઇચ્છા પ્રજાની જે ઇચ્છા આલુ-
પર મુકી તેની કસોટી કરવાની છે તેનો પણ આવે
વખતે વિચાર થવો જરૂરનો છે. તે શિવાય રાજ્ય-
કર્તા અને પ્રજા વચ્ચેના વ્યવહારો સરળ રીતે
ચાલી શકવાના નથી, મુજરપુરમાં બનેલો બનાવ
એવજનક છે, યોગ્ય નથી એમ અમે ઉપર
ગયાજ છીએ, પણ તે જે કારણોથી થવા

તેનાં કારણો જોવાને તેવાંજ હવે પછી કાયમ રાખવામાં આવશે તો પછી આવા બચાવ પ્રસંગો તદ્દન બંધ થવા અમારા મત પ્રમાણે શક્ય નથી, અને તેથીજ આવા અનિષ્ઠ પ્રકાર તદ્દન બંધ કરવા માટે જે તબવીજને કરવી જોઈએ તે અમે સરકારને આજ વખતે સુચવીએ છીએ. રશીયા, જર્મની, ફ્રાન્સ વીગેરે દેશોમાં “નિહિલીસ્ટો”ના જે પક્ષ ઉપસ્થિત થયો છે તેવોજ હવે અહીંઆં ઉભો થવાનો વખત અમારાં કુદૈવે આવી લાગ્યો છે. આ વખત ટાળવા માટેની અને વિષવૃક્ષ વધવા ન દેવા માટેની વાત સર્વસ્વી સરકારનાજ હાથમાં છે. જીલમથી અથવા સખ્તાઈથી દેશને થતાં આ ગુમડાંઓ કદી પણ કાયમને માટે સારાં થનાર નથી. રાજ્ય પદ્ધતિમાં સુધારણા કરવી એ આ રોગ ઉપર ખાવાની દવા છે અને સફરદુ દવાનો અધિકારી વર્ગ આવે વખતે ઉપયોગ નહીં કરશે તો તે અમારું સર્વનું મોટું દુર્દૈવ સમજવું જોઈએ. અમારું આ લખવું સરકારી વર્ગને કદાચીત અપ્રિય લાગશે, પણ તેને માટે અમારો ધિલાજ નથી. કારણ એક જાણ કહી ગયેલો છે તે પ્રમાણે મીડું અને હિતકારક એવું ભાષણ દુર્લભ છે. અમે એજ જે કાંઈ ઉપર કહેલું છે તે અમારા મત પ્રમાણે ખરું અને વાજબી હોવાથી પરિણામે રાજ્યકર્તા અને પ્રજાએ એકત્રિત હિતકારક છે. આટલાથી જો અમારા લખવાનો કાંઈપણ ઉપયોગ ન થાય તો દેશનાં મોટાં દુર્દૈવજ સમજવાં. બીજું શું? અને એક વખત દુર્દૈવ થયું એટલે પછી શું શું થવા પામશે તે પણ કોણ કહી શકશે? અનર્થો અથવા સંકટો કોઈને પણ પ્રિય હોતાં નથી, પણ તે ટાળવાનું કામ કોઈ કોઈ વખત ધમ્મર અમારે હાથ સોંપતો નથી. હાલનો પ્રકાર આનોજ થતો ચાલ્યો છે અને સરકારી અધિકારી વર્ગને આનો કદર રહેશે નહીં તો તેને અમે પણ શું કરીશું? ઈસારો કરવો એ અમારું કામ છે. અને પરમેશ્વરને અને સત્યને રમરીને અમે કર્તવ્ય જાગવીએ છીએ. દેશની સ્થિતિ કદ-

મય ન થાય તે અમને પણ ઇષ્ટ છે, પણ તે સાથે હાલની દુસ્થ રાજ્યપદ્ધતિ અને તેટલી જાણ સુધારવી જોઈએ, એવો એવો આગ્રહ પૂરવામાંજ અમારો હક છે તે પણ અમારે જાગવું જોઈએ. વિના કારણ ભાંભરી જવામાં કાંઈ અર્થ નથી. જોરો અધિકારી વર્ગ ક્રિવા એવો ઇંડીયન પત્રકારો મુઝરરપુર બાબતમાં મોટી ધૂર્લતાથી અમારા પ્રયત્નોની તિવ્રતા ઓછી કરવાના કામમાં ઉપયોગ કરી લેશે એ અમારી જાણમાં છે કેમકે તેમાં તેઓનો સ્વાર્થ પણ રહેલો છે, પણ મુઝરરપુરના કેસનો નિષેધ કરતાં વસ્તુ સ્થિતિનો એવો ઇંડીયન લોકોત્તરથી જે આ વિષય સંબંધિત છે, તેનો પણ જોરથી નિષેધ કરવો એ અમારું કર્તવ્ય છે. રાજ્યકર્તા અધિકારીઓનું ખુન ન થવા દેવામાં પ્રજાએ સહાય કરવી જોઈએ, એ જે પ્રમાણે પ્રજાનો ધર્મ છે, તેજ પ્રમાણે રાજ્યપદ્ધતિ બદલકાર ન રાખતાં હાલના વખતને ઓળખી જઈને તેમાં લોકમતનો પણ સમાવેશ કરવો એ રાજ્યકર્તાનુંજ કર્તવ્ય છે. આ કર્તવ્ય વીસરી જઈને, દુર્લક્ષ કરીને રાજ્યકર્તા પુરોષાએ પ્રજાનો ધર્મ માત્ર તેઓ પાસેથી અસિધારાવત પ્રમાણે પગાવવો શક્ય નથી. એટલુંજ નહીં પણ એમાંના કોઈને પણ પ્રાયદાકારક નથી, એવું રાજ્ય ધર્મ શાસ્ત્ર કહી રહ્યું છે. ધર્મનો જ્યાં નાશ થાય છે ત્યાં કોઈને કોઈ વખતે પણ મુઝરરપુરના જેવા અનાર્થો થાય તેમાં નવાઈ જેવું નથી. માટે આવા અનિષ્ઠ પ્રકારો ન અને તેવી જો રાજ્યકર્તાની ઇચ્છા હોય તો પોતાની હાલની રાજ્યપદ્ધતિનોજ તેઓએ પેહેલાંથી અટકાવ કરવો એવી અમારી તેઓને સુચના છે. અને તેટલાજ હેતુથી આજનો લેખ લખ્યો છે.

પાછળથી બીજો આરોપ

આ પ્રમાણે મી. તીલક જેલમાં હતા તે વખતે તા. ૬ જુનના કેસરીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા આર્ટીકલ માટે પ્રેસીડન્ટી મેજિસ્ટ્રેટ મી. એસ્ટન

પાસે પોલીસે બીજું વારંટ મેળવ્યું હતું, ને તે જોક્ષમાં બળવ્યું હતું, તે રાજદ્રોહી લખાણ નીચે પ્રમાણે છે:—

આ ઉપાયો ટકાઉ નથી.

આ અઠવાડીયાથી હિંદુસ્તાન સરકારે મુગલાઈનું નવું ધોરણ ચલાવવાની પ્રીતી શરૂઆત કરી છે. મુગલાઈનું જૂત પાંચ દશ વરસે સરકારના શરીરમાં બરાઈ આવે છે. લોડ મોલી હિંદુસ્તાનના સ્ટેટ સેક્રેટરી થયા કે તરતજ સલાબધીનો કાયદો પાસ થયો અને હમણું વર્તમાન પત્રોના સંબંધનો કાયદો પાસ કરવામાં આવ્યો છે. લીબરલ પક્ષની કારકીર્દીમાં અને મોલી જેવા ઉદાર મતવાદી તત્વવેત્તા રાજકારભારનાં સુત્રો ચલાવી રહ્યા છે ત્યારે મુગલાઈનું પિશાચ ચારે તરફ ફરવા લાગે તે કેવળ માંત્રીકા વૃત્તબ્દ થાય તોજ બનવા પામે છે. અધાધુધીનું ધોરણ એટલે શું? અધાધુધી ચલાવવી એટલે વૃદ્ધી અટકાવવી એટલુંજ નહીં પણ અગાઉ થયેલી વૃદ્ધીનો પણ નાશ કરવો એમ થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રના જન્મ દેનારાં, રાષ્ટ્રના વિકાસ કરનારાં અને રાષ્ટ્રના અબ્યુદય માટે રાષ્ટ્ર તેજ ઉત્પન્ન કરનારાં જે કારણો છે તેને આગળ વધતાં અટકાવીને, તેને લુલાં લંગડાં બનાવી દબને પાછળ ધકેલી દેવાનું જે ધોરણ હોય છે, તેને અધાધુધીનું ધોરણ એમ કેહેવામાં આવે છે. ભાષણ સ્વાતંત્ર્ય ને મુદ્રણસ્વાતંત્ર્યજ રાષ્ટ્રનો જન્મ આપે છે, અને પોષે છે. તેણેજ હિંદુસ્તાનને રાષ્ટ્ર બનાવવાનો ઉપક્રમ કરેલો જોઈને તેની ઉપર ગદા મારવાનો દુષ્ટ હેતુ ધણા દિવસ થયાં અધિકારી વર્ગના મનમાં રમી રહ્યો હતો, ને બંગાળના બૌબનો લાભ લઈને તેમણે પોતાની હોંસ પુરી પાડી છે. હવે એવો પ્રશ્ન ઉદભવે છે કે આ અધાધુધીના ધોરણથી અધિકારી વર્ગ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તણૂક ચલાવી શકશે? અધિકારીઓની પેહેલી ઇચ્છા એ છે કે, હિંદુસ્તાનમાંથી બૌબ બંધ થવા જોઈએ અને બૌબજોગી બનાવવા અથવા ફેંકવાની પણ કોઈની વૃત્તિ થવી

ન જોઈએ. અધિકારીઓની આવી ઇચ્છા હોય એ સ્વાભાવિક છે ને સ્તુત્ય પણ છે, પણ જેને ઉત્તર તરફ જવું હોય તે દક્ષિણ તરફ ચાલે તો પોતાની ધારેલી જગ્યાએ જઈ શકતો નથી, એજ પ્રમાણે અધિકારીઓએ પણ ઉલટી દિશાનો રસ્તો લીધો છે. બુદ્ધિભંશ આનેજ કેહેવાય છે. આ મતિ બંશ ભવિષ્યના વિનાશનું કારણ સુચવે છે. અને સરકારે અધાધુધીનું ધોરણ અંગીકાર કરેલું જોઈને પ્રજાજનો અને અધિકારીઓને ભવિષ્યમાં બહુબુદ્ધિ ધાયક દિવસો જોવા પડશે, એવું જોઈને અમને બહુજ ખરાબ લાગે છે. સરકારની બુદ્ધિ કેવી ચળી ગઈ છે તે જોઈએ! બંગાળના બૌબજોગીઓ સમાજની ઉચ્ચ પાથલ કરનારા છે, એવી ખોટી અથવા પ્રકટ અધિકારીઓએજ ઉડાવી છે. સમાજનો વિધ્વંસ કરવા ઇચ્છનારા યુરોપનાં બૌબ અને બંગાળના બૌબ એ એકબીં આસ્માન જમીનનો ફેર છે. બંગાળના બૌબોના મુળને દેશભક્તિરૂપી પાણીનું સીંચન છે અને યુરોપના બૌબજોગીઓ એકલપેટા શ્રીમંતોના દોષને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે. બંગાળીઓ એનાર્કીસ્ટ નથી, પણ એટલુંજ કે તેઓએ એનાર્કીસ્ટોનાં હથિઆરોનો ઉપયોગ કરીધો છે. પારીસ શહેરમાં પ્રેસિડેન્ટનું ખુન તે પ્રેસિડેન્ટ છે, એટલાજ માટે તેનું ખુન કરનારો એનાર્કીસ્ટ જુદો, અને પોર્ટુગાલનો રાજા પાર્લામેન્ટ સભા ઉપેડી નાંચે તેથી તેના ઉપર બૌબ ફેંકનારો પોર્ટુગાલનો એકાદ સ્વદેશભક્ત માથાપ્રચલ જુદો. અમેરિકામાં એકાદ કોટયાધિશનું ખુન તે કોટયાધિશ છે, એટલાજ કારણે માટે તેનું ખુન કરનારો એનાર્કીસ્ટ જુદો અને રશીઆના ઝારનો અધિકારીવર્ગ યુમા સભાને હોડા આપતો નથી, તેને લીધે સંતપ્ત થઈને બૌબજોગી ફેંકનારો રશીઆનો કંટાળેલો દેશભક્ત જુદો. બંગાળના બૌબનો પહેલી પંક્તિમાં નહિ પણ કહેલી બીજી પંક્તિમાં સમાવેશ થાય છે, એ કોષ્ટકે પણ વિચરવું જોઈએ નહીં. પોર્ટુગાલના બૌબથી ત્યાંજ રાજપદ્ધતિ અને નવીન બાળરાજના પ્રધાનમંડળને અગાઉનું અધાધુધીનું ધોરણ છોડી દેવું પડ્યું. ૨૦

આના અત્યંત બસાદય જારને બાંબ આગળ નમવું પડ્યું અને ડ્યુમા સભા વીએરી નાખવાના પ્રયત્ન કરતાં કરતાં આખરે ડ્યુમા સભા સ્થાપન કરવી પડી. પોર્ટુગાલમાંથી બાંબો બંધ થયા અથવા રશીઆમાં જોળાઓની માળા વધવા પામી નહીં તેનો યશ અધાધુધીના ધોરણને કોઈ પણ આપી શકનાર નથી. લોકોમાં નવી ઈચ્છા અને નવિન મહત્વાકાંક્ષા ઉદ્ભવેલી હોવાથી તે દહાડેદહાડે વધતી જાય છે, એવો બાંબનો અર્થ ઉપર કહેલા બેઉ દેશોના મુસ્લિમોએ એ ક્યો અને તે પ્રમાણે લોકોની ઈચ્છા અને મહત્વાકાંક્ષા કેટલેક દરજ્જે પણ પાર પડે અને તેઓ તદ્દનજ નિરાશ થઈને આતતાઈ થાય નહીં એવી રીતે તેઓએ રાજ કારભારનું સ્વરૂપ બદલ્યું.

સરકારનું હાલનું અધાધુધીનું ધોરણ બે પ્રકારનું છે. એક બાંબો તૈયાર કરવા અશક્ય બનાવવાનું અને બીજું બાંબજોળા બનાવવાની અને ફેંકવાનો લોકોની પ્રવૃત્તિ થાય નહીં એવો અંદોજ સ્ત કરવાનું. પોપટને પ્રથમ પાંજરામાં ઘાલ્યા પછી બારણું બંધ કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે સરકારે પ્રથમ પ્રગ્નને નિઃશસ્ત્ર બનાવી દીધી. પાંજરામાં પુરેલા પોપટને પાંજરામાંજ રહેવાની મીઠાશ લાગે તેથી હોંસીલા લોકો સારાં મધુર શ્લોની અને દાણા પાણીની વ્યવસ્થા કરી આપે છે, પણ હિંદુસ્તાન સરકારે પાંજરાનાં બારણું બંધ કર્યાં એટલુંજ નહીં, પણ પોપટ બહાર આવ્યો ન જાય તેટલા માટે પાંખ તોડી નાખવાનો અને પગો ભાગી નાખવાનો બિપદ્ધત્ત યજ્ઞવ્યો છે ! યુરોપના જીજ્ઞાસી રાજ્યોએ પણ પોતાની પ્રગ્નને નિઃશસ્ત્ર બનાવી નથી. મુસલમાનો જેવી કડવી જ્વતોએ પણ હિંદુસ્તાન બિપર બાદશાહી ગમતવાં હિન્દુઓને નિઃશસ્ત્ર કર્યાં નહોતા તો પછી અંગ્રેજોએ કેમ આમ કર્યું ? પ્રગ્નજોનોના હાથમાં સાધારણ બંધુક અથવા સાધારણ તક્તવાર હોવાથી લશ્કરના અધ્યક્ષની બેરબરી પ્રગ્નના હાથે કદી પણ પડતી નથી. પ્રગ્નને સશસ્ત્ર રાખવાથી જે

લશ્કરી સન્તાને હલકાપણું મળતું નથી તો પછી એકાદ રાષ્ટ્રને ખસી કરવાનું મહત્ત્વ પાપ પણ અંગ્રેજોએ શા માટે કર્યું ? જેનો ઉત્તર એવો છે કે રાજને રાજ પરચુરણ અધિકારીઓએ પણ ચલાવવી જોઈતી સત્તા અબાધિત થાય અને સ્વરાજ્યના કોઈપણ પ્રકારના હકો પ્રગ્નને ન આપતાં એકલપેટાપણ્યનો કારભાર આવે તેટલા માટે રાષ્ટ્રના પુરુષાર્થોના વધ કરવાનું કાર્ય હથીઆરોના કાયદાથી કરવામાં આવ્યું ! મુગલ જેટલું બિહારપણું પણ અંગ્રેજોમાં નથી. મુગલ બાદશાહની સરખામણીમાં હિંદુસ્તાન બિપરનું અંગ્રેજ સામ્રાજ્ય લશ્કરી સામર્થ્યની દ્રષ્ટિએ બહુજ નિર્બળ અને નિઃસત્ત્વ છે. ઔરંગઝેબ બાદશાહે સંપત્તિની વહેંચણીની દ્રષ્ટિએ જોકે નહીં તોપણ ધર્મ દ્રષ્ટિએ હિંદુઓ બિપરનાના પ્રકારના જીજ્ઞાસો કર્યા અને તેઓનું દશ વીશ લાખ સૈન્ય દશ વીશ વર્ષમાં દક્ષિણ સરહદમાં સમામ થઈ ગયું, તોપણ તેના મરણ પછી દોઢસો વર્ષ સુધી પડતાં પડતાં પણ દિલ્હીની બાદશાહી ટકી રહી હતી. ઔરંગઝેબ ઉપર જેવા પ્રસંગો આવ્યા તેવા પ્રસંગો હિંદુસ્તાનની અંગ્રેજ સેના બિપર આવે તો લવિષ્યમાં પાંચ પચીસ વર્ષ પણ અંગ્રેજ રાજ્ય હિંદુસ્તાનમાં ટકી શકનાર નથી. આનું કારણ અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનમાં એક સાધારણ વટેમાર્ગ માફક રહે છે તે છે. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ વસ્તી કાયમની ન હોવાને કારણે અને ઇંગ્લંડનો ખાટો પુરવા તરફ અંગ્રેજ વ્યાપારીઓનું અને અધિકારીઓનું લક્ષ હોવાને કારણે રાજકીય સન્તાનો કોઈ પણ ભાગ પૃથક્ કરી ને નેટિવોના હાથમાં આપવા માટે તેઓ સ્વાભાવીક રીતેજ તૈયાર નથી. વટેમાર્ગ પ્રમાણે અધિકારીઓ મોકલીને પોતાના દેશની આબાદી માટે જ મુગલોએ હિંદુસ્તાનની બાદશાહી ચલાવી હોત તો મુગલોને પણ રાજ રજવાડા સાથે અથવા અમ સંસ્થા સાથે વર્તતાં અનુદાર થવું પડત અને પ્રગ્નને નિઃશસ્ત્ર કર્યા શિવાય છુટકો નહોતો. પાશ્વિમાત્મ શાસ્ત્રો એ આપેલા સામર્થ્યથી અને પ્રગ્નનિઃશ-

અ કરવાથી, પ્રજામાં આવી ગયેલી દુર્બળતા ને લીધે લોકોની ધ્વજાનો અથવા મહત્વા કાંક્ષાનો વિચાર પણ ન કરતાં શુભાનીથી નિશ્ચિંત રીતે રાજકારભાર હાંકવામાં આવે છે. ઔખને લીધે આવી સ્થિતિ કાયમ રહેવાની નથી. પ્રજા નિરાશ અને સરકાર આધુનીક અભિવિદ્યાથી બલાદય છે.

સરકારનાં કેટલાંક કૃત્યોથી લોકો નિરાશ થઈને સંતાપી જઈને માથાપ્રથેલ પણ થાય છે, એવું સરકારને અજમાવવાનો અત્યાર સુધી કોઈ પણ રસ્તો નહોતો. સરકારના કૃત્યોનો જીલમ પ્રજાને અસહ્ય થયો છે એવું સરકારને સમજત પણ કયારે ? સરકાર કોઈ પણ વાત કરતી અને જો તે પ્રજાને નાપસંદ પડતી તો પ્રજા અત્યાર સુધી શું કરતી આવી છે ? લોકો અરજીઓ કરતા, પિનતિ કરતા, અધિકારી કહેતા હતા કે આદાણિક શીષ્ય છે, થોડો વખત પછી અંધ પોતાની મેળે શાંત થઈ જશે. લોકોએ નિરાશ થવું. જીતાવળા થએલાઓએ સંતાપી જઈને મનમાં બગવું અને માથાપ્રથેલાઓએ પોતાના આતતાથીપણથી પોતાનાજ શરીરને માળીને પોતાના કોષથી પોતાનીજ આહુતી-સરકારને કાને કાંઈ પણ વાત પહોંચ્યા વગર ચું કે ચાં કયાં વગર-આપવી, એવું આજ દિવસ સુધી ચાલતું હતું. ઔખગોળાથી નિરાશ માથાપ્રથેલાઓ સશસ્ત્ર બન્યા, અને ઔખેજ લશ્કરનો ગર્વ ઓછો કરી નાખ્યો. મુગલોએ ખતાવેલા ઉદારપણા કરતાં અધિક ઉદારપણાથી સંપત્તિની અને અધિકારની વહેંચણી પ્રજા વચ્ચે કરવાનો આરંભ કર્યા શિવાય ઊપરી અધિકારીઓની મારફત નિશ્ચિંતપણે રાજ્ય કારભાર ધોળકંડથી આ પછી ચલાવી શકાયે નહિ. ઔખ એ અંદુક અથવા તોપ જેવી વસ્તુ નથી. હથિયારના કાયદાથી તોપ અથવા અંદુક લોકો પાસેથી લઈ લેવાશે અને તે સરકારી પરવાના શિવાય તૈયાર કરતાં પણ અંધ પાડી શકાયે; પણ ઔખ ક્યદાથી અથવા અધિકારીઓની દેખ

રેખથી અથવા ગુપ્ત પોલિસના ગણગણાટથી અંધ પાડી અથવા નષ્ટ કરી શકાયે નહીં. ઔખગોળામાં ખાસ કરીને જ્ઞાનનીજ જરૂર છે, તે એક જાદુ છે, તે એક મંત્ર છે, મોટા કારખાનામાં તૈયાર થનારી વસ્તુ માંહેની આ એક વસ્તુ નથી. સરકારી લશ્કરને માટે જોઈતા ઔખગોળા માટે મોટા કારખાનાં વસાવવાં પડે છે, પણ આતતાથી માથાપ્રથેલ ને જોઈતા પાંચ દશ ઔખને માટે વધુ સામગ્રી તેમજ મોટા કારખાનાની જરૂર પડતી નથી. વિરેન્દ્ર બાબુએ ઔખ ગોળાનું મોટું કારખાનું એક બે અઠણીમાં ને દશ પાંચ બાટલીઓમાં સમાવી દીધું હતું; જે સરકારી ઔખ ગોળાના મોટા કારખાના પ્રમાણે શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ જીલમુક વગરનું થઈ ચુક્યું હતું, એવા સાક્ષી સરકારી રસાયણ શાસ્ત્રવેતા આપે છે. વિરેન્દ્રના કેસમાં પ્રસિધ્ધ થએલી હકીકતના ખરા અર્થ તરફ સરકારે લક્ષ પહોંચાડવું ન જોઈએ શું ? આ કેસની જે હકીકત પ્રસિધ્ધ થઈ છે તે ઉપર જોતાં ઔખગોળાનો મંત્ર કાંઈ લાંબોલચક નથી અને તંત્ર પણ ખૂબ અલ્પ છે, જે માથાપ્રથેલ છે, તેઓને આ મંત્રથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને હવે સરકારી કાયદાના અંગમાં સામર્થ્ય રહેલું નથી. યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વિગેરે દેશમાં આ જ્ઞાન ગુપ્ત નથી, પ્રકટ હિંદુસ્તાનમાંજ એ જ્ઞાન ગુપ્ત છે; પણ અધાધુનીનું ધારણું જોઈતી અમલમાં આવશે તો માથાપ્રથેલાઓની સંખ્યા વધવાથી ખગોળાની આ જાદુ મંત્ર વિદ્યા આખા હિંદુસ્તાનમાં પ્રસરવાને કેટલો વખત લાગશે ! જે માથાપ્રથેલ છે તેઓને આ વિદ્યા સંપાદન કરતા અટકાવીને તેમનાં માથાં ફરીથી ફેંકણે લાવવાં એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી અને આ વિદ્યાને વ્યવહારિક સ્વરૂપ આપતાં પણ ગુપ્ત પોલિસની ચાતુર્યતા અને દક્ષતાને લીધે મેજસ્ટ્રેટ મારફત સંતાપ ઉતારવાનો પણ સંભવ ધણો ઓછો છે. અતિ-શંકાકિતથી જોતીએ તો આવા કારખાનાંઓ એક ઘડિયારમાં અસ્તિત્વમાં આણી શકાય તેવું છે

અને ઘડીકમાં બંધ કરી શકાય તેવું પણ છે! તો પછી આ માથાપ્રદેશાઓના પગમાં કાયદાની સાંકળ કેમ નાખી શકાશે? દશ પંદર વરસ ઉપર ઇંગ્લંડમાં જ્યારે ઑલ ગોળાનો કાયદો થયો ત્યારે ઑલ ગોળાને આટલું જ્ઞાનમય સ્વરૂપ મળ્યું નહોતું. તે વખતે પાશ્ચિમાત્યશાસ્ત્રોના અંગેનો મેલ ઑલ ગોળો થઈ ગયો ન હોતો. તે વેળા પૈસા પણ વધુ લાગતા હતા. સામગ્રી પણ વધુ લાગતી અને કારખાનું પણ મોટું ભેદીતું હતું, જ્યાં તેના પ્રતિબંધ કાયદાથી થઈ શકે તેવું હતું. પણ જે વખતે શાસ્ત્ર આ લતાં ચાલતાં, બોલતાં બોલતાં, સુતાં સુતાં, સાધારણ લીલાથી ઑલગોળા જેવા અસ્તર કરી ચતાવે છે, તે વેળાએ તે શાસ્ત્રની આ લીલા કેવી રીતે બંધ પાડી શકાય? વ્યાપારવિપ્રયક ઉભતિ માટે અને લસ્કરી સામર્થ્ય માટે શાસ્ત્રદેવતાને પાશ્ચિમાત્યોએ પ્રસન્ન કરી લીધેલ છે. દેવતાને પ્રસન્ન કરીને વરદાન માગવાનીજ ઇચ્છા હોય છે, પણ તેજ દેવતાના વરદાનથી કોઈ એ પણ ઉન્નત થવું નહીં. એમ કહીને તે જે સદુજ્જ લીલા કરે છે તેટલુંજ પક્ત નહિ ભેદીએ એમ કેમ અને? પાશ્ચિમાત્યોનાં શાસ્ત્રનું જ્ઞાન રોજ રોજ આવી રીતે પ્રાપ્ત થવું હોવાથી અને અવહારમાં અને ઉદ્યોગધંધામાં લક્ષેશ લાગનારી રસાયણિક સાદી વસ્તુઓથીજ હાં હાં કરતાં ભયંકર શક્તિ નહવાં જેવા તંત્રથીજ નિર્માણ કરનારી શોષ રોજ રોજ નવી નવી મળી આવતાં હોવાથી શાસ્ત્રીય માંત્રીકાની લીલાનો પ્રવાહ કાયદાના બંધનથી સરકાર કેટલાક દિવસ બંધ રાખી શકશે? અમારા મન પ્રમાણે સરકાર અશક્ય વાતોની પાછળ લાગીને પોતાનું અને પ્રજા જનોનું વ્યર્થ નુકશાન કરવા ચાહે છે. શાસ્ત્રીયજ્ઞાનની યુરોપમાં અને અમેરિકામાં જે સ્થિતિ છે, તે સ્થિતિનો વિચાર કરતાં અશક્ય વાતો શક્ય કરવાની વ્યા અશક્યનાં સરકાર લાગી પડી છે, એવું કહ્યા વગર ચાલવું નર્વત. આ વખતે રસાયણ-શાસ્ત્રવેત્તા ઉદ્યોગ ધંધાવાળા ઉપર અને નાનાં મોટાં કારખાનાં ઉપર નાદક બુલમ થવા વગર એકતર નથી.

ઑલગોળાના કાયદાથી સરકારના ઇષ્ટ હેતુઓ સિદ્ધ થનાર નથી, પણ ઉલટું પોલિસના અને નાના અધિકારી ઓના હાથમાં સજ્જનોને દુઃખ દેવાનું તે એક હથિઆર થઈ ગયેસશે. ઑલગોળા સંબંધીનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અને સામગ્રી નષ્ટ કરવાની આ ખરપટ વ્યર્થ છે. ઑલ ગોળા ભેદ બંધ પાડવા હોય તો તેનો એ યોગ્ય ઉપાય નથી. ઑલ ગોળાની જરૂર કોઈ પણ માથાપ્રદેશને પડે નહીં એવું સરકારે કરવું ભેદીએ. રાજકીય લીલાલાકમાં પડેલા લોકો માથાપ્રદેશ થાય છે ક્યારે? પોતાની બુદ્ધિનો, પોતાના શરીરનો અને પોતાના સ્વાર્થત્યાગનો પોતાના દેશના કલ્યાણ કરવાના કામમાં ઉપયોગ કરવાનો માથાપ્રદેશપણા શિવાય બીજા કોઈ પણ માર્ગ નથી એવી તિવ્ર નિરાશા થયા પછી લીલાચાલ કરનારા તરૂણ માથાપ્રદેશ થાય છે. સ્વરાજ્યના હક સંપાદન કરવા માટે થયેલી જગૃત બુદ્ધિમતાની તિવ્ર નિરાશા સરકારે થયા દેવી ન ભેદીએ. જે વેળા જગૃત થયેલી બુદ્ધિમતાની ઇચ્છા અને મહત્વા કાંક્ષા આખા રાષ્ટ્રમાં પ્રસરે છે અને આખા રાષ્ટ્રને બળભળાવીને જગૃત કરી મુકે છે તે વેળાએ જગૃતિની ક્રિયા બંધ પાડવાથી તે નિરાશા કમી ન થતાં અધિકજ તિવ્ર થાય છે, તે સરકારે વિસરવું ભેદીતું નથી. જગૃતિની ક્રિયા બંધ પાડવા માટે સરકારે વર્તમાન પત્રોનો નવો કાયદો પાસ કર્યો છે અને તેને લીધે નિરાશાનું સ્વરૂપ અધિક ભયંકર થઈને વિચારી અને શાન્ત સ્વભાવના લોકો પણ માથાપ્રદેશ થવાનો સંભવ છે. ઑલ ગોળા બંધ કરવાનો ખર્ચ અને ટકાઉ ઉપાય સ્વરાજ્યના મહત્વના હકો આપવાનો પ્રારંભ કરવો એજ છે. અંધાધુંધીના ઉપાય પાશ્ચિમાત્ય શાસ્ત્રોની અને હિંદુસ્તાનના લોકોની હાલની સ્થિતિમાં ટકાઉ થવા શક્ય નથી.

પોલીસ કોર્ટમાં તીલક કેસની શરૂ થયેલી તપાસ અને તે દરમિયાન મુખ્ય-કર્મી ભારે તોફાન.

કેસની તપાસ.

મીં તીલક સામે તેઓના ગર્ભ તા. ૬ મી જુનના કેસરી પત્રમાં રાજદ્રોહી લખાણ કરી હીંદી રોજદારી કાયદાની ૧૨૪ મી એ. કલમનો ભંગ કરવાનો જે બીજો આરોપ મુખ્ય સરકારે મુક્યો હતો તે મુકરદમાને લગતી તપાસ તા. ૨૯ જુલાઈ ૧૯૦૮ના રોજ પાછલે પોલરે આ વાગતે વડા પ્રેસીડેન્સી મેજસ્ટ્રેટ મીં એસ્ટનની કોર્ટમાં નીકળી હતી.

સરકાર તરફથી પબ્લીક પ્રોસીક્યુટર મીં બોવન સાથે બીનીંગ ઍરીસ્ટર હાજર થયા હતા. જ્યારે આરોપી મીં તીલક તરફથી મીં જહાંગીર દીનશાહ દાવર ઍરીસ્ટર. મીં ગાડગીલ ઍરીસ્ટર. મીં બોડસ, મીં કરદીકર અને મીં દીક્ષીત વકીલો હાજર થયા હતા.

આ મુકરદમા ઉપર પોલીસ તરફથી છુપી પોલીસના સુપ્રોનટેન્ડેન્ટ મીં સ્ત્રોત, ઇન્સપેક્ટર મીં સુલીવાન અને ઇન્સપેક્ટર મીં પેટીગરા દેખરેખ રાખતા હતા.

પોલીસ કોર્ટમાં મજબુત અંદોષસ્ત જાળવ્યો હતો.

તીલક અને તેમના કાઉન્સેલોને ભારે

માન.

મીં તીલક આવી પહોંચતાં 'તીલક મહારાજ અને શિવાજી જય' ના પોકારો થઈ રહ્યા હતા. આ પોકારો કાન જહેર મારી જાય તેવા સખત હતા. મીં તીલકના ધારાના હીમાયતીઓ આવી પહોંચતાં એવાજ પ્રકારથી બોલોએ તેઓને પણ માન આપ્યું હતું. આ પોકાર પાંચ મીનીટ સુધી ચાલ્યા હતા.

કોર્ટ આ વાગતે બેઠા પછી કેટલેક વખતે મીં તીલકને પોલીસ કોર્ટના ભોંયરામાંથી ઉપર લાવવામાં આવ્યા હતા. મીં તીલકની બંને બાજુએ પોલીસ અમલદારો હાજર હતા.

મીં દાવરે જણાવ્યું કે, 'એડવોકેટ,' 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા,' 'બોમ્બે ગેઝીટ' વગેરેમાં કેટલાક રિપોર્ટો આવ્યા છે, જે ટીકાથી ભરપૂર છે. અમે એ અધિપતિઓ સામે કામ ચલાવવાની પહેલાં ધારણા રાખતા હતા પણ હવે અમે તમે નામદારને અરજ કરીએ છીએ કે રિપોર્ટરોને કોર્ટમાં બનતાજ બનાવનો રિપોર્ટ લેવા કહેવું.

મેજસ્ટ્રેટ—કયા ફીલિંગ પ્રમાણે તમે આ અરજ કરો છો ?

મીં દાવર—એવા કેટલાક મુકરદમાના દાખલા ઉપરથી હું કહું છું.

મેજસ્ટ્રેટ એ બાબતસર કંઈ હુકમ કર્યો નહોતો.

મીં બીનીંગે એ પછી "કેસરી" પત્રના અધિપતિ તરીકે આરોપીએ કીધેલાં એ કેલેન્ડરેશનના રજુ કીધાં હતાં.

એ પછી મીં જ્ઞેશાંચ મીં બોવનની તપાસમાં જણાવ્યું કે હું ઓરીયેન્ટલ ટ્રાન્સલેટરની ઓફીસનો પેલેલો મદદનીશ છું. મજકુર બંને કહેવાતા વાંધા ભરેલા આર્ટીકલોનું મેં ભાષાંતર કીધું છે.

મેજસ્ટ્રેટ આ કેસ સેશન્સ કમીટ કરવાની ઇચ્છા જહેર કીધી હતી.

મીં દાવરે જણાવ્યું કે તમે નામદાર જે આ કેસ સેશન્સમાં નોંધવા માગતા હો તો હું સાક્ષીની ઉભટપાલટ તપાસ લેવા માગતો નથી.

મીં બીનીંગે તે સામે વાંધા લીધા નહોતો.

આ કેસ સેશન્સમાં નોંધવાવાની તે પછી મેજસ્ટ્રેટ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી.

એક મરાઠા ગૃહસ્થે 'કેસરી' પત્ર ખરીદવાની જુથાની આપી હતી.

છુપી પોલીસના ઇન્સ્પેક્ટર મીં સુલીવાને મીં તીલકની ધરપકડની અને 'કેસરી' તેમજ 'મરાઠા' ઓરીસની જડતીની જુબાની આપી હતી. મેંજસ્ટ્રેટ અને આરોપો માટે આરોપીને સેરાન્સ કમીટ કીધા હતા.

મીં આજ ગંધાર તીલક સામે રાજદ્રોહી ભ-
ખાણ કરવાનો જે બીજો ગંબીર આરોપ મેંસાયો
હતો, તે મુકરફમાની તપાસ ૧૧૧૧ વાગતે નીકળશે
એમ ધારી લોકોની મોટી સંખ્યા પોલિસ કોર્ટમાં
ઉતરી પડી હતી. પોલિસ કોર્ટમાં ખાસ કામકાજની
મતલબથી આવેલા ગૃહસ્થો શિવાય બીજા બધાને
પોલિસ સન્તાવાળાઓએ આજે કોર્ટમાં દાખલ
થતાં અટકાવ્યા હતા. કેટલાક લોકોએ તેઓને
એવી રીતે અટકાવવામાં આવે તે સામે વાંધા
કીધા હતા. આ વાંધા છતાં પોલિસ સિપાઇ-
ઓએ તેઓને પોલિસ કોર્ટના કેંપાઉંની બહાર
જવા દુકમ કીધા હતા. જે દુકમને તેઓ તાળે
થયા હતા. આ બનાવથી લોકોનું એક ગંભીર
ટોળું તીલક મહારાજની તાટ જેવું પોલિસ
કોર્ટના કેંપાઉંની બહાર ભેંચું મળ્યું
હતું. આ ઠેકાણે પણ પોલિસ મજબૂત
બંદોબસ્ત જાળવેલા હતા. તે બાદ કેટલાકોએ
લોકોને બહાર કાઢી કે, નવો તીલક કેસ પાછલા
પોહરે ૩૧ વાગતે વડા પ્રેસીડેન્સી મેંજસ્ટ્રેટની
કોર્ટમાં નીકળશે. લોક ત્યાંજ થોભી રહ્યા હતા.
તેઓમાંના કેટલાક બોલતા હતા કે ખસ બમે
તીલક મહારાજનાં દર્શન કરીનેજ જઈશું.

કેટલાકે કામચર જાણીતા નેશનલીસ્ટ મીં
ખાપેડે પણ આજે કોર્ટમાં હાજર થયા હતા,
જેઓ કોર્ટમાંથી બહાર નીકળતાં બેંગા મળેલા
લોકોએ તેમને નમન કરી આવકાર આપ્યો હતો.

રસ્તા ઉપર કેસ આવતી વખતે પણ ચાલુ
શુભા પડતી હતી. લોકો ઇસ્કેરાર્શ ગયું હતું. કમા-
લો હવામાં ડિડી રહ્યા હતા તેમજ છત્રીઓ
પણ ડિડી નહીં હતી. લોકોનાં ટોળે ટોળે આવતાં
જતાં હતાં અને ત્રાસે ત્રણ વાગતે તે હાજર

માણસો એકઠાં થઈ ગયાં હતાં. માણસોનાં જુદાં
જુદાં ટોળાં બંધાઈ ગયાં હતાં અને ટોળે ટોળે
ભાષણો થતાં હતાં, તેમાં એક બંગાળી સાધુના
ભાષણથી લોકોપર ભારે અસર થતી હોય એમ
જણાતું હતું. તે હિંદુસ્તાનીમાં બોલતો હતો અને
જે કે તેનું ભાષણ બરાબર સંભળાતું ન હતું પણ
બીજા, તીલક મહારાજ, શિવાજી મહારાજ, સ્વરાજ્ય વિ-
ગેરે શબ્દો કાને પડતા હતા. ત્યાર બાદ લોકો શાંત
હતા. તે વન્દે માતરમના પોકારો કરવા લાગ્યા
અને સાડાચણ વાગ્યાની તૈયારી થઈ એટલે ભારે
ઉશ્કેરણી બતાવવા લાગ્યા અને પોલિસ કોર્ટમાં
જે ઠેકાણે મીં તીલકને રાખવામાં આવ્યા હતા,
તેનાપર ધસારો કરવા લાગ્યા. આથી ઘોરેસવાર
પોલિસ બોલાવવી પડી, પણ લોકોની ઉશ્કેરણી
એટલી ભારે હતી કે, ૪૦ સવારો આવ્યા તોપણ તેઓ
શાંત થયા નહીં અને ઊલટું અંગ્રેજ પોલિસ
અમલદારો ઉપર પથરા અને ભાગેલી ખાટલીઓ
થેંકવા લાગ્યા. ઇન્સ્પેક્ટર કોકસન તથા સબ
ઇન્સ્પેક્ટર જીગડને બહુ વાગ્યું અને સબ ઇન્સ્પે-
ક્ટર ટેલરને તો નાક પર ભારે જખમ થયો. આથી
પોલીસે લોકોપર દલ્લા કર્યો અને નવ શખસોને
પકડ્યા. પણ આથી લોકોમાં ઊશ્કેરણી વધી ગઈ
અને તેઓ વન્દે માતરમ, તીલક મહારાજની જય,
શિવાજી મહારાજની જયના પોકારો વધારે ભેંસથી
કરવા લાગ્યા. વીક પ્રેસીડેન્સી મેંજસ્ટ્રેટ મીં એ-
સ્ટનને પોલિસની ચોકી સાથે કોર્ટમાં આવવું પડ્યું
હતું. જેમ જેમ સાંજ પડતી ગઈ તેમ તેમ લો-
કોની જમાવટ વધતી ગઈ અને કોર્ટનું કામ પુરું
થતાં મીં તીલકને ભેંકે પુરંગમાં લઈ જવામાં
આવ્યા હતા તોપણ લોકોના મનમાં મીં તીલક
હજી કોર્ટમાંજ છે એમ હોવાથી તેઓ વિખરાતા
નહતા. પગથીઓ અને આખું મેદાન ભરાઈ ગયું હતું
એટલે લોકો હવે રસ્તા ઉપર એકઠા થતા હતા; એટલે
સુધી કે દ્રામની ગાડીઓને જવા આવવાનું પણ મુશ્કેલ
થઈ પડ્યું હતું. મેંજસ્ટ્રેટ પોલિસની ચોકી સાથે

કોર્ટ છોડીને અથા એટલે લોકોએ બહુ બચકર
૩૫ ધારણ કર્યું. જે કોર્ટ અંગ્રેજ રસ્તેથી જતો હતો
તેના પર પથ્થરનો વરસાદ વરસાવવામાં આવતો
હતો. દ્વામ અને વિકટોરીઆમાં બેઠેલા યુરોપીઅનોની
પણ તેવીજ સ્થિતિ કરવામાં આવી હતી. કારણ કે
દ્વામની તો કાચની આરીઓપણ પથ્થરના મારાથી
ભાગી જતી હતી. એક પાદરી જે એક વિકટોરીઆમાં
બેસીને જતો હતો, તેને ભારે ઈજા થઈ હતી. અને
ગાડી વાળો ઘોડો ઘોડાવી ન ગયો હોત તો તેનું શું
થાત તે નક્કી કહી શકાત નહીં. આથી યુરોપી-
અનોને એ રસ્તે જતા બંધ કરવામાં આવ્યા હતા.
એટલે તે લોકોને યોરીબંદરથી ખારોઆઈ કોર્ડ
માર્કેટ તરફ જવું પડતું હતું. આથી પણ વધારે
ગંભીર સ્વરૂપ થતું હતું હોવાથી હથીઆરબંધ
પોલિસને બોલાવવાની જરૂર પડી હતી. જેઓએ
આવી લોકોને વીએરી નાખ્યા હતા.

મીં તીલકને જમીન ઉપર છોડવાની સેશન્સમાં રફ ગયેલી. અરજ.

સેશન્સનું તા. ૨૭ જુલાઈએ કામ શરૂ
થતાં મીં બાળ ગંભીર તીલક તરફથી મેશર
રાધવાયા, બીમજ અને નગીનદાસ સોલીસીટરોની
કરમાસથી મીં મહમદઅલી બ્રીજા ડેરીસ્ટર
હાજર થઈ મીં તીલકને જમીન ઉપર છોડવા
અરજ કરી હતી. બ્રીજાએ પોતાની અરજના
ટેકામાં લંબાણથી વિવેચન કરીને તેમને જમીન
ઉપર છોડવાનાં કારણો નીચે મુજબ રજુ કર્યાં
હતાં (૧) આરોપી પાસે સારો ખ્યાલ છે અને
જે તેને જમીન ઉપર છોડવામાં આવશે નહીં
તો તે પોતાનો ખ્યાલ સારી રીતે કરવાને
શક્તિવાન થશે નહીં; (૨) આરોપીને પકડવામાં
આવ્યા તેની લાંબી વખત આગમ્યના તે વીડી-
પીશાખના રોમથી પીડાય છે; (૩) તકરારી આદી
કેસો બહુ લંબાણ છે અને તેના તરબુમા જે
રજુ કરવામાં આવ્યા છે તે ખોટા અને બુલાવો

ખવાડે એવા છે અને જે તુરંગમાંથી તેને છો
વામાં આવે તો તે પોતાના ધારાના હિમાયતી
તેને ખરે તરબુમા શું થાય છે અને તેના બાવ
થ કવો ઉપર છે તે સમજવાને શક્તિવા
થશે. (૪) આરોપી મુબઈ યુનીવર્સિટીના બી
એમ એલ એલ બી છે. કેન કોલેજમાં પ્રોફેસ
હતા. નામદાર અવનરની ધારા બંધનારી કાઉન્સ
લમાં આગળ એક સભાસદ હતા અને તે મદ
રાજમાં મોટો મોભો ધરાવે છે; (૫) જે કલમે
મુજબ આરોપી સામે આરોપો મેલવામાં આવ
છે તેની તપાસ જુરીની મદદથી આલ
પણ તે સવાલનો જ્યાં સુધી ડડ્યો થાય તે
સુધી તેમને જમીન ઉપર છોડવાની જરૂર છે
જે સોગંદનામાં સરકાર તરફથી નોંધવામાં અ
વ્યાં હતાં, તે મીં બ્રીજા વાંચવા જતા હો
એટલે નામદાર જજે તેમને તેમ કરતાં અટક
વી જણાવ્યું કે આ મુકદ્દમામાં જે સબળ
સોગંદનામાં નોંધાયેલાં છે તે સબળાં મેં ધીર
થી વાંચ્યાં છે. સરકાર તરફના સોગંદનામાન
જવાબમાં મીં બોડે જે સોગંદનામું નોંધાવ
છે તેમાં તેઓ મીં બોવન અને મીં સ્લોન
ના ચોકસ “રેટમેટો” સામે વાંધો લે છે
મારા વિચાર પ્રમાણે જુરી સનમુખ જે “રેટ
મેટો” નથી તે પ્રગટ થવાં ન જોઈએ. જલ્લ
તે “રેટમેટો” કરવામાં આવ્યાં નહીં હોય તો
અણી તેમજ તે સામે સરકાર વાંધો લેતી નથી
એમ અણી તમારી અરજ એકતરફી સાંભળીશ
મીં બ્રીજા—તે “રેટમેટો” વીશે
બોલવા માગતો હતો અને તે બાબતમાં નામદાર
કોર્ટના વિચાર સાથે હું મળતો થાઈ છું.

મીં બ્રીજાએ આગળ બોલતાં જણાવ્યું
કે આરોપીને ૪૯૮ મી કલમ મુજબ જમી
ઉપર છોડવો એટલુંજ હું માગું છું. જમીનનું
બાબત તમે નામદાર સનમુખ આવી ગઈ છે
કાળ પત્રના અધિપતિને જમીન ઉપર છોડવ

માટે અરજ કરવામાં આવી હતી અને તે વખતે જમીન ઉપર છોડવા કે નહીં તે વીશેની સંધળી તકરારો રજુ થઈ હતી. આરોપીને જમીન ઉપર શા માટે છોડવામાં નહીં આવે તેનું કારણ સામી તરફથી બતાવવામાં આવ્યું નથી. જમીનના સવાલમાં મુખ્ય સવાલ એટલોજ છે કે આરોપી તપાસ વખતે હાજર થશે કે નહીં અને તેને સજા કરવામાં આવે તો તે સજા ભોગવવા હાજર રહેશે કે નહીં. આ બાબતમાં મીં જસ્ટીસ બ્રુદીન તદ્દયબજીના અગત્યનો ચુકાદો અપાયેલો છે અને તે બાબતમાં લંબાણ તકરારો સાંભળી તે નામદારે દરખાસ્ત છે કે જમીન આપવાની બાબતમાં તપાસ દરમ્યાન આરોપી હાજર થશે કે નહીં, કાયદો એવું અનુમાન કરે છે કે એક આરોપી જ્યાં સુધી તેના બિપરવાંક પુરવાર ન થાય ત્યાં સુધી તેને બીન-તકસીરવાર ગણવો જોઈએ. સરકાર તરફથી જે એગ્રાંદનામું કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં એવો કશોએ ઇસારો કરવામાં આવ્યો નથી કે આરોપી તપાસ વખતે કોર્ટમાં હાજર થશે નહીં. આથી મીં તીલકને જમીન ઉપર છોડવાની હું અરજ કરું છું અને તે કોર્ટ માગે તેવા સંધર જમીન આપવા તૈયાર છે.

અને મીં પ્રાન્સન, ઍડવોકેટ જનરલ ઉપલી અરજની સામે થવા ક્રિયા હતા, પણ નામદાર જજે તેમને જણાવ્યું કે તેઓ તેમને તરફી આપવા માગતા નથી.

નામદાર જજે ચુકાદો આપતાં જણાવ્યું કે મીં તીલક સામે શેઝદારી કાયદાની ૧૨૪ એ. અને ૧૫૩ એ. કલમ મુજબ રાજદ્રોહી લંબાણ કરવાના બે જુદા જુદા આરોપો ચુકાદામાં આવ્યા છે અને તે સંબંધમાં મીં તીલક તરફથી તેમને જમીન ઉપર છોડવાની હાઇ કોર્ટને અરજ કરવામાં આવનાર છે તેની મને ખબર કરવામાં આવી હતી, આ બાબત ઉપર

મેં પુરતો વિચાર કર્યો છે અને જો લાગણીનો તે એક સવાલ હોય તો હું કહું છું કે હાઇકોર્ટને કાંઈ પણ અંકુશ વગરની જે સત્તા છે તે આરોપીના લાભમાં શા માટે બિપયોગમાં નહીં લેવામાં આવે તેનું કારણ બતાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એક આરોપીને તેની તપાસ થવા અગાઉ તેને કેદમાં રાખવા હું ખુશી નથી. ફીમીનલ પ્રોસીજરની ૪૯૮ મી કલમ મુજબ બેશક હાઇકોર્ટને અંકુશ વગરની સત્તા એક આરોપીને જમીન ઉપર છોડવા માટે આપવામાં આવી છે. આ જે સત્તા આપવામાં આવી છે તે ન્યાયી સત્તા છે, અને તે સત્તા વાપરતાં ધણી સંભાળ અને ચોકસાઈ રાખવાની જરૂર છે. મરહુમ મીં જસ્ટીસ બ્રુદીન તદ્દયબજીના ચુકાદાથી હું પુરો માહિતગાર છું અને મીં તીલક માટે તે વખતે કરવામાં આવેલી જમીનની અરજની તકરાર અને તે વખતના ઍડવોકેટ જનરલ મીં લૅંગની તકરારથી હું સારી રીતે વાકેફ છું. તે ચુકાદામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે એક આરોપીને જમીન ઉપર છોડવામાં મુખ્ય સવાલ તે હાજર થશે કે નહીં તે ઉપર આધાર રાખે છે. તે વિચારને હું તદ્દન મળતો થતો નથી. કદાચ તે એક અગત્યની અને એક મુખ્ય બાબત હોય પણ તે બિપરત મારા વિચાર પ્રમાણે આજીબાજીના બીજા ધણા સંજોગો છે અને ધણી બાબતો જે ઉપર પણ કોર્ટ ધ્યાન પહોંચાવું જોઈએ છે. આ સવાલ ઉપર મેં ધણો લંબાણ વિચાર કર્યો છે. મેં આગળ કહ્યું છે તેમ આ બાબત ઉપર મેં લંબાણ વિચાર કર્યો છે અને જે હુકમ હું કરવા માગું છું તેમાં જે સંજોગો મેં જોયા છે તે ઉપર હું આધાર રાખું છું. હું ધણો આતુર છું કે આરોપીને ન્યાય અપક્ષપાત મળે. આરોપીની તપાસ જુરી સન્મુખ ચાલનાર છે. મારા વિચાર પ્રમાણે તપાસ ચાલવા આગમ્ય પ્રીયાદ પક્ષને અથવા

આરોપીને કાંઈ રીતનું નુકશાન પહોંચે એવું કાંઈ પણ બોલાવું જોઈએ નહીં, અરજ બહાલ શા માટે રાખવામાં ન આવે તેની ફલીસા કે કારણ આ ઠેકાણે બતાવવાનું હું દુરસ્ત જોતો નથી. હું ધણો દીલગીરી સાથે મારા ઉપલા ઠરાવ ઉપર આવ્યો છું અને તપાસ દરમ્યાન આરોપીને જામાન ઉપર છોડવાની અરજ હું નામંજુર રાખું છું.

મીં તીલકની તપાસ ખાસ જુરીની મદદ વડે ચલાવવાનો હુકમ.

મીં બાળ ગંગાધર તીલકને રીતુરી લખાણ કરવાના આરોપ માટે નોંધવામાં આવ્યા હતા. તેમની તપાસ ખાસ જુરીની મદદ વડે ચલાવવાને સરકાર તરફથી સરકારી સોલીસીટર મીં બોવનની ફરમાસથી કામચલાઉ ઍડવોકેટ-જનરલ આં મીં આન્સને તાં ૩૭ જુલાઈ ને રોજે હાજર થઈ અરજ કરી હતી. મીં આન્સને પોતાની અરજના ટેકામાં જણાવ્યું કે આ મુકદ્દમા ધણો અગત્યનો છે અને તેની તપાસ માટે ખાસ જુરી વધુ લાયક થઈ પડશે.

આરોપી તરફથી મેશર્સ રાધવાયા, બીમલ અને નગીનદાસ સોલીસીટરોની ફરમાસથી મીં જોસફ ઍપીરટાએ તે સામે વાંધા લેતાં જણાવ્યું કે એ ખાસ ગુના માટે સરકારની ખાસ મંજુરીથી સરકાર આ કામ ચલાવે છે, અને તેથી જણે સરકાર આરોપીને દબાવી નાખવા માગતી હોય એમ કુદરતી રીતે દેખાય છે. આથી આરોપી ફરીયાદપક્ષ તરફથી સંપૂર્ણ ન્યાય મેળવવા હક ધરાવે છે. હવે જો એક ખાસ જુરી સાધારણ રીતે જેવી બનાવવામાં આવે છે તેવી રીતે બનાવવામાં આવે તો આરોપીને પોતાનો બચાવ કરવામાં ધણું નુકશાન થાય. જુરી મારફતે તપાસ કરવાનો જે કાયદો કરવામાં આવ્યો છે, તેની મુજબ નેમ આરોપીનું રક્ષણ કરવાની છે, અને જે રીતે જુરી બોલાવવામાં આવે છે, તે મુજબની ખાસ જુરી

બનાવવા ફરીઆદપક્ષ તરફથી માગણી કરવામાં આવે તો કાયદાએ આરોપીને જે બક્ષીસ આપી છે, તે બક્ષીસ તે લેવા માગતો નથી. જો ફરીયાદ પક્ષ કબુલ કરે કે જુરીનો મોટો ભાગ મરાડી ભાપા સમજતી હોય તેવાઓનો અને તો તેવી જુરી આરોપી કબુલ રાખે છે. આવી રીતે અનેલી જુરી સામે ફરીઆદપક્ષને વાંધા લેવાનું કાંઈ કારણ હોય નહીં. જો ચેલંજ પુરી થાય તો એક જુરીનો ગૃહસ્થ મરાડી ભાપા જાણતો નથી એવા કારણથી તેના સામેનો વાંધા લેવાદેવાની રજૂ મળતી જોઈએ. આમ થવાથી ફરીઆદપક્ષને એક ખાસ જુરી મળશે અને આરોપીને તેના દેશના લોકો ન્યાય કરનાર તરીકે મળશે અને તેમ થવાથી જુરીથી તપાસના કાયદાની મુજબ નેમ જાણવાશે, જે નેમ અંગ્રેજીએ લોકોના છુટાપણાને અને આરોપીના રક્ષણને અર્થે યોજેલી છે. જો મારી અરજ ઍડવોકેટ જનરલ કબુલ નહીં રાખે તો તેમની અરજ સામે મને વાંધા લેવાની જરૂર પડશે. મીં તીલક પુનાના રહીશ છે, કેસરી પત્ર પુનામાં પ્રગટ થાય છે અને તકરારી લખાણ મરાડી ભાપામાં લખાયલું છે. જો તેની પુનાની કોર્ટમાં તપાસ ચલાવવામાં આવી હોત તો તેને પુનાની મેશન્સમાં નોંધવામાં આવતે અને તેમ થવાથી મરાડી ભાપા જાણનાર એક જજ અને મરાડી ભાપા જાણનારી જુરીનો તેને લાભ મળતો. વળી તેની પુનામાં તપાસ ચાલતે તો ફોજદારી કાયદાની રજૂ મી કલમ પ્રમાણે તે જુરીમાં યુરોપિયન કે અમેરિકનની સંખ્યા વધુ ન હોય એવી જુરી માટે માગણી કરી શકતે, અને તેમ થવાથી જુરી મારફતે તપાસ ચલાવવાનો જે કાયદો કરવામાં આવ્યો છે, તેવી એક જુરી સંમુખ તેની તપાસ ચાલી શકતે. ખાસ જુરીનો અર્થ એવો થાય છે કે જુરીની ટીપમાંથી જુરી ઉપર વધુ સંખ્યા પુરોપિયનની બનવી જોઈએ. હાલ ખાસ જુરીની ટીપમાં ૨૪૨ યુરોપિયનો અને ૧૫૬ હિંદીવાનો છે.

આથી એવું સંભવીત છે કે જે ખાસ જુરી બનાવવામાં આવે, તેનો મોટો ભાગ યુરોપિયનોના બનેલો હોવો જોઈએ. છેલ્લી તીલક તપાસ દરમ્યાન તેમજ બન્યું હતું અને સંધ્યા રાજ દ્રોહી મુકરદમાની તપાસમાં પણ તેમજ બન્યું આવ્યું છે. છેવટ મીં બેપરીસ્ટાએ જણાવ્યું કે ખાસ જુરી એવી બનાવવી જોઈએ કે જેનો મોટો ભાગ મરાઠી ભાષા બોલતી હોય.

નામદાર જજે ચુકાદો આપતાં જણાવ્યું કે મોતની સજાને લગતા સંધ્યા ચુનામાં ફાજદારી કાયદાની ૨૭૬ મી કલમ પ્રમાણે ખાસ જુરી બોલાવવાની જરૂર છે અને તેજ કલમ પ્રમાણે ખીજા કોઈ પણ મુકરદમામાં હાઈ કોર્ટના જજ ફરમાવે તો ખાસ જુરી બોલાવવામાં આવે છે. હવે આ કોર્ટના નક્કી થયેલી ફી એવી છે કે લાગતાવળગતા પક્ષોના લાલ જોતાં ઊંચા મંડળના આસામીઓમાંથી જુરી ચુટી કાઢવી જોઈએ અથવા કોર્ટ સન્મુખ રજુ થતા મુકરદમાઓ ઉપર તેઓ પુરતું લક્ષ આપી સકનારા હોવા જોઈએ. તો તેવી અરજ હાઈ કોર્ટને કરવામાં આવે છે અને જજને વાજબી લાગે તો બાહ્ય રાખે છે. એમાં તો કાંઈ શક નથી કે મીં તીલક સામેના મુકરદમાઓ ખુદ તેની તરફ જોતાં ઘણા અગત્યના છે અને મને લાગે છે કે તેના પોતાના લાલ જોતાં સુખ શહેરના વતનીઓમાંના ઊંચા વર્ગમાંથી ચુટી કાઢાયલી એક જુરીની મદદ વડે તપાસ ચાલવાથી તેને પોતાને લાલ થશે. એક ખીજા મુકરદમામાં એવી અરજ મારી સન્મુખ કરવામાં આવી ત્યારે એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે કાનુન પ્રમાણે ખાસ જુરીમાં યુરોપિયનોની સંખ્યા વધુ હોય છે. ગઈ કાલે મારી સન્મુખ ખુનનો મુકરદમા હતો, તેની તપાસ ખાસ જુરીની મદદ વડે ચલાવવામાં આવી હતી. એ જુરી ૩ પારસી, ૨ હીંદુ અને ૪ યુરોપિયનોની બનેલી હતી. આગલા દિવસોમાં “કોમન” જુરીની મને મદદ લેવી પડી હતી અને તેમાંના બે દાખલામાં યુરોપિયન

જુરોની સંખ્યા વધુ હતી. સર માઇકલ વેસ્ટ્રોપે ખાસ જુરીને લગતા કાનુનો ઘડ્યા હતા. તેની ફી યુરોપિયનોની સંખ્યા સહેજ વધારે હતી, પણ દેશી કોમોન પ્રમાણે તેમાં ઘણું સારું દેખાવામાં આવ્યું હતું કાયદા પ્રમાણે ખાસ જુરીમાં યુરોપિયનોની ઓછામાં ઓછી અર્ધી સંખ્યા હોવી જોઈએ. બોલાવવામાં આવેલી જુરીનું પ્રમાણ રાખવામાં કાનુન પ્રમાણે કામ લેવામાં આવ્યું છે, તેની હું સંભાળ રાખીશ અને બનવાજોઈ છે કે દેશીઓનું મોટું પ્રમાણ આવશે મળશે. નામો બોલાવવામાં આવશે ત્યારે યુરોપિયનના તેમજ દેશીઓના સવાલપર સંભાળ લેવામાં આવશે. જો દેશીઓનું તત્વ વધુ સંખ્યામાં નહીં આવશે તોપણ સારી સંખ્યામાં સામેલ થઈ શકશે. એનો આધાર જુરી કેવી રીતે ચુટી કાઢવામાં આવે છે, તે પર રહેશે. દેશી ભાષાના જ્ઞાન વધે મારી સન્મુખ ભાર મુકી બોલવામાં આવે છે. અલખત તે વિષે મતફેર પડે પણ કોર્ટે પોતાના સત્તાવાર તરજુમા કરનારાઓના તરજુમાઓ કબુલ રાખવા જોઈએ. કાંઈ ભુલ હશે અથવા ભુલભર્યો તરજુમા હશે અને તે પર કોર્ટનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવશે તો જજની ડરજ છે કે જુરી સન્મુખ ખરો તરજુમા રજુ થાય છે તે જોવું. જો ભુલ હશે તો તે સુધારવામાં આવશે. તપાસ દરમ્યાન તેવું કરું પણ બતાવવામાં આવશે તે ઉપર હું પુરતું લક્ષ આપીશ. મેં ઉપર કંઈ તેમ ખાસ જુરી મુકરદમા કરવા સામે વાંધો લેવામાં ભુલ છે; અગત્યના મુકરદમાઓમાં ખાસ જુરીની માગણી ખાસ કારણ વગર સ્વીકારવામાં નહીં આવી હોય એવો એક પણ દાખલો નથી. મેં મીં બેપરીસ્ટાની તકરાર પર પુરતું લક્ષ આપ્યું છે. મારા ધારવા પ્રમાણે એક ખાસ જુરીથી આ મુકરદમાઓ તપાસવામાં આવશે તો ધનસાધનો હેતુ જાણવાશે. મારી ખાતરી છે કે ખાસ જુરીના કોઈ પણ સભાસદ ધનસાધ આપવા સોગંદ લેશે

અને તે પોતાના મનમાંથી બહારના સધળા બનીને જુદી જામ કામ લેશે. ઉપલા વિચારો જાણી નામદાર જજે આ મુકદ્દમાની તપાસ સોમવાર તા. ૧૩મી જુલાઈ પર રાખી હતી.

મી. તીલકની સેશન્સમાં શરૂ થયેલી તપાસ.

મી. તીલકની તપાસ માટે તા. ૧૩મી જુલાઈના દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રમાણે તેમની તપાસ સેશન્સ કોર્ટમાં નામદાર જજ મી. દાવરના પ્રમુખપણા નીચે ખાસ જુરી સન્મુખ નીકળી હતી.

આ વેળા સરકાર તરફથી સરકારી સોલીસીટર મી. બોવનની પ્રમાણેથી ઍડવોકેટ-જનરલ મી. બ્રાનસન, મી. ઇનવેસ્ટીગેટર અને મી. પ્રીવીંગ ઍગ્રીસ્ટરે હાજર થયા હતા, જ્યારે મી. તીલક તરફથી કોઈ પણ હાજર નહીં થતાં તેઓએ પોતાનો મુકદ્દમા પોતેજ ચલાવ્યો હતો.

સેશન્સ કોર્ટમાં ધારામંડળના સભાસદોને આવવા દેવામાં આવતા હતા, પણ બહારનાઓને બહુ સંખ્યામાં દાખલ કરવામાં આવતા હતા. અને કોર્ટપણ શકમંદ દેખાતા આદમીને તુરતજ કોર્ટની બહાર કાઢવામાં આવતો હતો. તે છતાં પણ સેશન્સ કોર્ટ ચીકાર ભરાઈ ગઈ હતી, પણ નામદાર જજના હુકમથી કોર્ટને પણ આસપાસ ઉભા રહેવા દેવામાં આવતા નહોતા.

હોમકોર્ટની આસપાસના જે રસ્તાઓ “કાળ” કેસની તપાસ વેળા પોલિસના કબજામાં હતા, તેજ રસ્તાઓ આ વેળા પણ હતા.

શરૂઆતમાં ઍડવોકેટ જનરલ મી. બ્રાનસને જણાવ્યું કે, આરોપી સામે જે એક સરખા આરોપો મેલવામાં આવ્યા છે, માટે તેની તપાસ એક વખતે જ જુરી મારફતે ચલાવવી; પોતાની અરજના ટેકામાં મી. બ્રાનસને કાયદાના કેટલાક આધારો ટાંકી દેખાડ્યા હતા, અને જણાવ્યું હતું કે, એ બાબત

હું નામદાર જજના રૂબીંગ પર છોડું છું.

નામદાર જજ- આરોપી સામે જે શીતુરી આર્ટિકલો લખવાના આરોપો ફોજદારી કાયદાની જુદી જુદી જે કલમો મુજબ મુકવામાં આવ્યા છે, ત્યારે તમે ચાર આરોપો માટે એકજ તપાસ ચલાવવા માગો છો ?

ઍડવોકેટ-જનરલ-જે આરોપો માટે; અને તેની અંદર જે જુદી જુદી કલમો સમાઈ શકશે.

આ અરજ સામે મી. તીલકે વાંધા ઉઠાવ્યો અને જણાવ્યું કે, ૨૨૪ મી કલમ મુજબ જે જુદા જુદા આરોપો માટે જુદી જુદી તપાસ ચલાવવી જોઈએ, તે અને આરોપોની જુદી જુદી તપાસ ચલાવવામાં આવશે તો તે મને ધણી સવળતા આપનાર થઈ પડશે; કેમકે જે સામટા આરોપોને લગતો મુકદ્દમા હું છુટથી ચલાવી શકીશ નહીં.

નામદાર જજે ચુકાદો આપતાં જણાવ્યું કે, મેજસ્ટ્રેટ આરોપીને જે જુદા જુદા આરોપો માટે જુદી જુદી રીતે કમીટ કર્યા છે. મેં આ બાબત ઉપર પેહેલાંથી ધ્યાન આપ્યું છે, કેમકે એવી અરજ કરવામાં આવનાર છે, એમ મેં અગાઉથી જાણ્યું હતું. ફોજદારી કાયદાની ૨૩૩મી કલમ મુજબ સામટી તપાસ ચલાવવા માટે ત્રણ આરોપોજ જોઈએ અને તે કરતાં વધારે હોવા નહીં જોઈએ, પણ હાલના દાખલામાં તો આરોપી સામે ચાર આરોપો છે, માટે એક બાબતે મેલી દેવા અને તેની તપાસ તે ચલાવવાની જરૂર જણાય તો પછી ચલાવવી.

ઍડવોકેટ જનરલે આ સુચના કબુલ કરી હતી.

જે પછી સરકાર તરફના મુનશીએ આરોપીને તેમની સામે મુકવામાં આવેલા આરોપો વાંચી સંભળાવ્યા હતા.

આરોપીએ જણાવ્યું કે, હું એ સધળા આરોપો માટે મને નિર્દોષ જાહેર કરું છું, પણ મને મારા લખાણોમાંના કયા શબ્દો યુનેગાર હરાવે તેવા છે, તે દર્શાવવું જોઈએ.

નામદાર જજ-તે નક્કી કરવાનું જુરીનું કામ છે.

મી० તીલક-પણ મારા બંને આર્ટીકલો આખા શીતુરી છે, એમ તો કાંઈ કહી શકશે નહીં; માટે શીતુરી શબ્દો કયા છે તે મને બતાવો.

નામદાર જજ-હું એવું હરાવું છું કે, તમારી સામે મુકવામાં આવેલા ચાર આરોપોમાંથી ત્રણની તપાસ અહીં ચલાવવામાં આવનાર છે, અને તે ચોક્કસ શબ્દો માટે નહીં પણ આખા આર્ટીકલો માટે. મેંજસ્ટ્રેટે તમોને કમીટ કરતી વખતે બંને આર્ટીકલો આખા શીતુરી જણાવ્યા છે; તેટલા માટે તા० ૧૨ મી મેના “કેસરી” પત્રમાં લખેલા આર્ટીકલ માટે ફોજદારી કાયદાની ૧૨૪ મી કલમ (એ) અને તા० ૯મી જુનના અંકમાં લખેલા આર્ટીકલ માટે પણ તેજ કલમ મુજબના ત્રણ આરોપો તમારી સામે મુકવામાં આવ્યા છે અને તે માટે તમારી તપાસ અત્રે ચલાવવામાં આવશે.

અત્રે મી० તીલકે જણાવ્યું કે મારી સામે મુકવામાં આવેલા એ આરોપો મને વિગતવાર કહી સંભળાવવા.

આ ઉપરથી સરકાર તરફના મુનશીએ આરોપ વાંચી સંભળાવ્યો હતો.

ખાસ જુરીની નીમણુંક.

નીચલા ગૃહસ્થોની ખાસ જુરી કેટલાક “એલેજ” પછી ગોઠવવામાં આવી હતી:—મી० વીલીઅમ હરબર્ટ એનડરસન (શેરમેન), મેશર્સ એફ. ઇ. વુડ, જોન ગ્રે, પાલનજી દાદાભાઈ ચવના, જે. જે. સી. હડસન, શાપુરજી સોરાબજી, એસ. હાજસન, જે. ઇ. મારટીન.

એ પછી સરકાર તરફથી મુકરદ્દમો રજુ કરતાં મી० ઇનવેસ્ટીગેટીવ જણાવ્યું કે જુરીના ગૃહસ્થો, આરોપી સામે શીતુર ચલાવવાના અને બેદીલી ઉસ્કેરવાના આરોપો મેલવામાં આવ્યા છે. ગૃહસ્થો કાયદા મુજબ ખ્રીટીશ સરકાર હીંદી છાપાને લોકોની ફરીઆદો જાહેરમાં લાવવા માટે તેમજ સરકારના રાજવહીવટનાં કામો ઉપર ચર્ચા કરવાની પુરતી છુટ આપે છે,

પણ તે ચર્ચા એવી નહીં હોવી જોઈએ, કે રૈયતમાં ઉસ્કેરણી કરવાને કામ લાગે. તેટલા માટે આર્ટીકલોમાં શીતુરની ઉસ્કેરણી કરવામાં આવી છે કે નહીં તે તમારે ખાસ જોવાનું છે.

અત્રે મી० ઇનવેસ્ટીગેટીવ શીતુરના કેસને લગતા કેટલાક જાણવાજોગ ચુકાદાઓ ટાંકી દેખાડ્યા હતા.

એ પછી આગળ ચાલતાં તેમણે જણાવ્યું કે, પેહેલા આર્ટીકલમાં મુઝરપુરના બનાવનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, કે જેમાં એ અંગ્રેજ બાલુઓ મારી ગઈ છે; તેને લગતો એ આર્ટીકલ છે, અને તેમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે લોકોપર જપતાઓ નાખવામાં આવે છે, જુલમાટ ગુજારવામાં આવે છે; અને મામલો લોકો માટે નહીં સાંખી શકાય એવો થઈ પડ્યો છે, અને રશીઆમાં જે અમલ ચાલે છે તે અહીં ચલાવવામાં આવે છે. વળી એ આર્ટીકલમાં સરકારી અમલદારો સામે આરોપો મેલવામાં આવ્યા છે, કે તેઓ તરફથી લોકોપર જુલમ ગુજારવામાં આવે છે, આવીજ રીતનો મામલો રશીઆમાં ચાલે છે. હવે ગૃહસ્થો, આરોપી એમ કહેવા માગે છે કે જે મામલો રશીઆમાં ચાલે છે, તેવાજ અહીં મામલો હોવાથી રશીઆના જેવી સ્થિતિ હીંદુસ્તાનની થઈ છે.

એ પછી આર્ટીકલમાંનો આગળનો ભાગ જુરીના ગૃહસ્થો સન્મુખ વાંચતાં મી० ઇનવેસ્ટીગેટીવ જણાવ્યું કે આરોપીએ તેમાં એમ લખ્યું છે કે હીંદી રાજવહીવટ સારી સલાહથી ચલાવવામાં આવતો નથી. અમલદારો હીંદી સરકારને સારી સલાહ આપતા નથી, અને તેટલા માટે સરકાર આપખુદીથી વર્તે છે. ત્યાર પછી લખનાર એમ જણાવે છે કે સ્વરાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છા લોકોમાં વધારેને વધારે મજબુત થતી જાય છે. હવે ગૃહસ્થો, સ્વરાજ્ય એટલે શું તે તો તમે જાણતા હશો. સ્વરાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છા વધે છે, એટલે લોકો હાલની સરકારને અને રાજ-

અમલને ઉચલાવી નાખવાની ધારણા રાખે છે. વળી વધુ એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે હાલનો આપખુદ અમલ વધારે ને વધારે અંકુશ વગરનો થતો જાય છે અને લોકો તેમને માથેની આવી સ્થિતિ વધારે વાર ખમી શકવાની શક્તિ ધરાવતા નથી. હીંદુસ્તાનની ૩૦ કરોડની વસ્તી સરકારના જીલભાટથી તદ્દન કંટાળી ગઈ છે, એવી સુચના આર્ટિકલમાં કરવામાં આવી છે. રાજઅમલની રૂઢી હવે લોકોમાં અપ્રિય થઈ પડી છે અને તેમાં મોટા ફેરફાર કરવો જોઈએ એમ આર્ટિકલમાં લખવામાં આવ્યું છે, અને હીંદુસ્તાનના લોકોની સલામતી માટેની જામીનગીરી માગવામાં આવે છે. વળી લખનારે એવી સુચના કરે છે કે હીંદી સરકાર એટલી બધી મસ્ત બની ગઈ છે કે તેને હિંદુસ્તાનના લાલ માટેની જરા પણ ધ્યાન નથી. હવે ગૃહસ્થો, એ આખો આર્ટિકલ સરકાર અને તેના રાજ અમલ સામે હુમલો કરનારો છે અને તેમાં ઉસ્કેરણી કરવાનીજ કોશીશ કરવામાં આવી છે. સરકારના કોઈ પણ કામ બિપર કાયદાની હદમાં રહીને ચર્ચા કરવાનો જે હક છાપાને છે તે હક આરોપી કુદાવી ગયા છે અને તેવી રીતના હકની હદ બહાર જઈને તેમણે લખાણ કર્યું છે. એ આર્ટિકલનો અર્થ એ થાય છે કે બ્રિટિશ અમલ હેઠળ જે આશિર્વાદો રૈયતે ભોગવવા જોઈએ તે તેને મળતા નથી. ખીજા આર્ટિકલ જે તા. ૯મી જુનના અંકમાં લખવામાં આવ્યો છે તેમાં લખાવામાં આવ્યું છે, કે બૉબ ફેંકવાનું કામ અટકાવી શકાય નહીં અને બૉબ બનાવાનું કામ કોઈ મુશ્કેલ નથી. વળી એવી સુચના કરવામાં આવી છે કે, લોકો ઉપર જમેતેમ રાજ ચલાવવાની મતલબથી બ્રિટિશ સરકારે હથિયારબંધીનો કાયદો પસાર કર્યો છે. વળી એ આર્ટિકલમાં મુગલ અને બ્રિટિશ રાજ અમલની સરખામણી કરવામાં આવી છે અને મુગલોના રાજમાં પણ એવો અમલ ચલાવવામાં

આવ્યો નહોતો, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. આર્ટિકલોમાં એવોજ વિચાર લેવામાં આવ્યો છે કે બ્રિટિશ રાજ અમલ લોકોને એક ત્રાપ સમાન છે અને તેથી સ્વરાજ્ય મેળવવાની જરૂર છે; અને એવી સુચના કરવામાં આવી છે, કે બૉબ ફેંકવાનું કામ દાખી દઈ શકાશે નહીં અને તે બૉબજ ધારેલી અરસ ઉપગતી શકશે. વળી એ આર્ટિકલોમાં જે લખાણ લખવામાં આવ્યાં છે તેની મતલબ અને હેતુ દેશીઓને યુરોપિયનોની સામે ઉસ્કેરી મુકવા શિવાય ખીજા શું હોઈ શકે? આરોપોને લગતા તકરારી આર્ટિકલો ઉપરાંત આરોપીએ જે ખીજા આર્ટિકલો લખ્યા છે તે પણ હું દેખાડીશ અને આરોપીની મતલબ શું છે તે હું પુરવાર કરીશ.

આરોપી—તે સામે હું વાંધો લઉં છું.

નામદાર જજ—આરોપી સામે જે આરોપો મુકાયા છે તેને લગતાજ આર્ટિકલોની જરૂર છે, અને તે ઉપરાંત વધારેની શું અગત્ય છે તે હું સમજી શકતો નથી.

મી. ઇનિવેરસીટી—આરોપીનો હેતુ શું હતો તે હું પુરવાર કરી શકું છું.

નામદાર જજ—હું તકરારી આર્ટિકલો શિવાય ખીજા કોઈ પણ રજુ કરવા દેવાની જરૂર જોતો નથી.

અત્રે મી. ઇનિવેરસીટીએ પોતાનું શબ્દાત નો મુકરદમો ખુલ્લો કરનારું ભાષણ પૂરું કર્યું હતું.

મી. જોશીની તપાસ.

એ પછી મી. ખીનીંગની તપાસમાં મી. ભારકર વીળ્યું જોશીએ જણાવ્યું કે, હું ઓરીઅન્ટલ ટ્રાન્સલેટરની ઓફીસમાં પહેલો મદદનીશ છું.

સ—તમે આર્ટિકલો વાંચ્યા છે ?

જ—હા.

સ—તેના તરજુમો તમે કર્યો હતો ?

જ—હા.

સ—તે ખરો છે ?

જ—હા.

સ—તમે ૧૨ મી મે ૧૯૦૮ના દિવસનું “ કેસરી”

જોડો છે ?

જા-હા.

સ-તમે તેમાંનો આર્ટીકલ જોયો હતો ?

જા-હા.

સ-તેનો તમે તરજુમો કર્યો હતો ?

જા-હા.

સ-તેનો સરકાર તરફનો તરજુમો જોયો હતો ?

જા-હા.

સ-તે ખરો હતો ?

જા-હા.

સ-તા. ૬૧૨ની મેના અંકમાં જોયા પાના પર તમે આર્ટીકલ જોયો છે ?

જા-હા.

અને જોડોમાં જોયેલ આર્ટીકલો સાક્ષી પાસે રજુ કરવામાં આવેલો હોયો હોયો હતો તે બાબતે કોઈ કલમ ટાંકી દેખાડી હતી. અને નામ-દાર કરી તે લેખી રજૂકાર્યો નહોતો.

અને કોર્ટ નારતા માટે ૨-૩૦ કલાકે ઉઠી હતી:

જોડો કોર્ટ પેસના નીં જોડોમાં વધુ જુઓની માં જુઓનું છે, “કેસરી” પવની તા. ૨ જુઓનના અંકના પાનામાં “અલ્પ અનાવવાના બેદનો ખુલાસો” એ નામનું લખાણ આવ્યું છે. તા. ૬મી જુઓનના “કેસરી”ના પાનામાં તમા ઉપર “અંગ્રેજ અમલ દેખાડો પહેલાં છે” એવું લખાણ આવ્યું છે.

જોડો કોર્ટ તે પાદ મોં જોડોની નીચે મુજબ રજૂકાર્યો તમારો મહત્ત્વ હતી:-

જોડોમાં રજુ કરવામાં આવેલા તરજુમા તો જોડો કોર્ટ કોર્ટ નહીં, હાઇકોર્ટની આંશી-હાઈ કોર્ટમાં રજૂકાર્યો.

જોડો કોર્ટ કોર્ટમાં તેમજ છે ? જા-મેં કોઈ રજૂકાર્ય કરવામાં આવ્યું છે.

જોડોમાં મેં તે પાદ તમારે હાથે તરજુમા હયા છે ? જા-હા.

સ-તમે કરેલા અને જોડો રજુ કરવામાં આવેલા તરજુમામાં કંઈ ફરક છે ? જા-નહોવા લેવા.

સ-જ્યાં ફરક હોય ત્યાં તમે કયા તરજુમાને પસંદગી આપો ? જા-ખુલાખરા તરજુમાઓના સંબંધમાં હાઇ કોર્ટના તરજુમાઓને.

સ-તમે કરેલા તરજુમા અને લાંબા છે ? જા-નહીં.

સ-તા. ૧૨ મી મેના “દેશનું હુકું” મથા-વાળા લખાણમાં સત્તાવાર તરજુમા ઉપર ૨ જુઓનની તારીખ મુકવામાં આવી છે. તમે તરજુમા કર્યો તે કઈ તારીખે કર્યો હતો ? જા-મને તે યાદ નથી.

સ-પોલિસ કોર્ટમાં તરજુમા રજુ કરવામાં આવ્યો તે પહેલાં તો તમેજે તે કરેલા હોવા જોધજે ? જા-મને તે કહેવાની સ-તા નથી.

સ-કંઈ નહીં, તો તે તા. ૨૬ મી જુઓનની પહેલાં તો તૈયાર કરવામાં આવેલા હોવા જોધજે.

જા-હા.

સ-તમારા હાથમાં હમણાં તરજુમા મુકવામાં આવે છે તે તમે પોતે કરેલા છે ?

જા-હા. તમારા તરફથી બતાવવામાં આવતા તેમાંનાં ફકરામાં જે નિરપરાધી અંગ્રેજ આનુઓ મારી ગઈ છે એવો તરજુમા મેં કર્યો છે. જ્યારે સ-તાવાર તરજુમા ગોરી છોકરીને મારી નાખવામાં આવી છે, એવો કરવામાં આવ્યો છે.

સ-આ તરજુમાનો અર્થ કયા જોડોથી બરાબર રીતે દર્શાવી શકાય ? યુરોપીઅન કે ગોરાથી ?

જા-અનેનો એકસરખો અર્થ થાય છે.

સ-તમે તરજુમામાં અર્થ યુરોપિયન કરી કર્યો હતો.

જા-હા, પણ બાજુમાં તેનો જોડોજોડ લેતાં અર્થ ગોરા કરી થાય છે કરી મેં શેરા માર્યો છે.

તમારા હોદ્દાની રૂએ તમે દેશી પત્રો વાંચો છો ?

જા-હા.

સ-આવું વખતના રાજદારી વિચારો દર્શાવવા માટે મરાઠી ભાષામાં યોગ્ય શબ્દો નહીં

મળી શકતા હોવાથી નવાજ યોલો બનાવવા પડે છે તે વાત ખરી છે?

જા.—હા.

સા.—કેટલીક વખતે પોતાનો અર્થ બરાબર સમજાવવા વર્તમાનપત્રોમાં લખનારાઓ સાથે સાથે અંગ્રેજી યોલ પસુ આવે છે?

જા.—હા.

સા.—“કેસરી” માં આવેલા તકરારી લખાણમાં “ગોરા અધિકારી વર્ગ” એ યોલો સમજાવવામાં અંગ્રેજી શબ્દ “બ્યુરોક્રસી” પસુ સાથે મુકવામાં આવ્યો છે? જા.—હા.

સા.—“બ્યુરોક્રસી” નો અર્થ ત્યાં શું થાય છે? જા.—અધિકારી વર્ગ.

સા.—ગોરા લોક નહીં? જા.—નહીં.

“બ્યુરોક્રસી” નો અર્થ સરકારી અધિકારી વર્ગ એમ પસુ થાય છે? જા.—હા.

સા.—ગોરા અધિકારી વર્ગ, સરકારી અધિકારી વર્ગ, અંગ્રેજી અધિકારી વર્ગ અને રાજ્યકર્તા અધિકારી વર્ગ બધાનો એકજ અર્થ થાય છે?

જા.—હા, એકજ થાય છે.

સા.—“બ્યુરોક્રસી” નો અર્થ તમે એ તમારા અસલ તરજુમામાં અધિકારી વર્ગ એવો કીધો હતો? જા.—હા.

સા.—ત્યારે “બ્યુરોક્રસી” યોલની આગળ ગોરા સરકારી વગેરે યોલો મુકવામાં આવે તેથી અર્થમાં કાંઈ ફરક પડતો નથી?

જા.—નહીં.

સા.—અધિકારી વર્ગ એટલે શું?

જા.—સરકારી વર્ગ.

સા.—અધિકારી વર્ગમાં હીંદુઓ તથા અંગ્રેજો બંને આવે છે? જા.—હા.

સા.—જે અંગ્રેજોનેજ લાગુ પડવા માગીએ તો અધિકારીની આગળ અંગ્રેજો એવું કાંઈ વિશેષણ મુકવું પડે? જા.—હા.

સા.—અંગ્રેજી યોલ ઉસપોટીઝમનો તમે શું અર્થ કરો છો? જા.—જુલમી રાજ્ય.

સા.—ટીરેનીકલનો તમે શું અર્થ કરો?

જા.—જુલમી.

સા.—ઓપ્રેસીવનો અર્થ શું કરો?

જા.—જુલમી.

સા.—“કોઅરસીવ” નો શું અર્થ કરો?

જા.—તે કયા લખાણમાં આવે છે?

સા.—તેની સાથે તમને કંઈ કામ નથી.

ફક્ત તેનો અર્થ જણાવો?

જા.—જુલમી.

જા.—રીપ્રેસીવનો અર્થ તમે શું કરો?

જા.—જુલમી.

અને સાક્ષીએ નામદાર જજને જણાવ્યું કે શબ્દકોષની મદદ વગર હું બરાબર અર્થ આપી શકતો નથી. બધા અંગ્રેજી યોલોના અર્થ મેં જુલમી જણાવ્યા છે, પસુ એ યોલોના અર્થમાં નજીવો જેવો ફરક રહે છે.

સા.—ટીરેનીકલ, ઉસપોટીક તથા રીપ્રેસીવનો બધાનો અર્થ તમે જુલમી કરો?

જા.—હા, લખાણની મતલબ મુજબ.

સા.—રાજઅમલના બધારણનું વર્ણન આપતાં ઉસપોટીકનો અર્થ શું થાય છે?

જા.—એક ઉસપટ અથવા ઉસપોટીક અમલદારો તરફથી ચલાવવામાં આવતો અમલ.

સા.—ઉસપોટીક અને ટીરેનીકલ અમલદાર વચ્ચે કંઈ ફરક છે?

જા.—હું તે જણતો નથી.

સા.—તમારા મત મુજબ ઉસપોટીક અને ટીરેનીકલ અમલનો એક સરખો અર્થ થાય છે?

જા.—હા.

સા.—તમે કદી એવું વાંચ્યું છે કે ઉસપોટીક અમલ ટીરેનીકલ હોવાજ નેપથ્યે એવું કાંઈ નથી? જા.—નહીં.

સા.—despotic rule need not be necessarily tyrannical? નો અર્થ તમે શું કરો?

જા.—જુલમી રાજ્ય પદ્ધતિ જુલમીજ હોવી નેપથ્યે એવું કંઈ નથી.

સા.—Tyranny is the perversion of monarchy નો તમે શું અર્થ કરો?

જા.—જુલમી રાજપદ્ધતિ રાજ્યસત્તાક

પદ્ધતિને બિલટાવી નાખનારી છે.

સ૦—ઑટોક્રેટીક, ઑબસોલ્યુટ તથા આરબી ત્રેરીનો અર્થ તમે મરાડીમાં શું કરો ?

જ૦—ઑબસોલ્યુટનો અર્થ અનિયંત્રીત થાય છે. આરબી ત્રેરીનો અર્થ હું અંગ્રેજીમાં જ વધારે સારી રીતે આપી શકું.

નામદાર જ૦જ૦—મરાડીમાં આપો ? જ૦— સ્વૈર થાય છે.

મી૦ તીલક—ઑટોક્રેટીકનો અર્થ ? જ૦— અનિયંત્રીત.

સ૦—અનકટ્રોલ્ડનો ? જ૦—અનિયંત્રીત.

સ૦—ઇરીસપોનસીબલનો ? જ૦—ખીન બધા બહાર.

સ—મીપીરીઅલીઝમનો અર્થ ? જ૦— પાદશાહીપણું.

સ૦ Government of India is a despotism hampered by the public opinion in England નો અર્થ તમે શું કરો ?

જ૦જ૦—(મી૦ તીલકને) હું તમને તમારી તરફથી ચલાવવામાં આવતી બિલટપાલટ તપાસમાં હરકત કરવા માગતો નથી પણ તમે તરફથી ચલાવવામાં આવતી તપાસની સમજ પડે તે માટે તમે આખા વાક્યનો અર્થ સાક્ષીને શા માટે પુછો છો તે હું જાણુવા ઇચ્છું છું.

મી૦ તીલક—હું એવું બતાવવા માગું છું કે, “કેસરી” માં આવેલાં લખાણોનો જે સત્તાવાર તરજીમો રજુ કરવામાં આવ્યો છે તે ખુલ ભરેલો છે.

સાક્ષીએ, મી૦ તીલકે પુછેલા સવાલનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, તમે પુછેલા વાક્યનો અર્થ એવો થાય છે કે, હિંદુસ્તાન સરકાર હે લાલાચૈતીલ લોકમતને સૌમ્ય શાન્તિ જીતી રાજ્ય આજે.

સ૦—ફેડેટીકનો અર્થ શું ? જ૦—તેનો મરાડીમાં એક પણ બોલ નથી, પણ હિંદી કે ઉર્દુ આપી શકું, અને તે મુજબ તેનો અર્થ ખાલી થાય છે. તે બોલમાં કંઈ ધર્મનો અંશ નથી

એમ ગણું તો તેનો અર્થ બરાબર સમજાવી શકું તેમ નથી.

સ૦—મરાડી બોલ “આતતાયી” નો શું અર્થ ? જ૦—એક અનુની શબ્દસ. આપેના શબ્દ કોષમાં એર દેનાર વિગેરે છ બુદ્ધ બુદ્ધ અર્થ આપવામાં આવેલા છે, “આતતાય” નો અર્થ માયેફિર વધુ બુસ્સાદાર ગણાય.

સ૦—ફેલન, ફેન્ટીક કરતાં વધુ સખત બોલ છે ? જ૦—તે હું કહી શકતો નથી.

સ૦—સ્ટેટ, ગવર્મેન્ટ, ઑડમીનીસ્ટ્રેશન, રૂલ તથા સ્વેના મરાડીમાં બુદ્ધ બુદ્ધ અર્થ શું ?

જ૦—સ્ટેટનો અર્થ રાજ્ય અથવા સત્તા, ગવર્મેન્ટનો અર્થ શાસનપદ્ધતિ, અને ઑડમીનીસ્ટ્રેશનનો અર્થ રાજ્યપદ્ધતિ, એવો થાય છે. ઑડમીસ્ટ્રેશનનો અર્થ સરકાર એવો નહીં થાય. અને સ્વેનો અર્થ અમલ.

સ૦—મૅન્લીનેસ, વિગર, તથા સેન્સ ઓફ ઓનર બોલોના અર્થ શું ? જ૦—મરાનાં પંજા, અથવા પૌરુષ, સામર્થ્ય અને અમિમાન બુદ્ધિ, સેન્સ ઓફ ઓનરનો અર્થ વધારે સારી રીતે “તેજ” થાય નહીં, “તેજ” બોલનો અર્થ અભિમાન બુદ્ધિ એવો થઈ શકતો નથી. “તેજ” બોલને, અર્થ અપમાન ખમી નહીં જાય એવો શબ્દ નહીં થાય, હું તેનો અર્થ માત્ર બુસ્સાવાળો માણસ એવો જ કરું.

અને મી૦ તીલકે એક સંસ્કૃત વાક્ય બોલી સંભળાવ્યું જે વિષે સાક્ષીએ જણાવ્યું કે તેનો જવાબ આપવાને હું અશક્ત છું. મી૦ તીલકે તે વાક્ય ફરીથી બોલતાં મી૦ જ્ઞેશીએ કહ્યું કે એમાં તો મરાડી બોલોને સંસ્કૃતમાં ફેરવી નાખેલા જણાય છે, અને હું તેનો અર્થ આપી શકતો નથી.

મી૦ તીલક—(જ૦જ૦ને) તેજ બોલ મારા તકરારી લખાણમાં આવે છે તેથી હું એ પુછું છું.

સાક્ષી તેનો ઉત્તર આપી ન શક્યાથી મી૦ તીલકે પુછ્યું કે સંતાપ નો શું અર્થ થાય છે ?

જ૦—અંગ્રેજીમાં ઇન્ડીગેનેસન એટલે ખુસ્સી.

સ૦—ફેચ નો અર્થ શું ? જ૦—પેસનેટ અંગર, થાય છે.

સં—Evil genius Haunting a man નો તમે શું અર્થ કરો ? જૉ—માણસાજ્યા પાડીમાને તાસારજા ગાળલેલા. છનીયસનો એકલાનો અર્થ છુત પણ થાય.

સં—એરર ઓફ જજમેન્ટનો શું અર્થ ?

જૉ—(વિચાર કરીને) હું એકદમ જણાવી શકતો નથી, જરા વિચાર કરી હું જવાબ આપી શકું.

સં—વર્તમાનપત્રોમાં લખવાતું હોય તો એવી રીતે વિચાર કરવા કેમ થોભી શકો ?

જૉ—મને વર્તમાનપત્રો સાથે સંબંધ નથી.

મી૦ તિલક—એ શબ્દનો કાલે જવાબ આપશો ?

જૉ હા.

સં—“ **ગુણે ચઢલી** ” એવો તેનો અર્થ કરશો ? જૉ—નહીં.

બાદ સેશન ખીજ દિવસ ઉપર મુલતવી રહી હતી.

મી૦ તીલકને જેલમાં લઈ જતાં લાવતાં લોકોમાં જિસ્કેરણી થવાનો સંભવ જણીને કેસ પુરો થતા સુધી તેમને જેલમાં ન લઈ જતાં હાઇકોર્ટમાં ભુરીવાળા ચારડામાં રાખવાનો નામદાર બજે હુકમ આપ્યો હતો અને તે પ્રમાણે પોલિસના મજબુત પહેરા નીચે તેમને સદર ચારડામાં રાખવામાં આવ્યું હતા.

લશ્કરી બંદોબસ્ત.

મી૦ તીલકને જમીન માટે વડા પ્રેસીડેન્સી મૅજિસ્ટ્રેટ પાસે રજુ કર્યા તે દિવસે જે તોશન થયું હતું તે ઉપરથી આજે તેમનો કેસ ચાલતાં કંઈ ભારે તોશન થશે એવી ધારતી રાખવામાં આવી હતી. એવું ખાત્રીપૂર્વક કહેવાતું હતું કે મીલમજુરો હડતાળ પાડીને તેઓ તથા કેટલાક મસદા એ તોશનમાં સામેલ થશે. એવો ખતાવ બનવા ન પામે તે માટે પોલિસ કમીશનર મી૦ જેલે આજે તા. ૧૩ ને સાંમવારથી તા. ૧૭ ને શુક્રવારના રાતના બાર વાગતા સુધી પરવાનગી મેળવ્યા સિવાય કોઈ પણ સરખસ કાઢવાં નહિ કે મેળા વડા બરવા નહિ એવો હુકમ પ્રસિધ્ધ કર્યો હતો. અને પુના તથા દેવભાલીથી જે અંગ્રેજ લશ્કરી

દુકડીઓ તથા એક દેશી ઘોડેચાર દુકડી આવના પ્રસંગને માટે ખાસ બોલાવી હતી. અને તે ઉપરાંત મુંબઈનું લશ્કર, મુંબઈની પોલિસ અને હથિયારબંધ પોલિસને પણ તૈયાર રાખવામાં આવી હતી.

સવારે લશ્કરી દુકડીઓ શહેરના બુદા બુદા ભાગોમાં ફરી હતી અને પરેલ તથા દાદર તરફ મીલમજુરોની મોટી સંખ્યા હોવાથી તે તરફ લશ્કરી દુકડીઓ તથા પાયદળ પોલીસ પડાવ નાખી રહી હતી. અને દરેક પોલીસ ચોકી ઉપર વધારાની પોલીસ રાખી હતી.

હાઇકોર્ટ નજીકના કેટલાક રસ્તાઓ બંધ પાડવામાં આવ્યા હતા અને ત્યાં પોલીસનો મજબુત પહેરા મુકી દીધો હતો.

મી૦ તીલકનાં દર્શન કરવાને આતુરતા ધરાવનારા લોકોનાં ટોળાં કોઇ કોઇ ઠેકાણે ભેગાં મળતાં હતાં તેમને પોલિસ વીજેરી નાખતી હતી તો પણ કેટલેક ઠેકાણે “તીલક મહારાજકી જય” પોકારાતી હતી અને શ્રેીઆઓ મી૦ તીલકની છબીઓ વેચતા હતા જે હજારોની સંખ્યામાં ખપી ગઈ હતી.

શહેરમાં ફેલાયેલી અશાંતીને લીધે આજે લોકોએ પોતાનાં છોકરાંને નિશાળે મોકલ્યાં નહોતાં.

હડતાળ.

મુળજી જેઠા કાપડમારકીટ અને લખમીદાસ ખીમજી મારકીટ આજે બંધ રાખવામાં આવી હતી. શેડીયાઓ મારકીટ બંધ રાખવા ના ફહેતા હતા, પણ નોકરોએ આજે દુકાને આવવા ના પાડી હતી. આથી મારકીટના દરવાજા ખુલ્લા રાખ્યા છતાં દુકાનો બંધ રહી હતી.

આ સિવાય દાણા બજાર, ચોખાબજાર, ખાંડ બજાર, મુંડીબજાર વગેરે બજારો પણ બંધ રહ્યાં હતાં. મીલો સવારથી ચાલુ થઈ હતી, પણ ધણી કામદારો જેરહાબર હતા અને બપોર પછી તો આવેલા મજુરોએ પણ હડતાળ પાડવાથી કેટલીક મીલો બંધ રહી હતી. ખાસ કરીને મીલના કોદન મીલમાં તોશન થવાની વધારે ધારતી હતી, પણ તેવું કંઈ બન્યું નહોતું.

તીલક કેસનો બીજો દિવસ.

(તા. ૧૪-૭-૦૮)

શહેરમાં પુરતો અંદોલન જળવવા લક્ષ્મી અને પોલિસ ટુકડીઓ ફરતી રહી હતી. હાઇકોર્ટ નજીક ખાસ માણસો શિવાય બીજાઓને જવા દેવામાં આવતા નહોતા, તો પણ કેસ સાંભળવા ભેગા થયેલા લોકોએ કોર્ટનાં આરણ્ય ઉધડતાં અંદર દાખલ થવા કરેલા ધસારાથી આરણ્યના કાચ ભાંગી ગયા હતા. અને જગા ન મળવાથી ઘણા બેઠા પાછા કાઢવામાં આવ્યા હતા.

કોર્ટનું કામ ચાલુ થતાં મી. જોશીની બિલટ પાલટ તપાસ મી. તિલકે આગળ ચલાવી હતી. એક દસ્તાવેજ રજુ કરી તેમણે સવાલ કર્યો કે એમાં આવેલા “અધિકારાચા વિભાગ”નો અર્થ તમે અંગ્રેજીમાં “ડિસ્ટ્રિક્ટ ઇન્ડેસ્ટ્રી” કરશો કે?

મી. ખાન્સને જણાવ્યું કે મી. તિલક બિલટ પાલટ તપાસ વખતે પોતા તરફના દસ્તાવેજ રજુ કરે છે ત્યારે તેમને મારી પછી જુરી હજુર ભાષણ કરવાનો હક રહેશે નહીં.

નામદાર જજે, જજ મી. બેરીએ આપેલા એક ચુકાદાનો આધાર બતાવી મી. તિલકને મી. ખાન્સનના વાંધા સમજાવી કહ્યું કે જો નવા દસ્તાવેજ રજુ કરી તપાસ ચલાવશો તો મી. ખાન્સને જુરી હજુર ભાષણ કીધા પછી તમારો ભાષણ કરવાનો હક ગુમાવશો. મોટે દસ્તાવેજ રજુ કીધા વગરજ સવાલો પુછો.

મી. તિલકે તે મુજબ કરવા કબુલ કીધું હતું અને દસ્તાવેજ વગર સવાલો પુછવા માંડ્યા.

સં—અધિકારાચા વિભાગનો અર્થ તમે શું કરશો? જ—તે હું જણાવી ચુક્યો છું.

નામદાર જજે તે ફરીવાર જણાવવાને સાક્ષીને જણાવ્યાથી તેમણે કહ્યું કે તેનો અર્થ “ડિસ્ટ્રિક્ટ ઇન્ડેસ્ટ્રી ઓફ પાવર” એવો હશે છું.

મી. તિલક—અંગ્રેજી બોલ “ટુટ્ટો” શું અર્થ? જ—અધિકાર અને ફેર પડે જાઓ ફરક નથી, એક મરાઠી બોલ છે અને બીજા સંસ્કૃત છે.

સં—ઓબ્જેક્ટીવસીનો અર્થ શું? જ—પરવરસી અને સ્ટેબિલિટીનો એક પણ થઈ શકે.

સં—ફૂલતનો અર્થ શું? જ—ઓવરથે-રીંગ તથા ઇનસોલન્ટ. રૂડ પણ થાય છે. ઇનસોલન્ટનો અર્થ ઇમ્પરવીનન્ટ પણ થઈ શકે.

સં—હ્યુમનેટીનો અર્થ શું? જ—મનકાર્પનડ, સં—હ્યુમનેટીનો અર્થ શું? જ—એકસાઇટેડ. તરબુમામાં તેનો અર્થ મેં એકસાઇટેડ એવો કર્યો છે. મેં તરબુમામાં જ ઇન્સોલન્ટ બોલ વાપર્યો છે, તેનો મરાઠીમાં બોલ મદ છે.

સં—ધુંદ નો અર્થ ઇન્ટેન્સિવિટી કે પ્લાંઇડ થાય છે? જ—(શબ્દ કોપ જોધન) પેહલાનો અર્થ છાકટ અને બીજાનો અર્થ આંધળા એવો થાય છે.

સં—મદનો અર્થ શું થાય છે? જ—મદ નો અર્થ હાટીનેસ, તથા અરેગન્સ એવો થાય છે.

સં—“અધિકાર મદાને ધુંદ” નો અર્થ સત્તાની ધુંદ એવો પણ થાય છે કે? જ—હા, થઈ શકે. માનોપોલીનો અર્થ એકના હાથમાં રહેતો અખત્યાર એવો થઈ શકે.

સં—“એસે ફાલ્યા સેરીજ રહાનાર નાહી” નો અર્થ શું? જ—This cannot fail to be. This cannot but be so પણ થાય.

સં—“ए वायको शीरजोर झाली आहे”નો અર્થ શું? જ—તેણી ટરમેન્ટ છે એટલે કે પોતા ના ઘણીને પણ પોતાના કાબુમાં રાખે છે. તેમાં શીરજોરનો અર્થ રેકલેસ નથી થતો. શબ્દ કોપમાં ડોમીનીયરીંગ એવો અર્થ આપવામાં આવ્યો નથી. અધિકારી શીરજોર ફાલે આહે નો અર્થ officials have become reckless એવો થાય. ડોમીનીયરીંગનો મરાઠીમાં અર્થ હુકમ ચલાવનાર એવો થાય, પણ અમલ ચલાવનાર નહીં થાય. શીર-જોરપણાનો અર્થ લોડિંગ ઇટ ઓવર થાય એમ હું ધારતો નથી. તેનો અર્થ હુકમ ચલાવનાર એવો થાય.

સં—સાપ સાપ હાળુન મારણે એમાં ભાણ-નના અર્થ શું? જ—સેઈંગ એવો અર્થ થાય છે. મીસ્ટેરીંગ નહીં. મીસ્ટેરીંગ અને સેઈંગ એકજ નથી. તેણે સાકર હાળુન મોઠ ચાલતી એનો અર્થ સાકર સમજી મીઠું ખાધું એવો થાય. ચોર

હાજુન મલા માઈ નકો નો અર્થ ચોર સમજી મને ના મારો એમ થાય.

ના. જજ—મને ભુલમાં ચોર માની લઇને એમ નથી અર્થ થતો ? સાક્ષી-ખરો અર્થ “ ચોર સમજી ” એમ થાય છે.

ના. જજ—એમ ધારો કે અધારામાં એક જણ મને મળે તેને હું કહું કે “ ચોર હાજુન મલા માઈ નકો ” તો તેમાં ભુલમાં મને ચોર સમજી એમ કહેવાની મતલબ નથી થતી ? જ૦—પે હોલો અર્થ ખાલી ચોર સમજી એમ થાય છે તે ઉપરથી ભુલમાં સમજી એમ પણ ગણી શકાય.

સ૦—તમારા તરજુમાં મરાડી બોલ સહસ્તરદિમ નો તરજુમાં આપવાનું છોડી દેવા-આવ્યું છે ? જ૦—હા, તેનો અર્થ એક હજાર કિરણવાળો એવો થાય છે. તે ભયંકર તરીકે વા-પરવામાં આવ્યો છે તેથી છોડી દેવામાં આવ્યો છે, અંગ્રેજીમાં તે મુકવાની જરૂર નથી.

સ૦—રાજા પ્રજા નો અર્થ શું થાય છે ?

જ૦—૩૯૨ અને ૩૯૩.

સ૦—ચચાવીચે સાધનનો અર્થ ? જ૦—મિન્સ ઓફ પ્રોટેક્શન કરવામાં આવ્યો છે, તેને બદલે મિન્સ ઓફ એસ્ટેપ થતોજ નથી, બચાવનો અર્થ પ્રોટેક્શન એવો થાય.

સ૦—પોલીટીકલ સાયન્સનો અર્થ શું ?

જ૦—રાજ્યનીતિવેશાસ્ત્ર અથવા રાજ્ય ધર્મશાસ્ત્ર પણ થાય. The scripture laying down the duties of a king નો અર્થ રાજ્યનીતિશાસ્ત્ર નહીં થાય, તેનો અર્થ એક રાજકર્તાને માથે નાખવામાં આવેલી ફરજ એવો થાય છે.

સ૦—રાષ્ટ્રવચ્ચ અર્થ નેશનલ એસેસીને-શન એવો કીધો છે કે ? જ૦—હા. કીલીંગ પણ થઈ શકે. એ તરજુમાં મેં કીધો નથી.

સ૦—હુલનો અર્થ શું ? જ૦—ગભરાટ.

સ૦—૨ જી બુનવાળા ઓફ ટ્રેક્ટની આ-વતમાં લખાણમાં The world goes on

without a hitch વાક્ય આપ્યું છે તેનો ખરી રીતે તરજુમાં આપ્યો છે ?

જ૦—નહીં; તરજુમાં કરવામાં ભુલ થઈ છે. World બોલ વાપરવામાં ભુલ છે.

સ૦—કહવાનો અર્થ શું થાય છે ?

જ૦—જંગલી, સખત દીલનો. તેનો મુખ્ય અર્થ નજીવો અર્થ તે શું તે હું સમજી શકતો નથી. સેવેજને ઠોકણે હાર્શ બોલ પણ મુકી શકાય.

સ૦—પૌરુષનો અર્થ મેનહુડ કરવામાં આવ્યો છે ? જ૦—હા, તેનો અર્થ મેન પણ થાય છે, પણ અહીં મેનહુડ પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. લખાણમાં પૌરુષ વધ એવો બોલ આવ્યો છે, જેનો અર્થ માણસાધિણીને મારી નાખવું એ-વોજ થાય છે, માણસને મારી નાખવું એવો થતો નથી.

સ૦—When once the people of India become emasculated it would be long before you can take them to recover their manliness એનો અર્થ શું ? જ૦—એકવા હિંદુસ્થાનને લોકોના મર્દાની-પણા નાહીંસા છાલા હાજુને ત્યાંચે પૌરુષ ત્યાંના પરત પ્રાપ્ત કરીને ઘેળ્યાસ પુસ્કલ છેલ્લે લાગેલ આ વાક્યમાં મેન્લીનેસનો અર્થ પૌરુષ કીધો છે; ઈમેસ્ક્યુલેટેડનો અર્થ મોલ્સવર્થના શબ્દ કોપમાં ખસીકરણે આપ્યો છે.

સ૦—માઇગ્રેટરી બુરોક્સીનો અર્થ શું ?

જ૦—કાયમ એક ઠોકણે નહીં રહેતો ગિપ-રી અધિકારી વર્ગ, નાહકનો અંગ્રેજી અર્થ, અન ટ્રેર પણ છે. તેનો અર્થ હક વગરનો અથવા જેર-વાજખી પણ થાય. (શબ્દ કોપમાં જોઇને) કોન-અલેક્સી એવો પણ આવે.

સ૦—હિતશાસ્ત્રનો અર્થ શું ? જ૦—એક

જણના સુખનો વેરી એવો થાય છે. એમુરવત એવો પણ કાંઈક થઈ શકે. એ બોલ એવો કાંઈક ખ્યાલ આપે છે કે એક માણસ બહારથી તો મિત્ર ગણાવાનું ડોળ બાલતો હોય પણ તે અંદ-

રખાનેથી દુસ્મન હોય. મિત્રના સ્વરૂપમાં ખોટી રીતે સજ થયેલો શત્રુ એવો અર્થ આપવામાં આવેલો મેં જોયો નથી.

સ૦—વક્ત્રદષ્ટિ એટલે શું? જ૦—ખરાબ નજર. ગેરમેહરબાની એવો અર્થ તાણીતોડીને કીધેલો ગણાશે. તેજિ આમચ્યા ર વક્ત્રદષ્ટિ આહે નો અર્થ તે મારા પ્રત્યે ખોટી નજરથી જુએ છે એમ થાય. ઇતરાજ થઇ છે એવો અર્થ છુટથી કરીએ તો થાય. ‘‘રકાર્કી લોકાવર વક્ત્રદષ્ટિ આહે નો અર્થ સરકાર લોકો તરફ ખોટી નજરથી જુવે છે એવો થાય.

ના. જજ—સરકારની લોકો ઉપર ગેરમેહરબાની ઉતરી છે એવો નહીં થાય? જ૦—એવો પણ થઇ શકે.

સ૦—ગઢયાલા મીઠી મારણેનો અર્થ શું?

જ૦—ખીજની ગર્દન ઉપર હથિયાર ફેંકવા એમ થાય છે.

ના. જજ—ત્યારે તરજુમાંમાં જુલ થઇ છે?

જ૦—નહીં, ધણો નજીવો ફરક છે,

ધક્કામુકી.

આજે બપોરે કોર્ટ નાસ્તા માટે ઉઠતાં સર્વે ને કોર્ટમાંથી બહાર કાઢી કોર્ટનાં બારણાં બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં, તથા છેક સવા ત્રણ વાગે બારણાં ઉઘાડી બેઠકો થઈ શકે તેટલાંએને અંદર દાખલ થવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. ત્યારે કોર્ટની બહાર ભેગાં થયેલાં ટોળાંએ અંદર દાખલ થવા માટે એકદમ ધસારો કીધો હતો, જેનું પરિણામ સવારની પેઠે બચડાકચડી થવામાં આવ્યું હતું.

મી૦ તિલક સામે મુંબઈ ગેઝીટમાં ટીકા.

નાસ્તા પછી કોર્ટ પાછી બેસતાં નામદાર જજનું ધ્યાન મી. તિલક તરફથી મુંબઈ ગેઝીટના આગલા દિવસ ના અંક ઉપર એવી જણાવવામાં આવ્યું કે તેમાં એવી ટીકા કરવામાં આવી છે કે ‘‘મી૦ તિલક, સાક્ષી જાણે ઈનામ મેળવવાની હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા

આપવા હાજર થયો હોય તેમ તેઓની તપાસ ચલાવે છે.’’ એ ઉપરથી નામદાર જજે મી૦ તિલકને જણાવ્યું કે તમારી મરજીમાં આવે તેવી રીતે સાક્ષીઓની ઉલટપાલટ તપાસ ચલાવવાને તમે મુખત્યાર છો. હું તમારા માર્ગમાં કોઈ પણ રીતની હરકત થયેલી જોવા ઇચ્છતો નથી. તમે તરફથી કરવામાં આવતી તપાસથી કોર્ટની ધીરજ ખુટવાની જે વાત જણાવવામાં આવી છે તે તદ્દન કલ્પિત છે. તમારું પુરતી ધીરજથી સાંભળવા ને અમો તત્પર છીએ. મુંબઈ ગેઝીટમાં આવેલી ટીકા જોઈ હું દીલગીર છું તથા ઉમેદ રાખું છું કે એવી ટીકા ફરીવાર કરવામાં આવશે નહીં.

મી૦ તિલકે કોર્ટની કાયદાની લાયબ્રેરીમાંની કેટલીક ચોપડીઓનો ઉપયોગ કરવા દેવાની તથા પોતાના ધારાના હિમાયતીઓ કોર્ટના વખત પછી પોતાને સલાહ આપવા માટે મળી શકે તે માટેનો બંદોબસ્ત કરવાની અરજ કીધી હતી. તેના જવા બમાં નામદાર જજે જણાવ્યું કે, કોર્ટની કાયદાની લાયબ્રેરીની ચોપડીઓ તમને આપવાના સંબંધમાં હું દીલગીર છું. હું કંઈ કરી શકતો નથી, કારણ કે તે લાયબ્રેરી ઉપર મારું કંઈ ચલણ નથી; તમે જો કોઈ ચોક્કસ ચોપડીઓ કહો અને તે જો હું મેળવી શકું એવું હોય તો હું તમને દરેક રીતે મદદ કરવાને ખુશી થઇશ. તમે જાણો તે ધારાના હિમાયતીઓની તમને સલાહ મેળવવાના તમારા માર્ગમાં કોઈ પણ રીત નો અટકાવ નાખવામાં આવશે નહીં તથા તે માટે તમને દરેક રીતની સગવડ લાગતાવળગતાઓ ફરી આપશે.

મી૦ જોશીની વધુ ઉલટપાલટ તપાસ.

સ૦—પ્રકમુક્તીનો અર્થ શું? જ૦—એક બાજુનું. તરજુમાંમાં તેનો અંગ્રેજી બોલ ઓટોક્રેટિક મુકવામાં આવ્યો છે. શબ્દ કોષમાં એવો બોલ નથી. તે ઉપજાવી કાઢેલો લાગે છે. એ બોલ મેળવીને એક કરવામાં આવ્યો છે.

સ૦—સનદશીરનો અર્થ શું? જ૦—રાજ્ય.

ધારણુ. એ પણ નવો ઉપગ્નવેલો બોલ છે.

સ૦—અહવણનાં માર્ગનો અર્થ ? જ૦—હા હમાં એ બોલનો અર્થ ગુપ્ત્યુપ સત્તાવાળાઓની સત્તાનો અનાદર કરવો એવો થાય છે.

સ૦—બહિષ્કારનો અર્થ બાયકોટ થાય છે ? જ૦—હા, એ શબ્દ કોઈ પણ શબ્દ કોષમાં મળે એમ હું ધારતો નથી. એ બોલો હમણાંજ વપરાવા લાગ્યા છે. મરાઠી ભાષા ખીલતી જાય છે. નવા બોલોના સંબંધમાં શબ્દ કોષો ઉપર આધાર રાખી શકાય નહીં.

સ૦—એરર ઓફ જજમેન્ટનો અર્થ શું ? જ૦—વિવેક ભ્રમ બોલ મેં હમણાંજ ઉપગ્નવ્યો છે.

સ૦—બુદ્ધિ બોલ સંસ્કૃત વિવેકની બંરાબર છે ? જ૦—હા, વિવેક ભ્રમનો અર્થ જેની વિચાર શક્તિ નાશ પામી હોય તે શબ્દ. જેની વિચાર શક્તિ નબળી પડી ગઈ હોય તે પણ થાય છે. વિવેક-ભ્રમને બદલે બુદ્ધિભ્રમટ ચાલી નહીં શકે.

ના. જ૦—બુદ્ધિભ્રમટનો અર્થ શું ? જ૦—જે શબ્દસતું મગજ આડે માર્ગે દોરવાયું હોય તે શબ્દ.

સ૦—મરાઠીવર્તમાન પત્રોમાં સામાન્ય રીતે કેવા વિચાર દર્શાવવામાં આવે છે તેથી તમો વાકેફ છો ? જ૦—હા.

સ૦—મરાઠી પત્રોમાં એ પક્ષ અથવા વધુ તડ પડી ગયેલાં તમારા વાચન ઉપરથી તમને જણાય છે ? જ૦—એ એક સરકારી ખાનગી ખબર હોવાથી હું તે જણાવી શકતો નથી.

ના. જ૦—એમાં સરકારને શું લાગે વળગે તથા ખાનગી ખબર જેવું શું હોય ? તમારે એટલુંજ જણાવવાનું છે કે, મરાઠી ભાષા વાંચનાર કોઈ પણ સાધારણ માણસ મરાઠી પત્રોમાં આવતી બાબતો વાંચી કેવું અનુમાન ખેંચી શકે ?

સાક્ષી—મરાઠી પત્રોમાં તડ પડી ગયાં છે.

મી. તીલક—કેટલા પક્ષો પડી ગયા છે ? જ૦—ત્રણથી ચાર. એક પક્ષનું આગેવાન કેસરી છે; ખીજું પત્ર ઈદુપ્રકાશ છે, ત્રીજા પક્ષનું આગેવાન

સુધારક, અને સુબોધ પત્રીકા ચોથા પક્ષનું છે.

મી. તિલકે ઉલટપાલટ તપાસ પુરી કરેલી જણાવ્યાથી મી. બ્રાન્સને સાક્ષીની ફરીવાર તપાસ ચલાવી હતી. તેમાં તેમણે જણાવ્યું કે તરજુમા ખાતામાં દશ વરસ થયાં હું છું, તે દરમ્યાન તેમાં કરવામાં આવતા તરજુમાઓથી હું સંતોષ પામ્યો છું. સ્ટેપબોર્નનેસનો મરાઠી શબ્દ દુરાગ્રહ છે. એસેસીને શનને મળતો આવતો મરાઠી શબ્દ વઘ છે. તરજુમામાં એસેસીનેશન વાપર્યો છે તે કીલને બદલે વધુ બેસતો છે. કેસરી પત્ર આકળા વિચાર ધરાવનારાઓ અથવા નેશનલીસ્ટ પક્ષનું છે. તેનો અધિપતિ આરોપી છે.

ના. જ૦—(મી. બ્રાન્સને) તમારો આ સવાલ ઉલટપાલટ તપાસમાંથી કેવી રીતે બિભે થયેલો ગણી શકાય ? કેમકે આરોપીએ માત્ર જુદા જુદા પક્ષોનાં પત્રો વિષે સવાલો પુછ્યા હતા અને તેના અધિપતિઓ વિષે કશું પુછ્યું ન હતું.

મી. બ્રાન્સને એ ઉપરથી એ સવાલો પુછવાનું માંડી વાળ્યું હતું.

મી. તિલકે જણાવ્યું કે “કેસરી” પત્રના માલીક, અધિપતિ તથા પ્રગટ કર્તા હોવાનો હું સ્વિકાર કરું છું. તથા તેમાં આવેલાં બધા લખાણો જે અત્રે રજુ કરવામાં આવ્યાં છે તે માટેની સંધળી જોખમદારી હું મારે માથે કબુલ રાખું છું.

એ પછી કેસરી પત્ર મુબંબઈમાં ફેલાવું હોવાને લગતી જુબાનીઓ લેવામાં આવ્યા પછી—

પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર મી. સુલીવાનની જુબાની લેવામાં આવી હતી. મી. બ્રાન્સનેની તપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે પુનામાં બળવવા માટેનું મેં મુબંબઈથી વોરંટ મેળવ્યું હતું. મી. તિલકના મંદિર તથા છાપાખાનાની જડતી લેવાનાં તે વોરંટ હતાં પુનામાં મી. દેવીડે વોરંટ બળવ્યું હતું. હું પણ પુને ગયો હતો. જડતીનું વોરંટ બળવ્યું ત્યારે હું હાજર હતો. મી. કેળકર તે વેળા હાજર હતા.

પુરાવા તરીકે પોસ્ટ કાર્ડ.

સાક્ષીએ આગળ આપતાં જણાવ્યું કે જડતી

વેળા અમને એક પોસ્ટ કાર્ડ મળ્યું હતું, તે આ મને બતાવવામાં આવે છે તેજ છે. એક લખવાના ટેબલના ખાનામાંથી તે હાથ લાગ્યું હતું. કાર્ડ ઓફીસના મકાનમાંથી મળ્યું હતું. તે મેં મેશરો પાવર, દેવીડ તથા કેળકરને બતાવ્યું હતું અને મેં તે રાખ્યું હતું. માજીસ્ટ્રેટને દેખાડ્યું ત્યાં સુધી તે મારી પાસે હતું. કાર્ડ ઉપર મીંડ કેળકરે પોતાની સહી કરી હતી.

નામદાર જજ—(મીંડ તિલકને) આ કાર્ડ વિષે તમે શું કહો છો? છતાં હું તમને ખુલ્લું કહું છું કે એનો જવાબ આપવો કે નહીં તે તમારી મુનસરી ઉપર છે.

મીંડ તિલકે જણાવ્યું કે એ કાર્ડ કેવી રીતે મળ્યું હતું તે સવાલ ખાનુએ મુકતાં એ કાર્ડને મુકરહમા સાથે લાગતું વળગતું નહીં હોવાથી તે પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે તે સામે હું વાંધા લઉં છું.

ના. જજ—હું તમારો વાંધો સ્વીકારી શકતો નથી અને કાર્ડને પુરાવા તરીકે દાખલ કરું છું.

અત્રે મીંડ ખાન્સને કાર્ડ ઉપર સળગી ઊઠે એવી ચીજને લગતી સમજ આપનારી એ ચોપડીઓ તથા તેના અંચકારોનાં નામો નોંધી લેવામાં આવ્યાં હતાં તે વાંચી સંલગાવ્યાં હતાં.

મીંડ તિલકની ઉલટપાલટ તપાસમાં મીંડ સુલીવાને જણાવ્યું કે, મને જડતીમાં મળેલા બીજા કાગળો પણ હું મુખ્યમાં લાવ્યો હતો.

મીંડ તિલક—તે કાગળો રજૂ કરશો?

મીંડ ખાન્સને તે રજૂ કરવાનું માથે લીધું હતું.

મીંડ તિલક—(સાક્ષી)ને મારી ખાસ લાયએ રીમાં ગયા હતા? જ—લાયએરી કયા તે હું જાણુ તો નથી. લખવા વાંચવાનો એક જુદો ઓરડો હતો. બીજા કામળો પણ પોસ્ટ કાર્ડવાળા ઓરડામાંથી મળી આવ્યા હતા. કાર્ડ મથાળેથી મળ્યું કે વચ્ચેથી તે હું કહી શકતો નથી. મેં પત્રો ખાનામાંથી એકક જાડવા માંડ્યાં હતાં

તેમાં આ કાર્ડ મળી આવ્યું હતું. ખાનામાં કેટલાં પત્રો હતાં તે હું કહી શકતો નથી. પણ ખાનું બધું ભરાયલું હતું. જે કાગળો મળ્યા તેની ટીપ મેં ઉપગતી કાઢી છે. પંચનામું પણ કરવામાં આવ્યું હતું. એ પંચનામાની નકલ સાક્ષીએ મીંડ તિલકને આપી હતી. કાર્ડવાળા ખાનામાંથી કેટલા કાગળો મળ્યા તે મને યાદ નથી. મને એટલું યાદ છે કે મરાડી પત્રોમાંથી કાપેલી થોડીક કાપલીઓ મળી હતી. પંચનામામાં જુદી જુદી ચીજો તારવી કાઢી બનાવવામાં આવેલી ટીપમાં જુમલો ૬૩ નો નાખવામાં આવ્યો છે તે શિવાય વધુ હું કશું કહી શકતો નથી.

કાર્ટનો વખત થયલો હોવાથી વધુ તપાસ બીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રાખી કાર્ટ ઉઠી હતી.

નામદાર જજે જુરીના પ્રદર્યોને વિદાય કરતાં જણાવ્યું કે તમારા હાથમાં પ્રિયાદ પક્ષ તરફથી કેસરી પત્રમાં આવેલાં કેટલાંક તકરારી લખાણોના અંગ્રેજી તરજુમા મુકવામાં આવ્યા છે તે વાંચીને તૈયાર થઈ આવવાની હું તમને ભલામણ કરીશ કે જેથી કાર્ટમાં એ લખાણો બાબત જે કંઈ બોલાય તે સમજ તેનું તમે બરાબર તોલ કરી શકો.

શહેરમાં સમાધાની—મીંડ તિલક માર્ટે

ગોડવણ.

મીંડ તિલકને તેમની તપાસ દરમ્યાન હાઈ કાર્ટના જુરીવાળા ઓરડામાં રાખવાની ગોડવણ કરવામાં આવી હતી, પણ તેમને ખાવા પીવાની વગેરે સઘળી ગોડવણ સીતારામ બીહડીંગમાં આવેલા સરદાર ગૃહમાં કરવામાં આવી હતી. આ જે શહેરમાં સઘળે સમાધાની હતી. મીલ કામદારો પણ કામ ધંધે લાગી ગયા હતા, અને આખલા દિવસના જેવો કશો દેખાવ તેમના તરફથી થયો ન હતો. સઘળી માંત્રો ચાલુ હતી અને તેમાં કામદારોની સંખ્યા પણ પૂરંપૂરી હતી.

ત્રીજો દિવસ.

(તા. ૧૫-૭-૦૮)

જડતીવાળા કાગળો-મીં તિલકનું લાપણું.

આજે આ તપાસ આગળ ચાલતાં રીત-સર સંધ્યા ધારાના હિમાયતીઓ વિગેરે હાજર હતા; મીં તિલકની મદદમાં મેશરો બેઠીરતા, આપડે અને ફેળકર હાજર હતા. આજે પણ લોકોની ગીરદી પ્રશ્ન થઈ હતી પણ કશું અસાધારણ થવા પામ્યું નહોતું.

જડતી દરમ્યાન મળેલા કાગળો સંબંધ આગલે દિવસે ઇસારો કરવામાં આવેલાં સીલ કરેલાં ચાર ખંડો રજુ કર્યાં હતાં. નામદાર જજની પરવાનગીથી તે એક ખાલુએ ખોલાવી મીં તિલકે તપાસ્યાં હતાં જેમાં હિસાબના ચોપડા, ફેટલાંક ચોપાનિયાં અને ફેસરી પત્રની નકલો વગેરે હતું. તે તપાસી લઈ મીં તિલકે જણાવ્યું કે મારી ટેબલના ખાનામાંથી લઈ જવામાં આવેલા કાગળો અત્રે જેવામાં આવતા નથી.

ના. જજ—(મીં સુલીવાનને) બધા કાગળો લાવવા કૃપા છતાં શા માટે તે લાવવામાં આવ્યા નથી?

ખાન્સન—વડા પ્રેસીડેન્ટની માજીસ્ટ્રેટ પાસે તે હતા અને તેમણે એટલાજ મોકલી આપ્યા છે.

ના. જજ—આ ખાખત ઉપર અરાબર ધ્યાન નહીં આપવાથી કોર્ટ તથા જુરીને નકામો વખત ગુમાવેલો પડે છે.

મીં ખાન્સન—તે લાવવા માટે એક માણસ ત્રે મોકલી આપ્યું છે તે હમણાં લઈ આવશે એવી હું ઉમેદ રાખું છું.

મીં સુલીવાને તે પછી મીં તિલકની વધુ ઊલટપાલટ તપાસમાં જણાવ્યું કે, સીંહગઢમાં મીં તિલકના મકાનની જડતી લેવા અમે ગયા હતા, તે માટે વારંટ એકજ હતું. વારંટમાં સીંહગઢ કોલે જમીનું તે હું જાણતો નથી. મેજીસ્ટ્રેટને ત્યાંથી આવેલા કાગળો તપાસતાં તેમાં એ વારંટ મળ્યું ન હતું. હું કેઈ માણસને ત્યાં લઈ ગયા ન હતો. એ કબાટો તાળાં લાગીને ઉઘાડ્યાં હતાં, પણ તે પાછાં અરાબર કર્યાં નહોતાં.

અત્રે મીં તિલકે જણાવ્યું હતું કે હું મીં સુલીવાનની તપાસ પુરી કરું છું. અને પાછળથી કાગળો તપાસી તેની વધુ તપાસ ચલાવીશ.

નામદાર જજે તે સામે વાંધા લીધા નહોતા.

મીં તિલકે જણાવ્યું કે હું મારો ખુલાસો કરવા માગું છું પણ તે પહેલાં ખાકીના કાગળો હું જેવા માગું છું, કે તે જેમને મારા ખુલાસામાં તે વિષે ઇસારો કરી શકું.

ના. જજ—પ્રિયાદ પક્ષ પોસ્ટ કાર્ડ શિવાય બીજા કોઈ પણ પત્રનો આધાર લેવા માગતો નથી.

મીં તિલક—તે છતાં હું ખાકીના કાગળો જેવા માગું છું, અને જરૂર પડતાં તેમાંના ફેટલાંક મારા ખયાલ તરીકે રજુ કરવા માગું છું, તેથી મારા ખયાલમાં છેવટનું લાપણું કરવાનો મારો હક જો તો રહેશે પણ તે હક છોડી દેને પણ કાગળો રજુ કરવાના હરાવ ઊપર હું આવ્યો છું.

પંચનામાંની ટીપ સાથે સરખાવી જોઈ મીં તિલકે જણાવ્યું કે મારી ટેબલના ખાનામાં મારા પત્રો, તારના સંદેશાઓ વગેરે અત્રે લાવવામાં આવ્યા નથી.

નામદાર જજે જણાવ્યું કે મને એવી ખબર આપવામાં આવી છે કે, ખાકીના કાગળો પ્રેસીડેન્ટની મેજીસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં મળતાં નથી. ટીપમાં જણાવેલા નંબર ૧૬ થી પર સુધીના કોઈ પણ કાગળો અત્રે રજુ કરવામાં આવ્યા નથી. તેમાંથી માત્ર ૪૬ નંબરનું પોસ્ટ કાર્ડ રજુ કરવામાં આવ્યું છે. એમ જણાવવામાં આવે છે કે, કાગળો આ કોર્ટના ક્લાર્ક એક ધી કાગિની આશીસમાં લાવવામાં આવ્યા હતા તથા વડા પ્રેસીડેન્ટની મેજીસ્ટ્રેટની કોર્ટના ક્લાર્કે તે એ પત્રોની શેલી આગળથી ખસવું નહીં એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું તે છતાં તે છોડી ગયા હોતો.

મીં ખાન્સને જણાવ્યું કે આ ખાખતની મેંધ લેવી કે જે મકાનમાંથી મળી આવેલાં કાગળોમાંથી પોસ્ટ કાર્ડ શિવાયનો એક પણ કાગળ પ્રિયાદપક્ષ તરફથી રજુ કરવામાં આ-

જો નથી તે છતાં આરોપી તરફથી સુમાયસા કમળોના સંબંધમાં મોટી કાપણ કરવામાં આવે છે તથા તેની ગેરહાજરીમાં આરોપી પોતાનો ખુલાસો કરવાની ના પાડે છે.

નામદાર જજના પુછવાથી મીં. તિલકે જ. જાણ્યું કે એ પત્રોમાંના કેટલાક ઉપરથી અત્રે રજુ કરવામાં આવેલા પોસ્ટ કાર્ડના સંબંધમાં અવગણી પડી શકે એવું લાગતું હોવાથી એ કાગળો મળ્યા આગમજ મારો ખુલાસો નહીં કરવાનો મેં ઇરાદો જણાવ્યો હતો.

આ અરખડ ચાલતી હતી તેટલામાં બાકીના કાગળો કોર્ટમાં લાવવામાં આવ્યા હતા. નામદાર જજની પરવાનગીથી તે તપાસવા બાદ મીં. તિલકે મીં. સુલીવાનની ઉલટપાલટ તપાસ ચલાવી હતી. તેમણે જાણ્યું કે આમાંના કેટલાક કાગળો ટેબલ ઉપર અને કેટલાક ખાનામાં હતા. ધણીખરા હાથના લખેલા કાગળો ટેબલ ઉપર અને વર્તમાનપત્રોના કાપલા વગેરે ખાનામાં મળ્યા હતા. અમુક નંબરવાળા ખાનામાંથી અને અમુક ટેબલ ઉપરથી મળ્યા હતા તે હું કહી શકું તેમ નથી. મકાનની જડતીના વારંટ ઉપર પહેલી સહી મેંજરટ્રેટની તા. ૨૪મી જુને લેવાઈ છે. સાંજે તે મુકવામાં આવી હતી. મકાનની જડતીની સહી મળ્યા પછી બીજે દિવસે સવારે લીધી હતી. પુનાના મકાનની જડતી નવ અને દશની વચ્ચે પૂરી કરી હતી. બાર વાગે સિંહમદ જવા ઉપડ્યા હતા. ત્યાંથી કાંઈ મળ્યું નહતું.

મીં. તિલકની માગણી ઉપરથી સઘળા કાગળો નામદાર જજે એકઝીપીટ તરીકે દાખલ કર્યા હતા.

મીં. તિલકે મીં. સુલીવાનની તપાસ અત્રે પૂરી કરી હતી અને મીં. ક્લાન્સને પ્રીયાદ પક્ષનો મુકરદમો ખલાસ થયેલો જણાવ્યો હતો.

અત્રે મીં. તિલકને પોતાનો ખુલાસો કરવાનું જણાવવામાં આવતાં તેમણે જાણ્યું કે મારો ખુલાસો તૈયાર છે પણ તેમાં થોડાંક વાક્ય હું અહીં તહીં ઉમેરવા માગું છું જે મારે એક કલાકને મને વખત નોંધવું છે. આથી હ

મથાં એ વાગેલા હોવાથી કોર્ટ હમણાં ઉઠી તથા વાગે પાછી મળશે તો હું મારો ખુલાસો રજુ કરી શકીશ.

ના. જજ—(જ્યુરરોને) નાસ્તાને વખત એવી રીતે ફેરવવાનું બની શકશે કે કેમ તે એક સવાલ છે.

મીં. તિલક—ત્યારે સામાન્ય વાગે કોર્ટ પાછી મેળવવાનું કરાવો.

જ્યુરીનો ફોરમેન—અમે નાસ્તો લઈ તથા વાગતામાં આવવાની કોશીશ કરીશું.

આ ઉપરથી નામદાર જજે કોર્ટ તથા વાગ્યા ઉપર મુલતવી રાખી હતી.

મીં. તિલકનો લેખી ખુલાસો.

નાસ્તા પછી કોર્ટ બેસતાં મીં. તિલકે નીચે મુજબ પોતાનો ખુલાસો વાંચી સંભળાવ્યો હતો:—

પુના ખાતે દર મંગળવારે પ્રગટ થતા “કેસરી” પત્રનો હું અધિપતિ, પ્રગટ કરનાર, છાપનાર તથા માલીક છું તથા માલીક તરીકે તેમાં આવેલાં જે લખાણના સંબંધમાં મારા ઉપર આ રોપો મુકવામાં આવ્યા છે તેની જોખમતાની હું પૂરેપૂરી સ્વીકારું છું.

રાજ્યદારી બાબતો ઉપર તકરાર કરતી વેળા વપરાતા અંગ્રેજ બોક્ષીને અનુકુળ થઈ પડતા મરાઠી બોક્ષો છે તેની મેં નીચલી ટીપ તૈયાર કરી છે:—

રાજ્યકર્તા અધિકારી.

ગૌરા અધિકારી વર્ગ.

સરકારી અધિકારી વર્ગ.

અંગ્રેજી અધિકારી વર્ગ.

જુલ્મી—Despotic.

માથેફિશ—Fanatic.

તેજ—Mettle or Spirit.

આવેશ—Enthusiasm.

તેજ—Intensity of feeling.

લીડ—Wounded self-respect or sense of honour.

અવશ્ય—Absolute.

અનિયંત્રિત—Uncontrolled.

Bureaucracy

અસહજ નાજા મર્ગ-**Passive resistance.**

મૂલ-**Evil genius.**

પતન-**Fallen from observance.**

તર્જન-**Error of Judgment.**

ભાત નાજા-**Felonious.**

કઠલી-**Stern.**

પૌરુષ-**Manliness.**

પૃથક લાટણી-**Decentralisation.**

એવીજ જાતના બીજા કેટલાક જોડો તથા પ્રકાર આવ્યા છે. પણ લખાણ થાય તેથી કરી તે અત્રે મેં દર્શાવ્યા નથી.

હાલમાં હિંદમાં જે રાજદારી સુધારાઓ કરવાની જરૂર છે તે સંબંધમાં મારા વિચારો મેં ગયા માર્ચ માસમાં પ્રાંતિક સરકારની સત્તામાં વધારો કરવાના સવાલ ઉપર વિચાર અલાવવા માટે નીમવામાં આવેલા કમીશન સન્મુખ નીચે મુજબ દર્શાવ્યા હતા:—

“કેવલ સત્તા એક અમલદારના હાથમાંથી લઇ બીજાના હાથમાં આપ્યાથી આગલા વખતમાં રાજકર્તા તથા રૈયત વચ્ચે જે મમતા બેઠેલા સંબંધ હતો તેવી લાગણી પાછી ઉભી થવાની કંઈ આશા ઉભી થતી નથી. અંગ્રેજ ફગવણીને સખમે લોકોમાં નવી ઉમેદો તથા આશાઓ ઉભી થઈ છે તથા જ્યાં સુધી આ પ્રગ્નકીય ઉમેદો પાર પાડવામાં નહીં આવશે ત્યાં સુધી અમલદારોની સત્તાની ગમે તે પ્રકારની વહેંચણી કરવામાં આવે તેથી અમલદારો તથા લોકો વચ્ચેનો અંતર દુર થશે એવી વધી રાખતી શેકટની છે. જે બીગાડો થતો હોવાની પ્રિયાદ કરવામાં આવી છે તેનો કંઈ ઇલાજ નથી તેમજ તેમાં એ કાંઈ સુધારો કરી શકે એવું નથી, તેમજ સત્તાની વહેંચણી કરવાની ભલામણ લોકો અથવા તેઓના આગેવાનો તરફથી કરવામાં આવી નથી. સત્તાની વહેંચણી કર્યાથી ખુદ કેટલાક મોટા અમલદારોમાં કાંઈ નવી ઉલટ વખત આવે પણ રાજકર્તા તથા પ્રગ્ન વચ્ચે જે અંતર વધતો જાય છે તે દુર કરવાને તે કામે લાગશે નહીં, શિવાય કે હિંદને એક રાજકર્તા દેશની સંપાદીએ લાવવાની નેમ રાખી ડહાપણ બેઠેલી

ઉદારતા તથા બહોળી દીક્ષાથી કામ લઈ લોકોને પોતાના દેશના વહીવટમાં વધુ અને વધુ અસરકારક હિસ્સો આપવામાં આવે.

જે લખાણો શીતુરી ગણી મને અત્રે ઉભો કરવામાં આવ્યો છે તેમાં મેં જોવા વિચારો દર્શાવવાની કોશીશ કરી છે.

પોસ્ટ કાર્ડના સંબંધમાં ખુલાસો.

રજુ કરવામાં આવેલા પોસ્ટ કાર્ડના સંબંધમાં મારા ખુલાસો એ છે કે શ્રી ઉત્તી ચીન્નેને લગતો કાયદો હિંદી સરકારે પસાર કર્યો ત્યારે મેં તે ઉપર તથા ખાસ કરી શ્રી ઉત્તારી ચીન્નેને કોને ગણવી તે નક્કી કરવાની કલમ ઉપર ટીકા કરવાની મારી ધારણા હતી. તે માટે પુરાવા ભેગા કરવાની જરૂર હતી અને તેથી ઉપલા પોસ્ટ કાર્ડ ઉપર મેં જે પુના કે મુંબઈની લાઇબ્રેરીઓમાંથી નહીં મળે તો ઇંગ્લેન્ડથી મંગાવવાની મતલબથી મારી લાઇબ્રેરીમાં મળેલા ચોપડીના એક કેટલાક માંથી જે ચોપડીનાં નામ લખી લીધાં હતાં.

તા. ૯ મી જુનનું લખાણ એવું બતાવવા માટે કરવામાં આવ્યું છે કે બૉબ ફેકતા અટકાવવા માટે સરકાર તરફથી જાપતાના ઉપાયો લેવામાં આવે તે એકલા કદી અસરકારક થઈ પડે નહીં. મારાં વાંધા લેવામાં આવેલાં લખાણ હિંદમાં રાજદારી બાબત ઉપર ચાલતી ટીકાને પરિણામે મેં લખ્યાં હતાં, એવું મારા કહેવાના રેકામાં હિંદનાં જે જુદાં જુદાં પત્રોમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તે પત્રો હું રજુ કરું છું. મારાં લખાણોમાં મેં પ્રમાણિકપણે મારા વિચારો દર્શાવ્યા છે. હું પોતાને નિર્દોષ જણાવું છું તથા મને છોડી મુકવાની અરજ કરું છું.

મી. બ્રાન્ડને જોપલાં પત્રો રજુ કરવા દેવા સામે વાંધા લેતાં જણાવું કે હિંદનાં બીજાં પત્રો એ શું કહ્યું છે તે બતાવવા માટે હિંદના જુદા જુદા બાગેનાં પત્રો આ મુકરહમાં કેવી રીતે લાવવા દઇ શકાય ? એ તો ખાસ મુકરહમાં લખાવવા જેવું છે.

નામદાર જજ—અત્યાર સુધીમાં આરોપીએ ખાલી મુકરહમાં લખાવવા માટેની કંઈ પણ ખેતીશ

કરી નથી. આરોપી જુરી સન્મુખ ભાષણ કરતી વેળા આ મુકરદ્દમાં ભાગતું વળગતું નહીં એવું કંઈ પણ બોલે અથવા એવાં પત્રો ઉપર વિવેચન કરે તે વેળા તમે વાંધા લઈ શકશો.

ખુલાસો વાંચ્યા પછી કોર્ટના પુછવાથી મીં તિલકે જણાવ્યું કે હું મારા તરફથી કંઈ પણ જુ-આની રજુ કરવા માગતો નથી.

જુરી હજુર છેવટનું ભાષણ કરવાનો હક.

બાદ જુરી હજુર છેવટનું ભાષણ કરવાનો હક ફરિયાદ પક્ષને કે આરોપી પક્ષને છે તે ઉપર તક-રાર ચાલી હતી.

પ્રથમ ભાષણ ઍડવોકેટ-જનરલ મીં આન્સને કરવું જોઈએ એવું મીં તિલકે જણાવતાં નામદાર જજે યાદ આપી કે સવારના તમે એકઝીખીટ રજુ કરતી વખતે મેં તમને ખુલ્લી ચેતવણી આપી હતી કે એકઝીખીટ રજુ કરવાથી જુરી હજુર છેલ્લે ભાષણ કરવાનો હક તમને છોડી દેવો પડશે. મેં તમને તે વેળા ખુલ્લું જણાવ્યું હતું કે આ કોર્ટ ના એક જજ મીં બેરીએ એવો આગળ ચુકાદો આપ્યો છે.

મીં તિલક-પણ તે પછી કલકત્તાની હાઈકોર્ટના એક જજે તેથી જુદોજ ચુકાદો આપ્યો છે.

મીં આન્સન-મીં તિલકને ખુલ્લું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે એકઝીખીટ રજુ કરવાથી તેઓ છેલ્લું ભાષણ કરવાનો પોતાનો હક ગુમાવશે અને તે તેઓએ સ્વીકાર્યું પણ હતું.

મીં તિલક-આ કાંઈ સ્વીકારવાનો સવાલ નથી. આ તો કાયદાની ખારીકોનો સવાલ છે.

મીં તિલકે જણાવ્યું કે, તાં ફી ઑગન્ટ ૧૯૦૬ માં હાઈ કોર્ટના નામદાર જજ મીં બ્રેટ્ટે ઠરાવ્યું હતું કે ફરિયાદ પક્ષના સાક્ષીઓની ઉલટ ખાલટ તપાસ વેળા આરોપી પક્ષ તરફથી જો કંઈ કાગળો રજુ કરવામાં આવે તો તેથી આરોપી પક્ષ પોતાનું ભાષણ છેલ્લું કરવાનો હક ગુમાવતો નથી પણ તે એવી સરતે કે કાગળો એકદમ ફરિયાદ પક્ષે નહીં ધારેલા હોય એવી રીતે અચળુચ લાવવામાં આવે નહીં.

નામદાર જજ મીં દાવરે એ બાબતમાં

ચુકાદો આપતાં જણાવ્યું કે અત્રેની હાઈ કોર્ટમાં નામદાર જજ મીં બેરી હજુર આ સવાલના નીવેડા માટે જવામાં આવ્યું હતું તે વેળા સારી રીતે જણીતું હતું કે અલ્ટ્રાવિસ, મદ્રાસ, મુંબઈ તથા કલકત્તાની હાઈ કોર્ટમાં એ બાબતમાં ફી જુદી હતી, આથી મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં કંઈ એક ફી પસંદ કરવી તે એકદમ નક્કી કરવા માટે નામદાર જજ મીં બેરીનો ચુકાદો માગવામાં આવ્યો હતો. અને તે મળ્યા પછી હું તેનેજ વળગી રહેવાનું પસંદ કરીશ. આથી મીં તિલકને પહેલું ભાષણ કરવાને હું જણાવું છું. તેજ વેળા હું કહીશ કે મીં તિલકને પોતાનો ખયાલ કરવામાં કોઈ પણ રીતની અડચણ નહીં થાય તે જોવાને હું આતુર છું તથા મીં આન્સન તરફથી જવાબ આપનાર ભાષણ કરવામાં આવે તેમાં કોઈ નવી બાબત આવે તેનો જવાબ હું મીં તિલકને આપવા દઈશ.

મીં તિલકનું ભાષણ.

એ પછી મીં તિલકે પોતાના ખયાલમાં નીચલું ભાષણ કર્યું હતું:—

ફરિયાદ પક્ષના ધારાના હિમાયતી મીં ઇન-વેરારીટીએ જે સુબાષીતપણે ભાષણ કરી પોતાનો મુકરદ્દમો રજુ કર્યો છે, તેટલું સુબાષીતપણું હું ખતાવી શકીશ નહીં. પણ હું મારો ખયાલ ખુલાસાવાર તમને સમજાવીશ. મીં ઇનવેરારીટીનું મુકરદ્દમો રજુ કરનાર શરૂઆતનું ભાષણ ધણું ટુંકું હતું તેથી ફરિયાદ પક્ષ કયા નક્કી આરોપો મારી સામા મુકે છે, તે હું જણી શકતો નથી. આથી મારી ઉપર મુકવામાં આવેલા આરોપોનો જવાબ વાળવા માટે મને લખાણ ભાષણ કરવું પડશે. મેં ધારાના હિમાયતી તરીકેનું લખાણ વખત થયાં કામ કર્યું નથી, તેથી મારો મુકરદ્દમો તમારા હજુર હું કમનસીબે જોઈએ એવા સારા આકારમાં રજુ કરી શકીશ નહીં. હવે મારી સામે મુકવામાં આવેલા આરોપોના સખખમાં હું બોલીશ. જે શિતુરી લખાણ કરવા માટેનો મારા ઉપર આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે તે પ્રગટ કરવાની પુરેપુરી જોખમદારી હું સ્વીકારી ચુક્યો છું. આ લખાણના થોડાક

૨૬૨૨ ટાંકી ખતાવી તે શીતુરી હોવાના ઇસારા કરવાને પ્રિયાદ પક્ષ ચુક્યો નથી. આ ઇસારા મરાઠી અસલ ૨૬૨૨ ટાંકી ખતાવી નહીં પણ તેના બુલબરેલા અંગ્રેજી તરજુમા ઉપરથી કરવામાં આવ્યા છે. એવી રીતે ટાંકવામાં આવેલા ૨૬૨૨માં ઊપરથી તમે ખર્ચ અનુમાન કદી એથી શકશો નહીં. તમને એ લખાણ કરતી વેળા કેવો ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો હતો તે ઊપર મુખ્ય ધ્યાન આપવાનું છે. મારા જે તકરારી આર્ટીકલો તથા તમારા હજુર રજુ કરવામાં આવેલા બીજા આર આર્ટીકલો અને મારા મકાનની જડતી લેતાં હાથમાં આવેલું પોસ્ટકાર્ડ મારો ઇરાદો શત્રુવટ ભરેલો હતો એવું દેખાડવા માટે તમારા હજુર રજુ કરવામાં આવ્યું છે, પણ એ પોસ્ટકાર્ડ ઉપર એકદમ સળંગી ઉત્તારી ચીત્તેને લગતી વિગત આપનારી જે ચોપડીઓનાં નામ મેં શા માટે લખી લીધાં હતાં તે હું મારા લેખી ખુલાસામાં જણાવી ચુક્યો છું, જેથી તે ઉપર હું અત્રે બોલીશ નહીં.

મરાઠી લખાણના અંગ્રેજી તરજુમા ઉપરથી ખર્ચો ખ્યાલ કેમ આવે?

તે ઉપરાંત મારા પત્રમાંનાં આરોપને લગતાં જે તકરારી લખાણો તથા તે શિવાય બીજાં આર લખાણો શીતુરી તરીકે તમારી સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યાં છે. પણ આ લખાણો ઉપરથી અનુમાન એવંચી વેળા તે લખવામાં અંગત ઇરાદો થું રાખવામાં આવ્યો હતો તે ઊપર તમારે ધ્યાન આપવાનું છે. ફક્ત લખાણ ઉપરથી એક માણસને ગુનેગાર ઠરાવવાનું નેખમ ભરેલું છે. મરાઠી ભાષામાં લખાયેલાં લખાણની મરાઠા લોકો ઊપર થું અસર થઈ છે, તેનો ચુકાદો તમને આપવા જણાવવું તે ઇંગ્લેંડમાં ફ્રેંચ ભાષામાં લખાયેલાં લખાણથી ફ્રાન્સના લોકો ઉપર કેવી અસર થાય છે તેનો ચુકાદો આપવા જણાવવા જેવું છે. મારું તકરારી લખાણ મરાઠી ભાષામાં મરાઠા લોકોની જાણને વારતે કરવામાં આવ્યું છે. તમને એ લખાણથી મરાઠા લોકો ઉપર થું અસર થવી નંદમ્ય

તે જણાવવાને કહેવામાં આવે છે, પણ એ લખાણથી મરાઠાઓ ઉપર કેવી અસર થઈ છે તે બતાવવા માટે પ્રિયાદ પક્ષ તરફથી કંઈ પણ બુબાની રજુ કરવામાં આવી નથી. ફક્ત તમને એટલું જ બતાવવામાં આવ્યું છે કે “કેસરી” પત્રમાં આવેલા ચોક્કસ બોલોના ચોક્કસ અંગ્રેજી અર્થો થાય છે. કાયદાના આધારે ટાંકી હું તમને બતાવીશ કે ફક્ત તેટલા ઊપરથી ચુકાદો આપવાનું અન્યાયી ગણવામાં આવે છે.

છાપાનું છુટાપણું.

ખર્ચ છે કે એક માણસ પોતાના કામ માટે ની નેખમદારી સમજતો ગણાયો નેદમ્ય, એવા બોલો ઇંગ્લેંડમાં ત્રીજા જર્જાર રાજના વખતમાં એક જણીતા આસામી તરફથી ઉચ્ચારવામાં આવ્યા હતા તથા તે મુજબ લાંબો વખત મુધી અમલ કરવામાં આવતો રહ્યો હતો; પણ હાલમાં એ કેહેવત સ્વીકારવામાં નહીં આવતાં તે માણસ માથેની નેખમદારી પુરવાર કરવાની પેહલી જરૂર ગણવામાં આવે છે. હવે ઇંગ્લેંડની ભુરી છુટાં છુટાં ટાંકવામાં આવેલાં વાક્યો અથવા ખાલી લખાણ ઉપરથી નહીં પણ પોતા સમક્ષ જે આસપાસના સંજોગો રજુ કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી પોતાનો ચુકાદો આપે છે, કે જે રહી ઊપર ઇંગ્લેંડનાં વર્તમાનપત્રો હાલમાં જે છુટાપણું ભોજવે છે તે જળવી રાખવાનો સવાલ લટકેલો છે.

ભુરીની સત્તા.

અત્રેનો કાયદો ઇંગ્લેંડના જેવોજ છે, જેથી શિતુર શાને કહેવું તે બાબતમાં ઇંગ્લેંડને પગલે આ દેશે ચાલવું નેદમ્ય છે. પણ ઇંગ્લેંડની ભુરી ને બહોળી સત્તા મળેલી છે. તે જળની પણ પરવા નહીં કરી પોતે બુબાનીઓનું તોલ કરી ચુકાદો આપે છે. અત્રેની ભુરીના હાથમાં પણ મોટી સત્તા આપવામાં આવી છે; જેનો ઉપયોગ કરી તમે પણ ઇંગ્લેંડની ભુરી મુજબ ચુકાદો આપજો. નામદાર જજ કાયદો થું છે તે તમને સમજવશે, પણ મારા બાબતમાં ખરી વિગતો તથા કાયદા બંનેની સાથે સાથે મારે સમજણ આપવી પડશે.

મારી સામેના ત્રણમાંથી એ આરોપો ૧૨૪ ક, તથા ત્રીજો આરોપ ૧૫૩ ક. મુજબ મુકવામાં આવ્યો છે. અન્ને આ કલમો વાંચી મીં તિલકે તેની સમજણ આપી હતી. તેઓએ જણાવ્યું કે ૧૨૪ ક. કલમના પહેલા ભાગમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે આરોપીને ગુનેગાર ઠરાવવા માટે લખાણથી સરકાર સામે ઉચ્કેરણી અથવા ધિક્કાર ઊત્પન્ન થયો છે એવું પુરવાર કરવું જોઈએ છે. પણ ફરિયાદ પક્ષે તે બતાવવા માટે કંઈ પણ જુબાની રજૂ કરી નથી.

અનિશ્ચિત પ્રકારનો આરોપ.

આથી હું જણાવું છું કે મારી સામેનો આરોપ ધણો અનિશ્ચિત પ્રકારનો છે તથા તે ખુલ્લો કરવામાં આવ્યો નથી. મારી સામે ખુલ્લી રીતે એવો આરોપ મુકવો હતો કે મેં લોકોમાં ઉચ્કેરણી કે ગુસ્સો ઉત્પન્ન કરવાની કોશીશ કરી હતી, પણ તેમ કરવામાં આવ્યું નથી. એ કલમના પાછળના ભાગમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સરકારની સામે દુસ્મનાઈ ભરેલી લાગણી ઉચ્કેરવાની કોશીશ થયેલી શીતુર પુરવાર કરવા માટે બતાવવી જોઈએ છે. પણ કાયદો એક કોશીશ કરવામાં આવેલી ત્યારે જ ગણે છે કે જ્યારે ઉચ્કેરણી ચલાવવા માટે કોશીશ કરનારે આગમયથી વિચાર રાખેલો પુરવાર કરવામાં આવે. જજ મીં બેરીએ આપેલા એક ચુકાદા મુજબ પ્રકત કોશીશ જ અસ નથી, પણ તેમાં પ્રતેદ પણ મળવી જોઈએ છે અથવા તો વધારે સળંગ સળંગોસર પ્રતેદ મળવામાં અટકાવ નડ્યો છે એવું પુરવાર થવું જોઈએ છે. ફરિયાદ પક્ષે કાં તો શીતુર ચલાવવાની મારી કોશીશ પ્રતેદમંદ નીવડી હતી એવું બતાવવું હતું અથવા તો ઉચ્કેરણી ચલાવવાની મારી કોશીશમાં હું નિષ્પ્રજ થયો હતો તેનો સળંગ મારા હાથ દેહળ નહીં એવા મજબુત પાકટ સળંગોનો હતો એવું દેખાડવું હતું. એક કામ કરવા માટેની ચોક્કસ કરવામાં આવી હોય અને તે અમલમાં મુકવા જતાં નિષ્પ્રજ થયે તો તે ખાલી કોશીશના વર્ગમાં આવે છે અને તે જ પ્રતેદમંદ થાય તો ગુનેહના વર્ગમાં આવે છે.

ગુનેહ કરવાની કોશીશ ક્યારે ગણાય?

પ્રકત એક ગુનેહ કરવા માટેની તૈયારી કરવામાં આવે અથવા ધરાદો રાખવામાં આવે તે કંઈ કોશીશ કરવામાં આવેલી તરીકે કાયદો સ્વીકારતો નથી. ધરાદો અથવા કરી રાખવામાં આવેલી તૈયારી અમલમાં મુકવાની કોશીશ કરવામાં આવે ત્યારે જ કાયદો તેને કોશીશ તરીકે સ્વીકારે છે. હું જો એક માણસ પછવાડે તલવાર લઈ દોડું તો તમે કહેશો કે મેં તેનું ખુન કરવાની કોશીશ કીધી છે, પણ કાયદો તે કોશીશ તરીકે સ્વીકારતો નથી. હું તેને મારી નાખવા માટે તે માણસ સામે તલવાર ઉઘડું તો જ મેં તે માણસની ખુન કરવાની કોશીશ કીધેલી કાયદો ગણે છે. મીં તિલકે અન્ને એવીજ રીતે આરોપીઓના દેખીતા ધરાદો કોશીશ તરીકે નહીં સ્વીકારી આરોપીઓને છોડી દેવામાં આવેલા હોવાના કેટલાક દાખલા ટાંકી બતાવ્યા હતા.

એક લખાણ શીતુરી ક્યારે પુરવાર થાય?

તે બાદ તેઓએ જણાવ્યું કે આ મુકદ્દમામાં પ્રગટ કરવામાં આવેલાં લખાણને શીતુરની કોશીશ કરેલી બતાવવાની તજવીજ કરવામાં આવી છે પણ લખાણ પ્રકત ધરાદો બતાવે છે; જો કે ધરાદો પણ આસપાસના સંજોગોની મદદથી કાયદા મુજબ પુરવાર કરવો જોઈએ છે. પ્રકત લખાણ કરવા કે ચોક્કસવાથી લખાણ કરનાર કે ચોક્કસનારનો તેમ કરવાનો ધરાદો ગણાતો હોય તો આ કોર્ટનો કક્ષાર્ક આપેલી કાઉન પણ એવો ધરાદો દર્શાવવા માટે ગુનેગાર હરે છે, કારણ કે જો લખાણ માટે મને અન્ને ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. તેતેણે વાંચી બતાવ્યું છે. તેમજ જો વર્તમાન પત્રોએ મારું લખાણ ઉતારી લીધું છે તે બધાં ગુનેગાર હરે છે. એજ રીતે એક જણનું શીતુરી લખાણ ફોનોગ્રાફ સાંચામાંથી ચોક્કસવામાં આવે છે તો ફોનોગ્રાફ સાંચાને તે માટે કોર્ટમાં બસડો જોઈએ. આ મુજબ તમે જોશો કે પ્રકત એક લખાણ ઉપરથી એક લખાણ કરનારને ગુનેગાર ઠરાવી શકાય નહીં. હું એમ નથી કહેતો કે, લખાણ ખુદ માં ગુનો આવતો નથી, પણ તે રૂપીઆમાં એક આના જેટલો છે. લખાણ કરનારને ગુનેગાર ઠરાવવા માટે બીજી પંદર આના જેટલી જુબાની રજૂ

કરવી જોઈએ છે. પ્રિયાદ પક્ષ આરોપીના મગજ માં યુતો કરવાનો ઇરાદો હતો એવું ખતાવે નહીં ત્યાં સુધી એક લખાણ કરનારને ગુનેગાર ઠરાવી શકાય નહીં. એક તકસરી લખાણ ઉપરથી એક માણસે યુતો કરવાની કોશીશ કરેલી કહેવાય નહીં. એમ ધારો કે એક જણે એક આઈ.સ. જેટલું અ શીણ પોતા પાસે રાખ્યું હોય તો તેથી તમે એમ કહેશો કે તેનો ઇરાદો આપઘાત કરવાનોજ હતો, કારણ કે એટલું અશીણ ખાનાર મરી જાય છે, પોતાને અશીણ ખાવાની આદત હોય તે માટે પણ તે પોતા પાસે અશીણ રાખે.

બીનતકસરીવાર મનાતો આરોપી.

કાયદામાં તમને એવું માની લેવા જણાવ્યું છે કે તમારી સન્મુખ ઉભો કરવામાં આવેલા આરો પી તકસરીવાર છે એવું દાખલા દલીલાથી પુરવાર કરવાનું કામ પ્રિયાદ પક્ષનું છે, પણ આ પ્રિયાદ પક્ષે શું કયું છે? તેણે પ્રકત "કેસરી" પત્રમાં આવેલાં લખાણોનો અંગ્રેજી તરજુમો તમારી સન્મુખ રજુ કર્યો છે તથા તેમાંના કેટલાક સખત પ્રકારે ટાંકી ખતાવ્યા છે તથા તમને જણાવે છે કે એ લખાણ ઉપ રથી આરોપીને તમે શીતુરી ઠરાવો. કયા સંજોગો વચ્ચે આ લખાણ કરવામાં આવ્યું છે તે તમને જણાવવાની પ્રિયાદ પક્ષે તદ્દન બેદરકારી ખતાવી છે તથા એ સંજોગો જણાવવાનું મારા પોતાની બેર નાખ્યું છે; જો કે ૧૨૪ ક. કલમમાં એ બધા ખુલાસા કરવાની ફરજ પ્રિયાદ પક્ષ ઉપર નાખવામાં આવી છે. કયા સંજોગો વચ્ચે શીતુરી કહેવાતાં લખાણ કરવામાં આવ્યાં હતાં તે પ્રિયાદ પક્ષે જણાવ્યું નથી. પ્રિયાદ પક્ષ જણાવવાને બુલી ગયો છે કે હિંદમાં જે વેળા રાજદારી ખાખત ઉપર મજબુત તકસરી આપે છે, સખત ટીકાઓ કરવામાં આવે છે તે વેળા તેના જવાબ આપવા માટે આ લખાણ કરવામાં આવ્યાં છે.

છુટાપણું કે છકેલપણું?

તમને એટલું જોવાનું છે કે લખાણમાં જે ટીકા કરવામાં આવી છે તે વાજબી છે કે નહીં.

તથા પ્રમાણીકપણે કરવામાં આવી છે કે નહીં, તમને કદાચ કહેવામાં આવશે કે હિંદનાં વર્તમાન પત્રોને છુટાપણું આપવામાં આવ્યું છે તેનો ગેરલાલ લાઇ સખત ટીકા કરી છકેલપણું ખતાવવામાં આવ્યું છે; પણ છુટાપણું કયું અને છકેલપણું કયું તે વચ્ચે કોઈ તફાવત ખતાવતું નથી. ઇંગ્લેન્ડની જયુરી સખત પણ વાજબી ટીકાઓ કરવામાં વર્તમાનપત્રોના છુટાપણોના લાલ સમાય લો ગણી એવાં લખાણોને તદ્દન નીરપરાધી ઠરાવવાને ચુકતી નથી. શીતુરને લગતા મુકદમાઓમાં આપણને વારંવાર જણાવવામાં આવે છે કે ફક્ત શીતુરી લખાણ ઉપરથીજ શીતુરનો ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો છે એવું ઠરાવવું, પણ મેં તમને જણાવ્યું તેમ, તેમ કરવું જોખમ ભરેલું છે. લોર્ડ અરસ્કીને એક ઠેકાણે ટીકા કરી છે કે એક રાજા કે એક કૉનસ્ટેબલ પોતાની ફરજ ઓળંગી જઈ પોતાની સન્તા ઉપરાંતનું કંઈ પણ કામ કરે તો તે માટે બે એકસરખી રીતના ગુન્હેગાર હોય છે. આ વાક્ય ઉપરથી તમે કહેશો કે લોર્ડ અરસ્કીને આનું લખાણ કરવા માટે શીતુરી હોય છે, કારણ કે તેણે રાજા તથા કૉનસ્ટેબલને એક સરખી પાયરીએ ચઢાવ્યા છે. પણ કાયદો એ વાક્ય તદ્દન નીરપરાધી ગણે છે. મને ગેરલાલ એ છે કે મારો મુકદમો તપાસવા માટે સાધારણ જુરી રો કરવામાં આવી નથી. એટલે કે જુરીના સભાસદો સામાન્ય લોકોમાંથી ચુંટવામાં આવ્યા નથી. આથી તમે ખાસ જુરીના સભાસદો લોકલગણી બરાબર સમજો એવું નથી. જુરી આગળ લાપણ કરતી વખતે જુરીના સભાસદોને એવું કહેવાનો રીવાજ અસખત રીવાજ છે કે તમે ફક્ત શીતુરી લખાણ ઉપરજ નહીં પણ આસપાસના સંજોગો ઉપર ધ્યાન આપી ચુકો દો આપજો. તમારે આ વાત યાદ રાખવાની છે કે તમારી જુરી તરફની ફરજ એટલામાંજ આવી રહી નથી કે એક લખાણ ફક્ત શીતુરી છે એવું જાણી તે માટે આરોપીને અમે ગુનેગાર ઠરાવીએ છીએ એવો તમારો ચુકદો આપો. તમારી પહેલી ફરજ પહેલાં આસપાસના સંજોગો ઉપર ધ્યાન આપી

ચુકાદો આમવાની છે. હવે આશપાસના સંજોગો કેવી રીતના હોઈ શકે તેનો હું તમને દાખલો આપીશ. ધારો કે એક દેશમાં અસંતોષ રેલા થો છે, તેના સંબંધમાં રિપોર્ટ કરવા માટે સરકાર એક શખશને નીમે છે, તે શખસ પોતાના રિપોર્ટ માફતી આપતાં અસંતોષ કયા સખ એ વચ્ચે ઉડવા પામી છે તથા તે શાંત પડવા માટે સરકારે શું કરવું જોઈએ છે તે વિષે ટીકા કરે તથા ચાલતા મામલાના સંબંધમાં સખ નાપસંદગી બતાવે તો ફક્ત સખ બાધામાં ના પસંદગી બતાવવા માટે તે સખશને તમે શું શીતુરી ગણશો ?

દેશના સુધારાનો આધાર.

એજ રીતે મારાં લખાણમાં મેં દેશમાં હાલમાં જોવામાં આવતા મામલાના સંબંધમાં સખ નાપસંદગી બતાવી છે. અલબત્ત આ મામલા સંબંધી ટીકા કરતી વખતે સરકારના કામ સામે નાપસંદગી બતાવવીજ પડે. એવી નાપસંદગી નહીં બતાવવા દેવામાં આવે તથા સરકારની ખામીઓ નહીં બતાવવામાં આવે તો દેશનો મામલો કેવી રીતે સુધરવા પામે ? ફક્ત એવું લખાણ કરવાથી કંઈ સરકારને ધિક્કારમાં લાવવાની કાશીશ કરેલી ગણાશે નહીં. કમનસીબે ૧૨૪ ક. કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે નાપસંદગી ની ટીકા એવી રીતે કરવી જોઈએ કે જેથી વાંચનારાના મગજમાં ધિક્કાર કે અસંતોષ ઉભો થાય નહીં. પણ નાપસંદગી બતાવ્યાથી કંઈપણ ખરાબ લાગણી ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહીં. એ તો દેખીતુંજ છે કે જેમ એક માણસ સામે આપણે કંઈ બોલતાં તેનો આપણી ઉપર ગુસ્સો થોડો કે ઘણો ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતો નથી.

મોટા અમલદારી વર્ગનો અમલ.

મોટા અમલદારી વર્ગના હાથમાં દેશનો વહીવટ આવી પડ્યો છે. તે અમલ કાઢી નાખવા કહેવું તે શું હિંદ ઉપરનો અંગ્રેજ અમલ કાઢી નાખવાનું કહેવા બરાબર છે ? હું જાણું છું કે મોટા અમલદારો તેમજ કહેશે, પણ તેઓનો અમલ કાઢી નાખીને તેની જગ્યાએ લોકોના વિચાર વધારે સારી

રીતે રબુ કરનારો અમલ દાખલ કરવાથી અંગ્રેજ અમલ તોડી નાખવાની કાશીશ કેવી રીતે ગણાશે ? અલબત્ત, હું જાણું છું કે તમે ભુરીના ગૃહસ્થો એ બાબતમાં મારી સાથે મળતા થશો નહીં; પણ મતદેર તો હોય, તેથી શું આપણા વિચારો બહાર નહીં ફરીએ ? એવી રીતે વિચારો બહાર કર્યા વગર દેશમાં સુધારા કેવી રીતે દાખલ થઈ શકે ? નામદાર જજ મી. બેટીએ પોતાના એક ચુકાદામાં ખુલ્લી રીતે જણાવ્યું છે કે, જે આકારમાં હાલનું રાજ્ય બંધારણ રચવામાં આવ્યું છે તે કાઢી નાખી રાજ્ય બંધારણ બુદ્ધ બનાવવું જોઈએ છે, એવું કહેનાર કંઈ સરકારનો દુશ્મન હતો નથી. ધારો કે ઈંગ્લેંડમાં એક જણ લખે કે, ચોક્કસ અંકુશ સાથેના રાજના વડાણ હેઠળ પણ એક રાજ્યબંધારણ રાખવું જોઈતું નથી, તો ફક્ત એટલું લખવા માટે તે લખનાર કંઈ શીતુરી હતો નથી. એક પ્રખ્યાત રાજદારીએ જણાવ્યું છે કે, એમ કહેવું કોઈ પણ રીતે શીતુરી નથી. ફક્ત એકલા લખાણ ઉપરથીજ એક માણસના ધરાદાનું તમારે અનુમાન કરવું જોઈતું નથી, ખાસ કરીને હાલના જેવા મુકદ્દમામાં કે જ્યાં તમને મરાઠા કોમની લાગણીનો ખ્યાલ નથી ત્યાં એકદમ તમારે અનુમાન એવું જોઈતું નથી કે ચોક્કસ, પ્રકારના સખ લખાણથી મરાઠા કોમમાં સરકાર સામે ધિક્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. લખાણ કેવા વખત તથા સંજોગો વચ્ચે કરવામાં આવ્યું છે, તે ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ છે. જે લોકો માટે લખાણ લખવામાં આવ્યું છે, તેઓની મગજની સ્થિતિ કેવી છે તે વિષે ફરીયાદ પણ તરફથી તમને કંઈ પણ જણાવવામાં આવ્યું નથી. હિંદ એકજ પ્રાંતનો અનેલો દેશ નથી. મરાઠી લખાણ એકલા મરાઠા લોકો વાંચશે તથા તે લોકો ઉપર તેની અસર થશે. તે અસર કેવી થશે તેને લગતી કંઈ વિગતો તમારી સમક્ષ મુકવામાં આવી નથી. આથી તમે જણાવી શકશો કે અમારી હજુર કંઈ વિગતો મુકવામાં આવી નથી, જેથી અમે આશાપીને ચુનેગાર ઠરાવી શકતા નથી.

પરિણામ અમવાની તૈયારી.

હવે ૧૫૩ ક. કલમ ઉપર હું આવીશ. તેમાં

ખુલ્લું જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રકત ધરાદો નહિ પણ સંતુલિત ભરેલી ધરાદો એક લખાણ શીતુરી પુરવાર કરવા માટે બતાવવો જોઈએ છે. પ્રકત ચોકકસ સમજાવવા લખાણ સમપત લાખા માં લખ્યાં હોય તે ઉપરથીજ જે સંતુલિત ભરેલી ધરાદો લખનાર રાખે છે એવું પુરવાર થઈ શકે છે. હોય તો તેટલું કોઈપણ સહેલથી કહી શકે. પ્રકત સમપત લખાણજ શીતુરી લખાણ ગણાવે છે એવું જરૂર જણાય તો એક સમજાવનાર ઉપરથી કરી પોતાની ખાતરી કરી લઈ ચુકાદો આપી શકે. પણ જજને મદદ કરવા માટે જુરી આપવામાં આવે છે જેની મતલબ એ છે કે સાધારણ લોકોમાંના કોઈ પણ નવ સખસ લખાણ સંબંધમાં કેવી લાગણી ધરતે છે તે જાણી શકે. આથી તમારે આસપાસના સંબંધો જોઈ લોકોમાં સંતુલિત ભરેલી લાગણી ઉત્ક્રાંતિ એવું છે કે કેમ તે જોયા પછીજ ચુકાદો આપવાનો છે. તમે વખતે મારા વિચારો સાથે મળતા થઈ શકશો નહીં, હું જાણું છું કે જુદી જુદી કોમો જુદા જુદા વિચારો ધરાવે છે, પણ મારી કોમ શું વિચારો ધરાવે છે તે જાહેર કરવાની એક જાહેર લેખક તરીકેની મારી પ્રજા બળવવાની હતી અને તે મેં બજાડી છે. તેમ કરવામાં તમારે એ વિચારવાનું છે કે મારી ધારણા જાહેર પ્રજાના લાભ સંભાળવાની હતી કે પ્રકત સરકાર સામે લાઠીલાગણી ઉત્ક્રાંતિ હતી. હું કંઈ એકે તમારી પાસે દયા માગવા ઉભો નથી. હું જાણું છું કે હું કંઈ તમારો માનીતો નથી. હું માત્ર લખાણનાં પરિણામ જોગવવાને સારી રીતે તૈયાર છું. હું એટલુંજ કહેવા માગું છું કે બધા સંબંધો ધ્યાનમાં લઈ તમે તમને જે વાજબી લાગે તે ચુકાદો આપો. મેં મારા પત્રમાંનાં લખાણ પ્રકત ન્યાયના આધાર ઉપર કર્યાં છે. આ બાબત પ્રકત એકજ અને તે ન્યાયના આધારથી જોવાની છે. તમે જે મારી સ્થિતિમાં હોત તથા આસપાસના ચોકકસ સંબંધો જોયા થયલા જોઈ તમને તમારી પ્રમતના લાભ તપાસવા માટે લખાણ ક્યું હોત તો તમે

લખાણ કેવી રીતે કરત તથા ધરાદો કેવો રાખ્યો હોત તે ઉપર તમે વિચાર દોડાવજો. તમને જે લાગે કે મારો ધરાદો તદ્દન પ્રમાણિક હતો તો મને ખીનજીનેગાર ધરાવો. અત્રે રજૂ કરવામાં આવેલા તરજુમાના સંબંધમાં હું જણાવીશ કે મને આરોપીને તેથી અન્યાય થાય છે. હું એમ નથી કહેતો કે તરજુમા કરનારાઓનો ધરાદો ખરાબ હતો, પણ તેનું પરિણામ તો મને અન્યાય થવામાં આવ્યું છે. દાખલા તરીકે કીલીંગ એટલે ખાલી મારી નાખવું તેનો અર્થ ખુન કરવું એવો કરવામાં આવ્યો છે. એક જણ પોતાના બચાવમાં ખીનજીને મારી નાખે તો શું તેને તમે ખુની કહેશો? પ્રકત પોતાના વિચારો પ્રમાણિકપણે છુટથી દર્શાવવા માટે એક લેખકને ગર્દન મારો તો વર્તમાનપત્રોનું છુટાપણું ક્યાં રહ્યું?

અત્રે સાડાપાંચ વાગી ગયાથી ટાઈ ઉડી હતી.

ચોથો દિવસ (તા. ૧૬-૭-૮)

જાપાના છુટાપણાનો સવાલ-મુઝફ્ફરના બનાવ ઉપર કીકા-મોટા અમલદારોની આપખુદી.

મુકરદ્દો અર્ધાંજ દિવસ સાંભળવાની ગોઠવણ.

કાગળો પાછા મેળવવાની અરજ.

પોતાનું અધરું લાપણ આગળ ચલકાવતાં પહેલાં મી. તિલકે જણાવ્યું કે મારા જતન કરેલા પ્રગતો જેમાં હિસાબની ચોપડીઓ વગેરે છે તે મને પાછા સ્થાપીત કરવા, કારણ કે તેના વગર મારું કામકાજ ચાલુ રાખવાની લાગતાવળગતાઓ ને બહુ અડચણ પડે છે. મી. ખાન્સને તેની સ્તમા વાંધો નહીં લેવાથી કહેતાં આ અરજ બહાલ રાખી હતી.

મી. તિલકનું લાપણ-જેરલાલ.

મી. તિલકે તે બાદ પોતાનું લાપણ ચલાવતાં જણાવ્યું કે, મારા લાપણ પહેલાં મી. ખાન્સને લાપણ કયું હોત તો શ્રદ્ધાદ પક્ષ તરફથી કયા વાંધો લેવામાં આવે છે તે હું

જાણી સકત, અને તેના જવાબ વાળવાનું મારા થી બની સકત, પણ મને પહેલું બાબતું કરવાનું હોવાથી ક્યા વાંધા ઉભા કરવામાં આવશે તેની માત્ર અટકળ કરી મને તેના જવાબ આપવા પડશે એ એક મને ગેરસાભ છે.

ગુન્હો થયેલા ક્યારે કહેવાય ?

મેં ગઈ કાલે જણાવ્યું તેમ એક શખ્સે ગુન્હો કરવાની કોશીશ કરેલી કાયદો ત્યારેજ સ્વીકારે છે કે જ્યારે એક ગુન્હો કરવા માટે આગમચથી વિચાર કરી રાખવામાં આવ્યો હોય. કોશીશ કરેલી એક માણસે કાયદા મુજબ ત્યારે જ ગણાય કે જ્યારે તેણે એક ગુન્હો કરવા માટે આગમચથી ધરાદો રાખ્યો હોય તથા છેવટે કોઈ મતલબ પાર પાડવાની તેની ધોરણ હોય. શીતુરી મુકરદમામાં એટલુંજ કહેવું બસ નથી કે શીતુરી લખાણથી લોકોનાં મગજ ઉત્તેજાપમાં હોવાં નેહ્યે, પણ એવી ઉત્તેજણી ચાલી હતી એવું પુરવાર કરવું નેહ્યું છે. ૧૨૪ ક. કલમના બીજા ભાગ મુજબ એવી રીતે ફરિયાદ પક્ષે પુરવાર કરવું નેહ્યું હતું. ૧૨૪ ક. કલમના પહેલા ભાગ મુજબ પણ મારી ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું છે, જે કે પેહેલો ભાગ મારા મુકરદમાને બીજાકલ લાગુ પડતો નથી. આરોપમાં એ બીજાને મુકવામાં આવી છે; એક એ કે લોકોને ઉત્તેજવા માં આવ્યાં છે તથા બીજા એ કે પેહેલો આરોપ જે નિષ્પણ બન્યો તે લોકોને ઉત્તેજવાની કોશીશ કરવામાં આવી છે. પણ કાયદા મુજબ કોશીશ કરેલી ત્યારેજ ગણાય કે જ્યારે એક ગુન્હો કરવાનો પેહેલેથી ધરાદો રાખવામાં આવ્યો હોય તથા તે કોશીશ કંઈ હેતુથી કરવામાં આવી હોય. દાખલા તરીકે હું કાઠકોર્ટમાંથી બેરોમંદના રેશન ઉપર જવાની કોશીશ કરું તે તે કરવાનો સખ્ય પુને જવાનો ગણાશે. કેટલાક મુકરદમાઓમાં એવું હાલમાં આવ્યું છે કે એક માણસને ગુન્હેગાર કરવા માટે તેણે કરેલી કોશીશ છેક છેવટની હદ

સુધી લઈ જવામાં આવેલી બતાવવાની જરૂર નથી. તેવા મુકરદમા વખતે મારી સામે ટાંકી બતાવવામાં આવશે જેથી હું તેનો જવાબ આપીશ. એક શખ્સને મારી નાખવાની કોશીશ કરવાના એક મુકરદમામાં ફરિયાદીથી આરોપી આર કદમ દુર હતો તેટલામાં આરોપીએ પોતાના હાથમાંથી કાઢાળી ઉંચકી હતી પણ તેટલામાં કોઈએ તે છીનવી લીધી હતી. આ ઉપરથી આ આરોપીને ખુનના વાંકમાંથી એવું જણાવીને નિર્દોષ ઠરાવવામાં આવ્યો હતો કે એમ કેમ કહી સકાય કે આર કદમ દોડ્યા પછી ફરિયાદીને મારી નાખવાનો ધરાદો તે ફરવત નહીં.

મીં બાન્સન—આ મુકરદમામાં જજના પોતાના બોલો શું છે?

મીં તિલક—તે કંઈ અત્રે આપ્યા નથી.

લખાણમાં મારો હેતુ શું હતો ?

મીં તિલકે આગળ ચલાવતાં જણાવ્યું કે બે જાતની કોશીશ દિંદી ફોજદારી કાયદાએ સ્વીકારી છે. એક પુરેપુરી તથા બીજી કંઈક આછી. ખુનના મુકરદમામાં કોશીશ પુરેપુરી કે મધ્યમ બને એકસરખી ગણાય છે. ખુન કરવું અથવા ખુન કરવાની કોશીશ પુરેપુરી કરવામાં આવતી નેહ્યે. આથી ફરિયાદ પક્ષે જણાવવાને બંધાયેલી છે કે શીતુર ઉત્તેજવાની કોશીશ એટલા સખ્યે કરવામાં આવેલી ગણાશે કે ચોકકસ સખ્ય કારણો વચ્ચે આવવાથી મારી કોશીશ નિષ્પણ ગઈ હતી. હું જણાવી સુક્યો છું કે લખાણ કરવામાં મારો હેતુ લોકોને ઉત્તેજવાનો હતોજ નહીં. ૧૨૪ ક. કલમ મુજબ મારા તરફથી કરવામાં આવેલી કોશીશ છેક છેવટી હદ સુધી લઈ જવામાં આવેલી પુરવાર કરવી નેહ્યું છે. ૫૧૧ મી કલમ મુજબ મારી ઉપર આરોપ મુકવામાં આવ્યો હોત તે તે વાત જાણી હતી, ત્યાં પુરેપુરી નહીં પણ અરેવી પણ કોશીશ કરવા માટે મને તકસીરવાર ઠરાવી શકાત. આવી તકે જ તમે જુઓ કે મેં શીતુરની પુરેપુરી કોશીશ કરી નથી તે તમે મને બીજા તકસીરવાર ઠરા

વી સકશો. એવી તકરાર લેવામાં આવી છે કે એક માણસનો ધરાદોળ ધ્યાનમાં લેવાનો નથી-પણ તેનું પરિણામ શું આવે છે તે પણ જોવાનું છે. એક ચોરે ચોરી કરી તો તેને ચોરી માટે સજા કરવા ની રહે છે, પછી ચોરી કરવાની તેની મંતલબ ગમે તે હોય. તકરારી લખાણ કરવાનો ધરાદો શું હતો કે છેવટની નેમ શું હતી તેમાંની એકજ આખત ધ્યાનમાં લેવા હું તમને નથી કહેતો, પણ ખનને સાથે ધ્યાનમાં લેવા કહું છું. કેટલીક કોશી શો એવી છે કે જે કરવામાં આવે અને તેમાં નિષ્ફળતા મળે તો કાયદો સજા કરે છે, પણ તે પુરેપુરી અમલમાં મુકી ગુન્હો કરનારને કાયદો હાથ લગાડી શકતો નથી. એવો ગુન્હો આપઘાતનો છે. એક જણ આપઘાત કરવાની કોશીશ કરે તે નિષ્ફળ નીવડે તો કાયદો આપઘાત કરવા માટે તેને સજા કરે છે, એક માણસ આપઘાત કરી મુડદું ખનતાં કાયદો તેને હાથ લગાડી શકતો નથી, પણ મારે તે આખત ઉપર બોલવું નથી.

કોશીશ કેને કહેવી?

‘લાસા’ના રાજદ્રોહી મુકરદમામાં મી० જરડીસ બેટીએ કોશીશ કેને કહેવી તેનું વર્ણન આપ્યું છે અને તેવુંજ વર્ણન આ કોર્ટના માનવત વડા જજ સર લોરેન્સ જેન્કીન્સે પણ આપ્યું છે. અને તેમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે, કોશીશમાં આગળથી મનમાં ચોક્કસ વિચાર ધરાવવાનો સમાવેશ થાય છે. કોશીશનો તેવો અર્થ હું કંઈ મારા પોતાના લાલ માટે બેંગી તાણીને કરતો નથી, પણ તે અર્થ આ દેશના કાયદાથી કરવામાં આવેલો છે. અને જ્યાં સુધી ૧૨૪ એ. કલમમાં કોશીશ શબ્દ રહેશે ત્યાંસુધી તેનો અર્થ જુરીએ ઉપર મુજબનોજ સમજવાની અને લખવાની જરૂર છે. કાયદો બુદ્ધિ ચીજ છે. અને કાયદો અમલમાં મુકવો એ બુદ્ધિ છે. કાયદો અમલમાં મુકવાનું જુરીનું કામ છે. કહે છે કે, જજને કાયદા ખના આ છે, હું કહું છું કે જુરીએ કાયદા ખનાવેલા છે અને ચોક્કસ જજે ચોક્કસ ફરમાન કરવા ખતા

પણ તેના કહેવા પ્રમાણે જુરીઓએ ચાલવા ના પાડી છે. છાપાના છુટાપણાનો કિસ્સો જુરી છે. અને કાયદાની સખતાઈ તપાસી કાયદો કેવી રીતે અમલમાં મેલવો એ જુરીનો હક છે. ૧૭૯૮ માં જુરી અને કાયદાસાક્ષીઓ વચ્ચે હકને લગતી જુલિસ ચાલી હતી. અને એક તરફથી જુરી અને બીજી તરફથી કારાશાક્ષીઓના અગાડમાં જુરીએ પોતાનો હક કેવો છે તે બતાવવાની કોશીશ કરી હતી. ઈંગ્લંડના જુનો કાયદો એવો હતો કે લખનારનો ધરાદો શું હતો તે બતાવવાનું કામ જજનું હતું. તે વખતમાં જ્યારે જજ અને જુરી વચ્ચેના હકની લડાઈ ચાલતી હતી, તે વખત ધણો ખારીક હતો. અને દેશમાં લોક ઉશ્કેરામલા હતા. ૧૭૯૨ માં ફ્રાન્સનું પ્રળસંતાક રાજ્ય થયું હતું. અને તેવોજ વખત હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ચાલે છે. હવે સરકારનો વિચાર એવો છે કે, લોકલાગણી ઉશ્કેરનારાઓને દાખી દેવા અને તેમને કાળેપાણીએ મોકલી દેવા. જેમ હાલ રાજદ્રોહી લખાણો માટે સંખ્યાબંધ મુકરદમાઓ સરકાર ચલાવે છે તેમજ આગળ ૧૭૯૨ માં પણ તેવાજ રાજદ્રોહને લગતા મુકરદમા આ સરકારે લોકો સામે માંડ્યા હતા.

જજ તથા જુરી વચ્ચેની લડત.

તે વખતે એક ચોપાનીયું પ્રગટ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં એક ગૃહસ્થ તથા ખેડૂત વચ્ચે થયેલી વાતચીતના આકારમાં ઈંગ્લંડની પાર્લામેન્ટ માં સુધારા કરવાની કેટલી જરૂર હતી તે દર્શાવવા માં આવી હતી. આ ચોપાનીયું લખનાર સામે જજ તથા જુરી સન્મુખ કામ ચલાવવામાં આવતાં જજે જણાવ્યું હતું કે ચોપાનીયું રીતુરી છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનું કામ મારું પોતાનું છે. આ ચોપાનીયું સરકાર સામે સનુવટ ભરેલું હતું. દરમિયાન, જેથી જુરીએ આરોપીને તકરીરવાર કરાવવો. પણ આરોપીના ધારાના હિમાયતીઓ સર લીધી કે રીતુર કંઈ કાયદાનો સવાલ નહીં પણ બનેલા સંજોગોને બળતો સવાલ છે, જે ઉપર

વિચાર કરવાનું કામ જુરીનું છે. તેણે જુરીને આરોપીને બીનગુનેહગાર ઠરાવવાને જણાવ્યું હતું. હવે જુરી શું કરી શકે? તેને જજે આરોપીને તકસીર ઠરાવવાને જણાવેલું હોવાથી જુરીએ આરોપીને પ્રકટ ચોપાનીયું પ્રગટ કરવા માટે ગુનેહગાર ઠરાવ્યો હતો, પણ રીતુરી ચોપાનીયું પ્રગટ કરવા માટે ગુનેહગાર ઠરાવવા માટે જજે પાછળથી મજબુત આગ્રહ કરવા છતાં ના પાડી હતી. જુરીએ મજબુતીથી જણાવ્યું હતું કે એક ચોપાનીયું પ્રગટ કરવાનું કાયદો ગુના ભરેલું ગણ્યો હોય તો આરોપીને ગુનેહગાર ઠરાવો, જજે તેટલું છતાં આરોપીને ગુનેહગાર ઠરાવ્યો હતો. આ ઉપરથી આરોપીના ધારાના હિમાયતીએ બીજા જજ સન્મુખ એ મુકરદમો લઈ જવા માગ્યો હતો. ત્યાં લઈ જવામાં આવતાં પણ જજે કે આરોપીને કરવામાં આવેલી સજા બહાલ રાખવામાં આવી હતી, તે છતાં એ બાબત ઉપર પાર્લામેન્ટનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું; જેણે ૧૭૯૨ વાળો કાયદો પસાર કર્યો હતો, જે કાયદામાં આરોપીને એવી બાબતમાં ગુનેહગાર ઠરાવવાની મુનસરી જજ ઉપર નહીં પણ જુરી ઉપર હોવામાં આવી છે. ઉપલા મુકરદમામાં આરોપીના ધારાના હિમાયતીએ વાજબી રીતે તકરાર લીધી હતી કે ચોરી ખુન વગેરેના મુકરદમાની તપાસ ચલાવવા માટે જુરીની સર્વામાં આવે કે નહીં તે વાત નજીવી છે, પણ જ્યાં રાજકર્તા તથા પ્રજા અથડામણમાં આવે ત્યાં આરોપીની તપાસ જુરી મારફતે ચલાવવાની પહેલી અગત્ય છે. તેની આ તકરાર હાલમાં પુરેપુરી સ્વીકારવામાં આવે છે અને કાયદામાં એવા મુકરદમાઓમાં જુરીની મદદ લેવાની ગોઠવણ રાખવામાં આવી છે તથા જુરીને મથે એ બાબતમાં ચુકાદો કાયદાની નજરે નહીં પણ આસપાસના સંજોગો ધ્યાનમાં લઈ આપવાની પ્રજા નાણુવામાં આવી છે. સને ૧૭૯૨ નો કાયદો જુરીને માટી સત્તા આપનારો છે. ઇંગ્લંડમાં હાલમાં જજ જુરીને મુકરદમાની કેસીયત સ

મજબૂતામાં આરોપી ગુનેહગાર ગણાવો જોઈએ કે કેમ તથા એક કામ કરવામાં તેનો ઇરાદો ગુનેહગાર હોય કે કેમ તે કસી જણાવતો નથી, પણ તેનો ચુકાદો કરવાની સત્તા જુરીને છે એવું ગણી એ બાબત ઉપર પોતાના વિચાર આપવાથી અલગ રહે છે. તે ફક્ત મુકરદમામાં રજુ કરવામાં આવેલી કચી જુબાની મુકરદમા સાથે બંધાયેલી છે તે ઉપર જુરીનું ધ્યાન ખેંચી તે ઉપરથી અનુમાન ખેંચી ચુકાદો આપવાનું જુરીની પોતાની ઉપર હોય છે. જો લોકમાંથી લેવામાં આવેલા ગમે તે નવ જણની બનેલી જુરી તકરારી લખાણ કરવામાં મારી ધારણા ગુનેહગાર ભરેલી એક મતે ઠરાવે તો મારે તે ચુકાદો માન્ય રાખવો જોઈએ છે તથા તે સામે મારાથી એક જોલ પણ જોઈ શકાય નહીં. સારે નખીએ હિંદમાં પણ ઇંગ્લંડ જેવોજ કાયદો છે. મારો મુકરદમો અહીંયાં મુબઈમાં લાવવામાં આવ્યો છે તે જોઈ હું ખુશી છું, કારણ કે અહીંયાં મારા મુકરદમાની જુરી મારફતે તપાસ ચલાવવામાં આવે છે અને બીજાં મથકોની માફક જુલ્યા મેંજસ્ટ્રેટ મારફતે ચલાવવામાં આવતી નથી.

છાપાના છુટાપણાનો સવાલ.

ઇંગ્લંડમાં સને ૧૭૯૨ નો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો પછી ચલાવવામાં આવેલા એક રીતુરના મુકરદમામાં જોન રીડ નામના એક લેખક સામે કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું. આરોપી પાર્લામેન્ટના અંકુશવાળું રાજ્ય પસંદ કરતો હતો નહીં. તે આગળના જેવો રાજા હેઠળનો આપખુદ અમલ સ્થપાયેલો નેવા ધ્વંષિતો હતો. જુરીએ આ બાબતમાં એક ચુકાદો આપ્યો હોય કે જજે કે અમે ચોપાનીયામાં દર્શાવેલા વિચારો સાથે મળતા નથી, પણ તે છતાં એ ચોપાનીયું ગ્રંથકાર પ્રમાણિત કપણે જે સુધારા થયેલા નેવા ધ્વંષિતો હતો તે દર્શાવવા માટે બહાર પાડેલું હોવાથી તથા તેનો હેતુ પ્રમાણિત હોવાથી અમે આરોપીને બીન તકસીરવાર ઠરાવીએ છીએ. આ મુજબજ તમે મારું લખાણ સુધારા કરવાની ફરજ રાખી કરવામાં આવ્યું હતું કે કેમ તે વાત ધ્યાનમાં રાખી તમારો ચુકાદો આપજો. લમે મારા કરતાં જુલોજ અ

હિમાય વખતે ધરાવતા હશે, પણ તમારે જોવાનું એ છે કે તે અભિપ્રાય દર્શાવવામાં મારો હેતુ પ્રમાણિક છે કે કેમ. તમે મારા વિચારો દર્શાવવા માટે મને તકસીરવાર ઠરાવશો તો તેથી તમે જેમ મારા વિચાર દર્શાવવાનું છુટાપણું છીનવી લેશો તેમજ તમે પણ તમારા વિચારો દર્શાવવાનું છુટા પણું ગુમાવશો; કારણ કે તમારા ચુકાદાનો અર્થ એજ થશે કે એક સખસ પોતાના વિચારો છુટથી દર્શાવી શકે નહીં. ઇંગ્લંડમાં ૧૭૮૨નો કાયદો પસાર કર્યા પછી એક શીતરને લગતા મુકદ્દમામાં આરોપીએ એક મેળાવડા સન્મુખ ખુલ્લી રીતે દેશમાં કેટલાક સુધારા કરવાની જરૂર જાહેર કરી હતી તથા જણાવ્યું હતું કે જે જરૂર જણાય તો મારી ખાત્રી છે કે આ મેળાવડામાં ખીરાજે લા એકેએક જણ એવા સુધારા મેળવવા માટે પોતાના લોહીનું ફરક દીપું રેડવાને તૈયાર થશે. તે છતાં આ વાક્ય લોકોને માટે હકો મેળવવાની પ્રમાણિક નિષ્ઠાથી બોલવામાં આવ્યું હતું એવું ગણી જુરીએ આરોપીને ખીન તકસીરવાર ઠરાવ્યો હતો. વર્તમાનપત્રનું છુટાપણું તથા જકેલપણું શું કહેવાય તેના સંબંધમાં ફરિયાદ પક્ષના ધારાના હિમાયતી એ તમારી હજુર એક જજે જુરી સન્મુખ બાંધણ કરતાં જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા તે કહી સંલગ્ન વ્યા છે, પણ જકેલપણું નક્કી કરવાનું કામ જજનું નહીં પણ જુરીનું છે. માફ લખાણ વર્તમાન પત્રના છુટાપણા કે જકેલપણાના વર્ગમાં આવે છે, તે બધા સંજોગો જોઈ તમારે નક્કી કરવાનું છે. ઇંગ્લંડની માફક અત્રેની કોર્ટોમાં પણ અતુમાન શું ખેંચવું તે નક્કી કરવાનું જજ જુરી ઉપરજ છેડે છે. એક સખસ કોઈ પણ લખાણમાં શાંત તથા સુલેહ ભરેલી રીતે રાજ્યધારણમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર દર્શાવે તેની વચ્ચે આવવું તે લોકોના છુટાપણા ઉપર તરાપ મારવા જેવું છે. અત્રે જ કેળવણીએ આ દેશમાં પગપેસારો કર્યો છે તેને પરિણામે આપણે અત્રેજ પ્રજાની નક્કલ કરીએ છીએ, પણ અત્રે સન્તાવાળાઓ તરફથી જણાવવામાં આવે છે કે ઇંગ્લંડના જેવું છુટાપણું હિંદમાં આપી શકાય નહીં.

આપખુદ અમલ સામે લડત.

હાલમાં હિંદમાં આપણે મોટા અમલદારી વર્ગની આપખુદ સન્તા સામે લડત ચલાવીએ છીએ, જે લડત ચલાવવામાં મેં તમને ૧૭૪૨ માં ઇંગ્લંડમાં લખાણો કરી લડત ચલાવનારાઓના જે દાખલા આપ્યા છે તેમાં તેઓને ત્યાંની જુરીએ ખીનગુનેહગાર ઠરાવી જે ટેકો આપ્યો હતો તેવોજ ટેકો તમે જુરીના ગૃહસ્થોએ હિંદમાં લખાણ કરનારાઓને આપ્યો જોઈએ છે. જાપાના છુટા પણાને જળવવા માટે તમે જુરીના ગૃહસ્થોના ટેકાની પહેલી જરૂર છે. તમે જુરીના ગૃહસ્થો વર્તમાનપત્રોના રક્ષણ કરતાં છો. વર્તમાન પત્રો સન્તાવાળાઓના આપખુદ અમલ સામે લડત ચલાવે છે, જેમાં તમારી નહીં તો ખીન કોની મદદની વકી રાખી શકાય? તમને જે લાગે કે એક લખાણ નીરપરાધી છે એવું ઠરાવી શકાય તો તે તુરત નીરપરાધી તરીકે ઠરાવવામાં તમારી ફરજ છે. જે હિંદ ઉપર તદ્દન આપખુદ અમલ ચલાવવામાં આવેલો જેવા માગતા હો તો તમે વર્તમાનપત્રોનું છુટાપણું કચડી નાખો; પણ હિંદ ઉપર જ્યારે જે પ્રજાએ વર્તમાનપત્રોનું છુટાપણું મેળવવા માટે મોટા ભોગો આપ્યા છે તે પ્રજાનો અમલ છે, ત્યારે તમારી ફરજ છે કે અત્રે મોટા અમલદારી વર્ગને આપખુદ અમલ તોડવા માટે વર્તમાનપત્રો તરફથી ચલાવવામાં આવતી લડતને ટેકો આપવો. હું અત્રે તમારી દયા મેળવવા માટે આવ્યો નથી, પણ પ્રજાના હકો માટે લડત ચલાવવા આવ્યો છું. તમારા અને મારા વિચાર એ બાબતમાં જુદા પડશે પણ તમારે જોવાનું એટલુંજ છે કે લડત ચલાવવામાં મારો હેતુ પ્રમાણિક છે કે કેમ. હવે હું એક અમેરિકન કાયદો તમારા આગળ ટાંકી બતાવીશ. ત્યાં પણ આપખુદ અમલ તથા પ્રજા વચ્ચે મોટી લડત ચાલતી હતી, હું સને ૧૭૩૫ ની વાત કરું છું, જે વેળા અમેરિકા ઉપર અત્રેજ અમલ ચાલતો હતો. હિંદમાં હાલમાં મોટા અમલદારીવર્ગ તરફથી જેવો આપખુદ અમલ ચલાવવામાં આવે છે તેવોજ

આપણુક અમલ ત્યાં ચલાવવામાં આવતો હતો. આ મુકદ્દમામાં સને ૧૭૩૪માં અંગ્રેજ ગવર્નર હતો, તે આપણુકથી અમલ ચલાવતો હતો. ન્યુ યોર્કનાં વર્તમાનપત્રોએ તે અમલ ઉપર સખ્ત ટીકાઓ કરી હતી. તવેંબર માસમાં એક લેખકને શીતુરી લખાણ કરવા માટે પકડી તુરંગમાં નાખવામાં આવ્યો હતો. તેને લખવાની સીએ કંઈ હાથ ધરવા દેવામાં આવી હતી નહીં. સારે નસીએ મારા સંબંધમાં તેમ કરવામાં આવ્યું નથી, તેણે પોતાના મદદનીશને પોતાના ઓરડાના બારણા માંથી પોતાના વિચારો જણાવી પોતાના પત્રનું અધિપતિપણ ચલાવવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. આ લેખક સામે એવો આરોપ મુકવામાં આવ્યો હતો કે તેણે સરકાર ઉપર આડકત્રા આરોપો તથા તેની સામે શકમંદ ઇસારા કર્યા હતા. સરકારે પોતા માટે બધા હુશીઆર ધારાના હિમાયતી એને રોકી રાખ્યા હતા, પણ સારે નસીએ એસી વરસની ઉમરનો હેમીલ્ટન નામનો ધારા નો હિમાયતી પ્રજના છુટાપણુને ખાતર આરો પી તરફથી હાજર થયો હતો. તેણે તકરારી લખાણ આરોપીએ લખ્યું હતું એવું કયુલ કહ્યું હતું. આ ઉપરથી જળે કહ્યું કે આરોપી તકસી રવાર હો છે, કારણ કે શીતુરી લખાણ તેણે લખ્યું છે એટલું જ નેવાનું રહ્યું હતું. પણ હેમીલ્ટને જણાવ્યું કે લખાણ શીતુરી છે એવું પહેલે પુરવાર કરવું જોઈએ છે. શ્રિયાદ પહેલે લખાણ એટલા સંખ્ય માટે શીતુરી ગણ્યું હતું કે તે લખાણમાં અંગ્રેજ ગવર્નર સામે હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો; જે ઇંગ્લંડનો પ્રતિનિધિ હોવાથી રાજકર્તા સામે ધિક્કાર બતાવવા જેવું લખાણ હતું. અત્રે હિંદમાં પણ એમજ દરેક પોલીસનો માણસ પોતાને રાજકર્તાના પ્રતિનિધિમાં ખપાવે છે. આ બાબતમાં જળે જુરીને કહ્યું હતું કે લખાણ કરવાનો ઇરાદો રાજઅમલમાં સુધારો કરવાનો કે બીજો કંઈ હતો તે બ્યાનમાં નહીં લેતાં ફક્ત લખાણ શીતુરી છે કે કેમ તે ઉપરજ બ્યાન આપવું. પણ જુરીએ કસાની પરવા નહીં કરતાં આરોપીને બીન તકસીરવાર ઠરાવ્યો હતો. મેં જો

લખાણ કયું છે તે તદ્દન પ્રમાણિક હોયથી કયું છે, એવું હું પાછળથી બતાવી આપીશ. ખરું જોતાં જુરીના ગૃહસ્થોજ જળે છે, કારણ કે તે એનેજ બધો ચુકાદો આપવાની સત્તા છે. તેઓ લખનારની પ્રમાણિક ધારણા સમજતાં વાર લગાડતા નથી, જેથી એકદમ કોઈને શીતુર માટે તેઓ તકસીરવાર ઠરાવતા નથી. આ સંખ્યે ઇંગ્લંડમાં શીતુરી મુકદ્દમાઓ ઘણી નજીવી સંખ્યામાં નોંધાય છે. આ દેશની જુરી પણ ઇંગ્લંડની જુરીની નકલ કરે તો અત્રે પણ એવા મુકદ્દમાઓની સંખ્યા ઓછી થઈ જાય. મીં તિલકે તે બાદ પોતાના તાં હમી જૂનના તકરારી લખાણમાંથી એક વાક્ય વાંચ્યું હતું, જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે “ સરકાર જે લોકોની શ્રિયાદો ઉપર બ્યાન આપશે તો આવા બનાવો ભવિષ્યમાં બનતા અટકશે ” આ વાક્ય વાંચી મીં તિલકે જણાવ્યું માફ લખાણ કયા હોયથી કરવામાં આવ્યું છે તે મેં આ લખાણમાં ખુશ્દી રીતે જણાવ્યું છે, તે છોડી દઈ તમારે લખાણ કોઈ બીજાજ હોયથી લખવામાં આવ્યું છે એવું જા માટે માની લેવું જોઈએ ? લખાણની એવીજ મતલબ એજ લખાણમાં આવેલા જુદા જુદા ફકરાઓ ઉપરથી માલમ પડે છે.

અત્રે મીં તિલકે પોતાના લખાણમાંના જુદા જુદા ફકરાઓ જુરી સંખુખ ટાંકી બતાવ્યા હતા.

તે બાદ તેઓએ પોતાના લખાણમાંનો નીચલો ફકરો વાંચી સંભળાવ્યો હતો:- “ અંગ્રેજ પત્રો જણાવે છે કે હિંદી વર્તમાન પત્રો સરકારી અમલદારવર્ગ સામે ટીકા કરે છે તેથી મુજબરપોરમાં બનેલા જેવા બનાવો બનતા આપણે જોઈએ. આથી હિંદી પત્રોને એવી ટીકા કરતાં અટકાવવાં જોઈએ. પણ અંગ્રેજ પત્રોની આ ટીકા મુખાંઈ ભરેલી છે.” આ વાક્ય ટાંકી મીં તિલકે જણાવ્યું કે મારા આ વાક્ય ઉપરથી જોવામાં આવશે કે માફ લખાણ અંગ્રેજ પત્રોમાં આવેલી ટીકાઓનો રદીયો આપવા માટે લખવામાં આવ્યું છે.

“કેસરી” પત્રનો બહેનો ફેલાવો-પત્રો-
માં લખાણ કેમ થાય છે?

હવે કયા સંજોગો વચ્ચે ટીકા કરવામાં આવી હતી તે ઉપર હું તમારું જ્ઞાન ખેંચીશ. મુજબરપુરમાં બેબી જી બાનુએ મારી બાવના બનાવ એપ્રિલ માસની અધવચ્ચે બન્યો હતો. હવે આ વાત યાદ રાખવાની છે કે મારા “કેસરી” પત્રનો અંગ્રેજ હિંદી પત્રો કરતાં સર્વ થી વધુ ફેલાવો થાય છે. મારી દરજ દરેજ બનતા બનાવો ઉપર મારા સંખ્યાબંધ વાંચના રાગીના લાભ માટે ટીકા કરવાની હતી. ખરું જોતાં અસાંતિના વખતમાં એક જાહેર લેખકની દરજ છે કે સરકારને સમાધાનના બલાજ લેવા માટે અટકવાને જણાવવું. આ દરજ લગાર મુશ્કેલ છે, પણ તે એક જાહેર લેખકને બળવવી પડે છે. અમે કંઈ બીજા ધંધા નહિ હોવાથી પૈસા કમાવા માટે વર્તમાનપત્રો ચલાવતા, નથી પણ લોકોને દેશમાં બનતી વિગતોથી વાકેફ કરવાની મતલબથી ચલાવીએ છીએ. એક લેખકને બનતા બનાવો ઉપર તુરતાતુરત વિચારો આપવા પડે છે. આજે એક બનાવ બને અને બનાવ બન્યા પછી આવતી કાલે પત્ર પ્રગટ થવાનું હોય તો જે દિવસે બનાવ બને તે ઉપર તેજ દિને તુરતાતુરત ટીકા કરવી પડે છે. તેમાં દર્શાવેલા વિચારો વખતે બુલ ભરેલા પણ હોય, પણ તે છતાં દરેજ બનતા બનાવો ઉપર ટીકા કરવી પડે છે. એ ટીકા એક જાહેર તરીકે ગણી લોકોને ખરો માર્ગ બતાવવા માટે કરવામાં આવે છે. આ દરજ બળવતાં લખાણમાં અહીં તહીં કંઈ એવા ફકરા આવે કે જેથી લોકોમાં ઉશ્કેરણી ફેલાવો સંખ્યા રાખવાનું કારણ મળે તો પ્રકત તેજ ઉપરથી મારા પ્રમાણિક હેતુ ઉપર શક લઈ જવાનું ધાતકી ગણાશે. આ ટીકા કરતાં હું અત્રે જણાવીશ કે મારા લખાણમાંના કોઈ પણ પ્રકારમાંથી ઉશ્કેરણી ફેલાઈ હોય એવું હું માનતો નથી. તે ઉપરાંત મેં આ લખાણ કયું હતું તે વેળા બીજા પત્રો શું વિવેચન કરતાં હતાં તે હું તમારા સંખ્યા રજુ કરીશ. તે ઉપરથી મારો લખાણ કરવાનો હેતુ શું હશે તે તમે સમજી શ

કશો. આ લખાણ લખતી વખતે મારી હજુર મુજબરપુરના બનાવ ઉપર કરવામાં આવેલી ટીકામાં બાળાં વર્તમાન પત્રો પડેલાં હતાં, જેમાં આવેલી તકરારોનું ખંડન કરવાનું હતું. એજ રીતે ઇંગ્લેન્ડનાં પત્રો કામ લે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં વર્તમાનપત્રો લીખરલ, કનકરવેટીવ, સ્પેશીએલીસ્ટ વગેરે બુદા બુદા પક્ષનાં હોય છે. તેઓ બુદી બુદી રીતે ટીકાઓ કરે છે. જોઅર લગાઈની વેળા કેટલાંક પત્રો જે લગાઈની તરફ જુમાં હતાં તેઓ લગાઈની દરેજ મળતી રહેતી બબ રો ઉપર તે મતલબની ટીકા કરતાં હતાં, જ્યારે બીજાં લગાઈના કામ સામે નાપસંદગી બતાવનારાં બુદી ટીકા કરતાં હતાં.

મુજબરપુરવાળો બાબ ફેંકવાનો બનાવ.

મુજબરપુરમાં બનેલા બનાવના સંબંધમાં બે જાતની ટીકા થતી હતી. એ બનેલો બનાવ ખેદકારક હતો તે વિશે તો કંઈ સવાલ નહીં હતો, પણ આ બનાવ અસાધારણ હતો તથા તે અટકાવવા તથા તેનું કારણ દર્શાવવા માટેની ટીકાઓ બધાં પત્રો તરફથી કરવામાં આવી હતી. હવે આ બનાવ બન્યા પછી શું બન્યું? એ વેળા અંગ્રેજ પત્રો કેવી ટીકા કરતાં હતાં તે હું તમને જણાવીશ. એમ ધારો કે એક ક્લબમાં કોઈ બાબત ઉપર તકરાર ચાલી છે તેમાં હું લાગ લઉં અને બીજા સલાસદોષ્ટો કરેલાં ભાષણનું ખંડન કરવા માટે હું ભાષણ કરું તો તે એક ભાષણ સાંભળીને તે ભાષણ ઉપરથીજ તમે મારા વિચારોના સંબંધમાં કંઈ બનુમાન ખેંચો તો તે બુલ ભરેલું આવશે. તમે ખરું અનુમાન આગળના સલાસદોષ્ટો કરેલાં ભાષણોમાં શું જોલાંયું હતું તે ઉપર પણ વિચાર ક્યાં પછીજ કરી શકો. હવે બાંબને લગતા મારા લખાણ ઉપર હું આવીશ. બાંબના બનાવના સંબંધમાં મેં એકલાએજ વિવેચન કયું નથી, “પાયોનીયર” “બાંબની ખાસી-અત” ઉપર લખ્યું હતું. મેં બાંબના બેઠ ઉપર લખાણ કર્યું છે. “પાયોનીયર” ના તથા મારા લખાણમાં હેરફેર વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે, પણ તેની સાથે તમને કંઈ કામ નથી. તમને એ જુજ જોવાનું છે કે જેમ “પાયોનીયર” ને બાંબની એક બાબતના સંબંધમાં લખાણ કરવા

નો હક હતો તેમ મને ખીજના સંબંધમાં હક હતો. બીજાના સવાસના સંબંધમાં મારી ૧૨૦૪ મારી કામના વિચારો બાહર પાડવાની હતી. તે વિચારો દર્શાવવાનો મારો હક ના પાડવામાં આવે તો પછી વર્તમાનપત્રોની શું જરૂર રહી? મુઝર રપુરના આ ખેડકારક બનાવના સળગોના સંબંધમાં મતફેર પડ્યો છે, પણ ખુદ આ બનાવ ખેડકારક છે તે વિષે તો કંઈ શક નથી. આ બનાવ ખેડકારક છે એવું હું હમણાં જ કહેતો નથી, પણ પહેલેથી જ કહેતો આવ્યો છું. એ બનાવને લગતું મારા એક લખાણનું મથાણું જે “દેશની કુદૃશ” એવું કરેલું તમે જોશો. આ બાબતમાં મતફેર ફક્ત બીજા ફેંકવાના સળગોના સંબંધમાં પડ્યો છે. આ બનાવ માટે કેટલાકો ખુદ હિંદી પ્રગ્નકીય કોંગ્રેસને બદનામ કરવા લાગ્યા હતા. તેઓ જણાવતા હતા કે કોંગ્રેસમાં થયેલાં ઉશ્કેરણી ભરેલાં ભાષણોનું તે પરિણામ હતું. કેટલાકો એ જણાવ્યું હતું કે એ બીજાના બનાવ માટે આકળા વિચાર ધરાવનારો પક્ષ જોખમદાર છે. “ઇન્ડીસમેન” “પાયોનીયર” “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” “લંડન ટાઇમ્સ” વગેરે પત્રો એવા વિચારો દર્શાવવા લાગ્યાં હતાં તથા સરકારને ભલામણ કરવા લાગ્યાં હતાં કે કોંગ્રેસ જેવા મંડળને તથા આકળા વિચાર ધરાવનારા પક્ષને સખત હાથે દાખી દેવાં જોઈએ છે. હવે જો તમે મારી સ્થિતિમાં હોત તો તમે એવી વખતે શું કરત? તમે કરવામાં આવેલી એવી ભદ્રામણ સામે મજબુત વિચારો શું નહીં દર્શાવત? આવી કરવામાં આવેલી ભદ્રામણ સામે મારી મરાઠા કોમની લાગણી નહીં પણ આખી હિંદી કોમની લાગણી મેં મારા લખાણમાં દર્શાવી હતી. મેં આ લખાણ હિંદી કોમને ઉશ્કેરવા માટે નહીં, પણ હિંદી કોમ એ બાબતમાં શું વિચારો ધરાવે છે તેથી સરકારને વાકેફ કરવાની મતલબથી કર્યું હતું. આ મારો બચાવ છે અને આ મુકદ્દમાનો ચુકાદો આપવા માટે તમારે એ બચાવ

પોતાની બુલ જોધ નહીં સકતા સરકારી અમલદારો.

હવે હિંદી પ્રગ્નકીય કોંગ્રેસના સંબંધમાં હું કહીશ કે આ મંડળનો હેતુ સરકારી મોટા અમલદારોના વર્ગનો હાલમાં હિંદ ઉપર અમલ ચાલે છે તેમાં સુધારા કરવાનો રાખવામાં આવ્યો છે. મોટા સરકારી અમલદારનો વર્ગ કેવી રીતે કામ કરે છે તે હું તમને જણાવીશ. એક મેજની આસપાસ દસ જણા બેઠેલા હોય તેઓને પોતાની સંખ્યા જણાવવાને કહેવામાં આવતાં દરેક જણ પોતાને બુલી જઈ નવ જ જણની સંખ્યા જણાવે તેવી રીતે મોટા સરકારી અમલદારોનો વર્ગ કામ કરે છે. મોટા અમલદારોનો વર્ગ કહે છે કે દેશમાં અસંતોષ ચાલતો હોવાનો કંઈ સળગ તે જોધ સકતો નથી. તે કહે છે કે અંગ્રેજ અમલ ધણો ઉદાર દીલનો છે, ભોડા તેથી સતોષી છે તથા ભોડાને અસંતોષી બનવાનું કંઈ કારણ જણાતું નથી. ફક્ત કારણ એટલું જ જણાય છે કે થોડાક શ્રીતુરીઓ ભાષણ તથા લખાણ કરી દેશમાં અસંતોષ ફેલાવે છે. પણ મેજની આસપાસ બેઠેલા સખસો પોતાને ગણવાનું બુલી જાય છે તેમ મોટા સરકારી અમલદારો પોતાનો આપ ખુદ અમલ દેશની અસંતોષને સળગ છે તે સમજવાનું બુલી જાય છે. હવે આપણે અસલ બાબત ઉપર આવીએ. બીજા ફેંકવાના સળગો છું છે તથા તે અટકાવવા માટેના ઇલાજો શું લેવા જોઈએ છે? મેં સળગ જણાવ્યા છે અને હવે હું ઇલાજ લેવાના સંબંધમાં બોલીશ. એ બાબત ઉપર મેં જે લખાણ કર્યું છે તે કરતી વખતે પ્રથમ હિંદી પત્રોમાં આવેલા તથા પાછળથી અંગ્રેજ વર્તમાનપત્રોમાં આવેલા વિચારો ઉપર અને જે પછી વર્તમાનપત્રોને લગતા તથા દાર્શનિકો જેવી શ્રી ઉઠનારી ચીજોને લગતા કાવ્યો ઉપર બીજા પત્રોએ જે વિચાર દર્શાવ્યા હતા તે ઉપર મેં મારા પ્રમાણિક અભિપ્રાય મુજબ ટીકા કરી હતી. હું તમને સવાલ પુછીશ કે તમે જાહેર લેખક હોત તો શું ચાલુ બનાવો બીજર તમે

વિવેચન કરવાનું છોડી દઈ ધણી તમામ પ્રાચિન ચીજોની કરવામાં આવેલી શોધખોળો ઉપર વિચાર કરાવવાને ધેરો જાણે? મારી ઉપરનો આરોપ સાબીત કરવા માટે મારાં લખાણ ઉપરાંત આ બધા સંબંધો તમારી હજુર મુકવાને બદલે બલકે લખાણમાંના કયા ફકરાઓ શીતુરી છે તે દર્શાવ્યા વગર ફક્ત આખું લખાણ તમારી હજુર મુકી મને તકસીરવાર ઠરાવવાને તમને જણાવવામાં આવ્યું છે.

ભુલાવો ખવરાવનાર તરજુમાનો આધાર.

મારા મરાઠી લખાણનો ઘણી ખરાબ રીતે તરજુમા કરવામાં આવ્યો છે તથા તે ઉપરથી મને તકસીરવાર ઠરાવવાને તમને જણાવવામાં આવ્યું છે. મારાં લખાણનો તરજુમા કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે? મરાઠીમાં આ સાધારણ કહેવત છે કે “એક દોરડાને ભુલથી સર્પ સમજી તેને મારવા દોડતા ના” એ વાક્યનો તમારી હજુર રજુ કરવામાં આવેલા સત્તાવાર અંગ્રેજી તરજુમામાં એવો અર્થ આપવામાં આવ્યો છે કે એક દોરડાને સર્પ છે એવું કહી તેને માર્યા કરવામાં કંઈ સાર નથી. મેં ઉપર ખરો તરજુમા આપ્યો છે તે સાથે આ સરખાવતાં આ તરજુમા કેટલો બેહુદો છે તે તમે તુરત સમજી શકશો. અંગ્રેજી બોલ “એ ક્રીગ” નો કોઈ પણ રાજા એટલે રાજકર્તા એવો અર્થ કરવાને બદલે દેશના હાલના રાજા એવો અર્થ કરી દેવામાં આવ્યો છે. “કીલ” એટલે ફક્ત મારી નાખવું, તેનો અર્થ એસેસીનેશન એટલે ખન કરવું, એવો કરવામાં આવ્યો છે. એવો ભુલાવો ખવરાવનારો તરજુમા રજુ કરી તે ઉપરથી તમને મને તકસીરવાર ઠરાવવાને જણાવવામાં આવ્યું છે. એવી રીતનો તરજુમા કરવામાં આવે ત્યારે તો તે ઉપરથી કોઈ પણ લખનારને શીતુરીના વર્ગમાં સંકલ્પથી લાવી શકાય.

ચુપકીદી જાળવવા માટે ચેતવણી.

મુખ્યમાં ભરવામાં આવેલા પ્રદર્શનમાં “લાશીંગ ગેલરી” નામની ગમત પુરી પાડવા માં આવી હતી. તેની મુલાકાત લેનારાઓને. યાદ

દશે કે આ લાશીંગ ગેલરીમાં મુકવામાં આવેલી છબીઓમાં જિનારનો ચંદ્રો દેખાતો હતો. બધાં વાંદરા વગેરે જનાવરો જેવા દેખાતો હતો. આથી દોસ્તો વચ્ચે મોટી હસાહસ થઈ રહેતી હતી. બધાં સુધી એ લાશીંગ ગેલરી દેખવા માટે પ્રદર્શનમાં મુકવામાં આવી હતી ત્યાં સુધી તે એક ગમત આપનારી ચીજ હતી, પણ જ્યારે તે “લાશીંગ ગેલરી” ના જેવી ગમત તરજુમા વાંકા ચુંકા કરી અત્રે ખતાવવામાં આવે છે, ત્યારે બે મારા જેવા આરોપી માટે ખાતરી જેવું થઈ પડે છે. તે બદલ તરજુમા ભુલ ભરેલો કરવામાં આવ્યો છે તે ખતાવવા માટે કેટલાક વધુ દાખલાઓ આપી મી. તિલકે જણાવ્યું કે આ તરજુમા ખોટો કરવામાં આવ્યો છે તો તેને બદલે નવો તરજુમા તમારી હજુર રજુ કરવાની મારી કંઈ ફરજ નથી. મેં તો મરાઠી ભાષામાં લખાણ કર્યું છે. ખુદ તે લખાણ શીતુરી હોય તો તે માટે મને જવાબદાર ગણવો જોઈ એ છે, પણ તેના ખોટા અંગ્રેજી તરજુમા ઉપરથી મને તમે તકસીરવાર ઠરાવો શકો નહીં. મેં મી. જોશીની જુખાની લેવામાં આવતી હતી તે વેળા મી. આન્સનને પૂછ્યું હતું કે તમારી તરજુમી રજુ કરવામાં આવેલા તરજુમા ખોટો નથી એવું ખતાવવા માટે તમે મી. જોશી ઉપરાંત બીજા કોઈ સાક્ષી બોલાવશો અથવા બીજા ખરો તરજુમા તમે અત્રે રજુ કરશો? તેના જવાબમાં તેમણે જણાવ્યું કે હું એમાં જોઈક પણ કરનાર નથી. વખતે એમ કહેવામાં આવશે કે આ તરજુમા ખોટો હોય તો મારે પોતે ખરો તરજુમા કરી તે રજુ કરવો જોઈએ. પણ મારે તે કામ શા માટે કરવું જોઈએ? હું શા માટે તરજુમા ખાતાનું કામ કરી સરકારને મજતમાં તરજુમા પુરો પાડું?

મી. તીલકની આ ટીકાથી કોર્ટમાં હસાહસ થઈ રહી હતી. જે ઉપરથી નામદાર જજે ચેતવણી આપી હતી કે તમારે જોશીને જ ગંભીરતા નહીં જાળવશે તો બધાને કોર્ટમાંથી બહાર કાઢવામાં આવશે. આ ધમકીની તમારે જોશી ઉપર અસર થઈ હતી તથા આજીનું ભાષણ પુરી ગંભીરથી સાંભળવામાં આવ્યું હતું.

મીં તીલકે તે બાદ આગળ સાલતાં બધાં બધું કે મારી પ્રજા પ્રકત તરજુમે ખોટો છે એવું બતાવવાની છે, કારણ કે કાયદો એવું જણાવે છે કે જો એવું બતાવવામાં આવે કે આરોપી ઉપર જે આધારે કામ ચલાવવામાં આવ્યું હોય તે ખોટો ભાગે ખોટો જણાય તો આરોપીને છોડી દેવો જોઈએ છે. હવે હું તરજુમે કેટલો ખોટો છે તે બતાવવા માટે આખું મરાઠી લખાણ હાથમાં લઈ તેના જુદા જુદા પ્રકાર ટાંકી બતાવી તેનો ખોટો અંગ્રેજી તરજુમે કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે તે હું તમને બતાવીશ. તમે જુરીનાં ગૃહસ્થો માંના કોઈ મરાઠી ભાષા જણતા હો તો તા. ૧૨મી મેનું અસલ મરાઠી લખાણ તમારા હાથ માં મુકી કયા બોલો ખોટા છે તે હું બતાવતો જઈશ.

અત્રે જુરીનાં પ્રારંભેનું મરાઠી નકલ માંગતાં મીં તિલકે નવ નકલો જુરીનાં ગૃહસ્થોને પુરી પાડી હતી.

તે પછી મીં તિલકે જુદા જુદા બોલો ટાંકી તેના અંગ્રેજી તરજુમામાં તે માટે કેવા બોલો મુકવામાં આવ્યા હતા તથા તેને બદલે કેવા મુકવા જોઈતા હતા તે થોડાક બતાવ્યા પછી વધુ બતાવવાનું આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખ્યું હતું.

નામદાર જજે જણાવ્યું કે જુરીનાં જે ગૃહસ્થો મરાઠી સમજતા હોય તેઓને બાકીના ગૃહસ્થોને અંગ્રેજી તરજુમે કેવા થવો જોઈએ તે સમજાવવાનો હક છે તથા તેવોજ હક આરોપી પણ ધરાવે છે. પણ જે જુરીનાં ગૃહસ્થ મરાઠીનો અર્થ નહીં સમજતો હોય તેને તેની સમજણ કોઈ બહારના માણસ પાસેથી મેળવવાનો હક નથી.

મુકરદ્દમે સાંભળવાની નવી ગોઠવણ.

આજે બપોરે નારતા પછી કોર્ટ બેસતાં જુરીનાં પ્રારંભેનું નામદાર જજને જણાવ્યું કે શુક્ર તથા શનિવારે ધંધાગંતી મેટ્ર સ્ટીમરના આવ જના દિવસ હોવાથી એ દિવસે ઘણું કામકાજ રહેતું હોવાથી શુક્રવારે અહીં દિવસ તપાસ ચલાવી વધુ તપાસ સોમવારે ચલાવવામાં આવે તો ઠીક. આ ગોઠવણ સામા મીં આન્સન તથા

મીં તિલકે કરી વાંધો નહીં લીધાથી શુક્રવારે બપોરે અહીં વાગ્યા સુધી વપાસ ચલાવી વધુ તપાસ સોમવાર ઉપર રાખવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી.

પાંચમે દિવસ.

(૧૭-૭-૦૮)

આગલે દિવસે થયેલી ગોઠવણ મુજબ આજે અહીં વાગ્યા સુધીજ કોર્ટનું કામ ચાલ્યું હતું, અને તે પછી કોર્ટ સોમવાર ઉપર મુલતવી રહી હતી. આજે પણ મીં તિલકે પોતાનું બાપણ આગળ ચલાવ્યું હતું.

અંગ્રેજી પત્રોમાં હિંદીઓ સામે સખત લખાણો-તેના જવાબ માટે થયેલાં લખાણો.

તેઓએ જણાવ્યું કે મેં તમને જણાવ્યું હતું તેમ તકરારી લખાણ કરવામાં મારી મતલ બંતે વેળા ચાલતા વિવેચનમાં મારા તરફથી ભાગ લેવાની હતી. બીજું એ કે મેં મારી મરાઠા કોમના લાલ માટે એ લખાણ કર્યું હતું તથા ત્રીજું એ કે જે ટીકા તે વેળા મુઝપરપુર ખાતે બાંધે ફેંકવાના બનેલા બનાવના સંબંધમાં કરવામાં આવતી હતી તેનો રદીઓ આપવાની મેં કાશીશ કરી હતી. મારા લખાણની પ્રકત મરાઠા કોમ ઉપરજ અસર થાય એવું હતું કારણ કે મારું મરાઠી પત્ર પ્રકત મરાઠી ભાષા સમજતાં આસામીઓજ વાંચે છે. બધા સંજોગો ઉપરથી તમારે જાણવું છે કે લખાણ કરવામાં મારો ધરાદો તથા હેતુ શું હતાં. હું થોડા વખતમાં કેટલાંક વર્તમાન પત્રોના પ્રકાર વાંચી બતાવીશ, જે ઉપરથી જણાશે કે તે વખતે મારી આસપાસના સંજોગો કેવા હતા. એક બહેર લેખક તરીકે મેં મારી પ્રજા વિચારી હતી કે જે ટીકા અંગ્રેજી પત્રોમાં થતી હતી તે મારા દેશના લાલની આડે આવે એવી હોવાથી તેનો રદીઓ આપવો તથા સરકારને ખરો માર્ગ બતાવવો. હિંદમાં આ સવાલના સંબંધમાં મોટા સરકારી અમલદારોનોવર્ગ તથા હિંદી પ્રબળીય કોંગ્રેસવાર્ગ એવાં બે તડ પડી ગયાં હતાં. આ બંને તડ પડવાનો સંબંધના લાભો

અંધડાંમણમાં આવતા હોવાનો હતો કે જે સખ્યે ઇંગ્લંડમાં કનઝવેટીવ તથા લીબરલ એવાં બે ત ડા પડી ગયાં છે. હિંદમાં પોલાં મેં ઉપર જણા વેલાં બે તડ કામ કામ વચ્ચે નહીં હતાં, જે એટલા ઉપરથી જોશો કે કેટલાક હિંદીઓએ વિવે ચનમાં લાગ લેતાં વેળા કોંગ્રેસની વિરૂધ્ધમાં તથા મોટા સરકારી અમલદારોના વર્ગની તરફેણમાં વિ ચારો આપ્યા છે. તેમ કરવાનો સખ્ય હું કહી શકતો નથી. મેં મારા લખાણમાં સરકારને ચેતવણી આપી હતી કે મુઝરપુરમાં બે ખુન થયાં છે તેથી એકદમ ઉશ્કેરાઈ જઈ ઉતાવળમાં જાપતાનાં પગલાં નહીં લેતાં સામાન્ય હિંદી પ્રજાના લાલ ને હરકત નહીં આવે તેવી રીતે શાંત મગજે કામ લેવું. બોમ્બે ફેકવાના બનાવ ઉપર આવી ટીકા કરવામાં આવતી હતી તે વખતે સારી રીતે જણા ચેલું હતું કે સરકાર વર્તમાનપત્રો ઉપર જાપતાનો કાયદો તથા એકદમ સળગી ઉઠનારી ચીજોના વેચાણ સામે અંકુશ મુકનારો કાયદો એવી રીતે બે કાયદા પસાર કરવાની હતી. આ બે પગલાં જાપતાનાં પગલાં જેવાં હોવાથી એક જાહેર લેખક તરીકે લોકોના લાભની જાળવણીને ખાતર આ કાયદા પસાર કરવા સામે મારા પ્રમાણિક વિચારો સરકારને છુટથી દર્શાવવાની મેં મારી પ્રજા વિચારી હતી. મારાં આ લખાણ લોકોને માટે નહીં પણ ખરું જોતાં સરકારને લોકોના વિચારથી વાકેફ કરવા માટે લખવામાં આવ્યાં હતાં. લખાણ લખતી વખતે કયા યોલો હું વાપરું છું તે બરાબર નક્કી કરવા માટે થોભવાનું અસકય હતું. મને તો મારા વિચારો તુસ્તાતુસ્ત દર્શાવવાના હતા.

જાહેર લેખકની મુશ્કેલીઓ.

મી. જોશી અને જુમાની આપવા માટે રજૂ થતાં મેં તેઓને "એરર ઓફ જજમેન્ટ" મો. અર્થ પુછતાં તેઓએ વિચાર કરી તેનો જ વાળ બીજે દિવસે આપવા જણાવ્યું હતું, પણ તે મુજબ એક જાહેર લેખક થોભી શકે નહીં. તેને તો તેને તેજ વખતે પોતાના વિચારો દર્શાવવા બંધ છુટકો નથી આપી પોતાના વિચારો દર્શાવવા માટે પોતાના મગજમાં જે પહેલો યોલ આ

વે તે ઘણી વખત લખી નાખેલા પડે છે. એક જાહેર લેખકના મગજ ઉપર કેટલું દબાણ પડે છે તેનો તમને ખ્યાલ આપવા માટે હું તમને જણાવીશ કે મારી ઓફીસમાં એક અઠવાડિયા માં બસો પત્રો આવે છે, જેમાંનો સાર જેવી કાઢી તે ઉપર મારે મારી ટીકા કરવી પડે છે. હવે ટીકા ઉપર આવતાં હું જણાવીશ કે અંગ્રેજી પત્રો જાપતાના ઇલાજની લઘામણ કરવા મંડી ગયાં હતાં. તેઓ જણાવતાં હતાં કે બોમ્બે ફેકવાના બનાવો બનવાનો સખ્ય દેશમાં આવી રહેલી રાજદારી ઉશ્કેરણીનો હતો. આ દેશમાંનો એક પક્ષ એવું માને છે કે દેશનો વહીવટ તો ઘણીજ સારી રીતે ચાલે છે. વખતે તમે જૂનીના ગૃહસ્થો એ વિચારો સાથે મળતા થતા હશે, પણ હું તે ભુલભરેલા ગણું છું. પણ તમને તમારા વિચારો બદલાવવાની હું કંઈ કોશીશ કરવા માગતો નથી. હું પ્રકત ચેટલુંજ કહેવા માગું છું કે જેમ તમારા વિચારો પ્રમાણિકપણે છુટથી દર્શાવવાનો તમને હક છે તે મુજબ મને પણ હક છે. હવે અંગ્રેજી પત્રોની તકરારો ઉપર થી સરકારના મગજ ઉપર કેવી ખરાબ અસર થવાની વખતે હતી તે બતાવવા માટે એ પત્રોમાં આવેલી ટીકાઓના ફકરા હું તમારી હજીર ટાંકી બતાવીશ.

ઇંગ્લંડમાં છુટાપણું

પણ તે આગમચ ઇંગ્લંડમાં કેવી રીતની તકરારો ચાલે છે તે ઉપર હું વિવેચન કરીશ. ઇંગ્લંડમાં હાલમાં લીબરલ પક્ષ અમલ ચલાવે છે. કોનઝવેટીવ પક્ષ કહે છે કે લીબરલ પક્ષને કાઢી અમારા હાથમાં અમલ મુકવો જોઈએ. એમ યોલવા માટે તેઓને શું શીતરી કહેવામાં આવે છે ? ઇંગ્લંડમાં તે બિપ્રસંત ખુદ અમીરોની સલા તદ્દન કાઢી નાખવાના સખ્યમાં મુજબ ખુદ ઉશ્કેરણી ચલાવવામાં આવે છે તથા એ સલા કાઢી નાખવા માટે ઇંગ્લંડના મરફુમ વડા પ્રધાન સર હેન્રી કમ્પ્લેમનરમને આમતી સલા

ની અંદર તેમજ તેની બહાર સખત લાપામાં લાપણો કર્યા હતાં. શું તે માટે તેને શીતુરી ગણી તેની સામે કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું? જેમ ઇંગ્લંડમાં તેમજ હિંદમાં વર્તમાનપત્રોને પોતાના વિચારો છુટથી દર્શાવવા માટે કાયદાએ છુટાપણું આપ્યું તેનો ઉપયોગ ઇંગ્લંડની માફક અત્રે પણ આપણે શા માટે નહીં કરીએ? ઇંગ્લંડમાં છાપાનું છુટાપણું લોકોએ સરકારની સામે થઈ સને ૧૭૯૨ માં મેળાવ્યું હતું, પણ આપણુ ને તો સારે નસીબે એક મહેરબાની તરીકે એ હક આપવામાં આવ્યો છે. હવે મુઝફ્ફરપુરના ઑળા ફેંકવાના બનાવ ઉપર આવતાં હું જણાવીશ કે એ બનાવના સંબંધમાં અંગ્રેજી પત્રોએ કેટલુંક વિવેચન કર્યું હતું, જેનો “બંગાળી” “હિંદુ” વગેરે હિંદી પત્રોએ રહીએ આપવાની કાશીશ કરી હતી. આ મુજબ આ બનાવ ઉપર એક જ જગ્યાએ નહીં પણ હિંદના અધા ભાગોમાં ટીકા ચાલી રહી હતી. તેટલામાં ઇંગ્લંડના મેલ સમયે મળેલાં પત્રોમાં એ બનાવ ઉપર દટલીક ટીકાઓ કરવામાં આવેલી જેવામાં આવી હતી. જે ઉપર હિંદનાં વર્તમાનપત્રોએ પોતા તરફનાં વિવેચન કર્યાં હતાં. મીંડ્રાન્સને તમારી સમક્ષ જણાવ્યું કે “કેસરી” પત્રના એકાદ એ અંકમાં જ આ બાબત ઉપર લખાણ કરવામાં આવ્યું નથી, પણ એ અલ્વાદીક પત્રના તાં ૧૨મી મેથી તાં ૧૬મી જૂનના દરેક અંકમાં લખાણ થયેલું જેવામાં આવે છે. પણ તેનો સચ્ચ તેઓ એ ધ્યાનમાં લીધા નથી. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ ઑળા ફેંકવાના બનાવ ઉપર ટીકા એક એ દીવસ ચાલી રહી હતી નહીં પણ અલ્વાદીયાંઆ સુધી ચાલી હતી. મારાં લખાણની મતલબ એક સાક્ષી મીંડ્રાન્સે જણાવ્યું છે તેમ ખુદ મરાઠી પત્રોમાં પણ ચાર ત્રણ પરી ગયલાં હોવાથી મારા કોમને એ બાબતમાં ખરો માર્ગ શું છે તે બતાવવાની હતી.

અત્રે, મીંડ્રાન્સે નામદાર જગની પરવા નગીથી કેટલાંક પત્રો પોતાના તરફના પુરાવા તરીકે રજૂ કરી તેમાંનાં લખાણોનાં ટાંચણો વાંચી

બતાવ્યાં હતાં.

અંગ્રેજી પત્રોની ટીકા.

મીંડ્રાન્સે તાં ૭મી મેનો ‘પાયોનીયર’ નો આર્ટીકલ રજૂ કર્યો હતો. તેમાં પોર્ટુગાલમાં બનેલા રાજના ખુનના બનાવ વિષે ઇશારો કરતાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે સરકારે તેવા પ્રસિદ્ધ કરનારાઓને ચેતવવાની જરૂર છે કે જે પ્રીથી તેવું કામ કરવા પ્રસિદ્ધારો ભેગા થશે તો તેમાંથી પેહેલા દશને એકદમ ગોળીથી હાર કરવામાં આવશે. તે આર્ટીકલમાં એવી સુચના કરવામાં આવી છે કે નેશનલીસ્ટોએ જાણવું જોઈએ કે અંગ્રેજો કંઈ જવા માગતાં નથી અને ઑળા ગોળા ફેંકવાથી તેઓ કંઈ હિંદુસ્તાન છોડી જાય એમ નેશનલીસ્ટોએ સમજવું નહીં. વળી તેમાં એવી પણ સુચના કરવામાં આવી છે કે, ઑળા ગોળા ફેંકવાની બાબતથી દેશના કેટલાક આગેવાન દેશીઓ જાણીતા હતા. હવે ઉપલા આર્ટીકલમાં મારા પોતાના નામે ઇશારો કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો પ્રત્યુત્તર હું મારા પત્રકારે વાળવા અંધારેલો હતો.

‘એશીયન’ પત્ર કહે છે કે ‘બંગાળ’ ઉપર બને તેવી સખતાઈથી વર્તવાની જરૂર છે. મીંડ્રાન્સે ઇંગ્લંડના માટે તે કહે છે કે તે સારો નીશાન્યા જ છે અને ‘એશીયન’ બે કાળેલીયતનો ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરે છે.

‘એમ્પાયર’ પત્ર તો સરકારને એવી ભલામણ કરે છે કે એવા તોફાન કરનારાઓ ઉપર સરકારે વસ્કર છોડી મેલી તેમનો ઘાણ કાઢી નાખવો જોઈએ.

વળી એમ્પાયરમાં એક બચ્ચરપત્ર પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે તેમાં તો એવી ભલામણ કરી છે કે આ રાજદારી લડત ચલાવનારાઓને ગામમાં ભેગા કરવા અને ગામના ઝાડુ કાઢનાર મારફતે ઇટાલોનો માર મરાવવો કે જેથી તેમનાં છોકરાં ફરીથી તેવું ક્રમ કરતાં અટકે.

કલકત્તાના સ્ટેટ્સમેન પત્રના તાં ૫ મી મેના અંકમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે બંગાળમાં જેટલું તોફાન છે તેવું મુંબઈ ઇલાકામાં જેવામાં આવતું નથી. તે પત્ર સરકારને ભલામણ કરે છે કે

રાજદ્વારી લડત ચલાવનારાઓ અને કડવી ભાષા માં ભાષણ કરનારાઓ આ તોફાનનું ખરેખર મુળ છે.

તા. ૪થી મેના મુબમમાં પ્રગટ થતા 'ટાઇમ્સ' પત્રમાં પણ બાંબને લગતો ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે તેમજ તેજ તારીખના ઍડવોકેટમાં સરકાર જે દાખી દેવાના ઉપાયો લેવા માગે છે તે પુરતા મજબુત નથી એમ જણાવી તે ઉપાયો વધારે મજબુત લેવાની સરકારને ભલામણ કરી છે.

મી. તિલકે આગળ વધતાં જણાવ્યું કે જ્યારે ઉપલાં પત્રો દેશીઓ ઉપર બાંબના બનાવ ઉપર આવી રીતનો હુમલો કરે છે ત્યારે તેવાજ અથવા તેથી પણ વધારે સખ્ત શબ્દોમાં શું મારે તેનો રદીઓ આપવો નહીં જોઈએ, અને શું તેવો રદીઓ આપતાં મેં રાજદ્રોહી લખાણ કરેલું તમે ગણશે?

મી. તિલકે ત્યારબાદ અંગાળનાં જૂદાં જૂદાં પત્રો એ બાંબને લગતા બનાવો ઉપર જૂદા જૂદા અંકોમાં વિચારો બતાવ્યા હતા તે રજૂ કર્યા હતા અને તેમાંથી ચોક્કસ ચુટી કાઢેલા ફકરાઓ ઉપર જુરેરોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

હિંદીઓના અવાજને નહીં મળતું વજન.

“પાયોનીયર તથા ઇંગ્લીશમેન” નાં લખાણ ઉપર વિવેચન કરતાં અંગાળી પત્ર જણાવે છે કે પાયોનીયર પત્ર રીતુર ચલાવનારાઓમાં ધારાસભાના સભાસદો કોંગ્રેસના (મધ્યમ વિચારના આકાળા વિચારના વગેરે મળી) બધા સભાસદોને સંડોવે છે, જે તદ્દન બેહુકું છે. કમનસીબે હમણાં “સ્ટેટસ્મેન” હિંદીઓની વિરૂધ્ધમાં થઈ ગયું છે અને અંગ્રેજ પત્રોનો જવાબ આપવાનું કામ ફક્ત હિંદી પત્રો ઉપર રહ્યું છે. અંગ્રેજ પત્રો ગુન્હેગારોનેજ સજા કરવાથી સંતોષ નહીં પ્રાપ્તતાં આખી હિંદી પ્રજા સામે સખ્તાઇના ઇલાજ લેવાનું સુચવે છે.

“સીવીલ ઍડ મીલીટરી ગેઝીટ” પત્ર જણાવે છે કે મુઝફ્ફરપોર ખાતેના બાંબના બનાવે અંગ્રેજોને એટલા બધા ઉશ્કેર્યા છે કે અમેરિકામાં ગો રાઓ સીધીઓ ઉપર તુટી પડી તેઓને મારી નાખી અકદમ વેર લે છે તેવું વેર લેવાને અંગ્રેજો ઉશ્કેરાય તો નવાઈ જેવું નથી.

મી. તિલકે આ ફકરો વાંચી જણાવ્યું કે એ

ફકરો ઉપર ધારાસભાના એક હિંદી સભાસદે સરકારનું ધ્યાન પણ ખેંચ્યું હતું પણ હિંદીઓના અવાજને સરકાર કોઈ આપે છે ક્યારે?

“ધી ઇન્ડિયન વર્લ્ડ” નામનું માસીક ચોપાનીયું જણાવે છે કે મુઝફ્ફરપુર ખાતે બનેલા બનાવ માટે બધા હિંદી આગેવાનોને માથે જોખમદારી નાખવાની વાત અંગ્રેજોને જણાવે છે, પણ દરેક પ્રજામાં ફેટલાક જીવ ઉપર આવેલા શખ્સો હોય છે, જેઓને કમકમાટ ભરેલાં કામ કરતાં અટકાવવાનું મુશ્કેલ છે.

સરકારને અપાયેલી ચેતવણી.

મદ્રાસમાં છપાતા “હિંદુ” પત્રમાં ૩૦ રાક્ષસિદારી થોસે સરકારને અસંતોષી બનાવવા સામે ચેતવણી સને ૧૯૦૬ માં આપી હતી. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે હું અમથી ધમકી આપતો નથી, પણ જાહેર પ્રજાની હાલતી લાગણી જોઈ હું જણાવું છું કે, સરકારે વખતસરના ઘટતા ઇલાજ લઈ પ્રજાને વશદારીની લાગણીથી ઉભરાઈ જતી બનાવવાનું અથવા તો સખ્તાઇના ઇલાજ લઈ અંગાળને એક બીજાં રશીઓ બનાવી દેવાનું સરકારના હાથમાં છે.

રશીઓને રદીઓના સંબંધમાં ટીકા કરતાં સને ૧૯૦૬ માં “પાયોનીયર” પત્રે જણાવ્યું હતું કે હથીયારો દારૂગોળા વગેરે બધાં સાધનો સામે રશીઓને સરકાર ટકી શકે પણ જ્યારે બાંબ છોડવાની રદી સરકારને દેશમાં સુધારો કરવાની ચેતવણી આપવા માટે દાખલ કરવામાં આવી છે ત્યારે તો રશીઓની હાલતી સરકાર લાંબો વખત સુધી ટકવાની આશા રાખી શકે નહીં. આ ફકરો વાંચી મી. તિલકે ટીકા કરી કે તે છતાં હિંદી સરકાર ટકી શકે એમ “પાયોનીયર” પત્ર માને છે.

“ત્રિબ્યુન” પત્ર જણાવે છે કે અંગ્રેજ પત્રો હિંદીઓ સામે જે સખ્ત લખાણ કરે છે તેનું કદરતી પરિણામ એ આવે છે કે હિંદી પત્રો ઉશ્કેરાઈ જઈ અંગ્રેજો સામે સખ્ત લખાણ કરે છે.

તા. ૧૭ મી મેના “ગુજરાતી” પત્રમાં બાંબના સંબંધમાં આવેલાં લખાણના ફકરાઓ ઉપર ઇસારો કરી મી. તિલકે બોલ્યા કે, “ઈંદુ પ્રકાશ” જે અત્રે આવી ગયેલા સાક્ષી મી. જોશીના કહેવા

પ્રમાણે “કેસરી” પત્રના પક્ષનું નથી તે જણાવે છે કે હિંદમાંના હાલના અસતોષનું સમાધાન કરવા માટે મોટા સરકારી અમલદારો તરફથી હિંદમાં ચલાવવામાં આવતા અમલમાં સુધારો કરવો જોઈએ છે.

“જ્ઞાનપ્રકાશ” પત્ર બૌદ્ધના બનાવ માટે ખેદ બતાવી જણાવે છે કે સમ્પ્રતાઈના ઇલાજ લેવાયાથી હાલના મામલામાં કદી સુધારો થઈ શકશે નહીં. જાહેર પ્રજામતનું ઉદ્ધારન કરી કડવાસનું બીજ રોપવામાં આવશે તો તે ઝડ અત્રે પણ બં ગાનળા જેવું જ રૂળ આપશે.

લાહોરના ખ્રીસ્તી ધર્મગુરૂની રૂડી સલાહ.

લાહોરના વડા ધર્મગુરૂએ સારી સલાહ આપી છે, જે “એડવોકેટ ઓફ ઈન્ડિયા” પત્રમાં ઉતારી લેવામાં આવી છે. તેણે જણાવ્યું છે કે જેઓ આગેવાની લઈ બાહર આવે તેઓને સજા કર્યાથી કંઈ દેશમાંનો અસતોષ દૂર થવાનો નથી.

લૉર્ડ મોર્લી શું કહે છે?

મીં તિલકે તે બાદ હિંદી પ્રધાન લૉર્ડ મોર્લીએ કરેલા એક લાપણુનો પ્રકરો ટાંકી બતાવી જણાવ્યું કે તેમાં લૉર્ડ મોર્લી પોતે જણાવે છે કે છુટાપણાનો અલિલાપ રાખવાનું આપણે પોતે હિંદીઓને શીખવ્યું છે. હિંદમાં સમ્પ્રતાઈના ઇલાજ લેવાથી આપણું કંઈ વળશે નહીં. આપણા અમલમાં લાગ મેળવવાના જે અલિલાપ આપણે હિંદીઓના મગજમાં ઉભા કર્યા છે તે પુરા પાડવાની આપણે કોશીશ કરવી જોઈએ છે. સમ્પ્રતાઈના ઇલાજને યુરોપના ઘણા દેશોમાં લેવામાં આવ્યા છે, પણ તે કદી ફતેહમંદ નિવડ્યા નથી. લૉર્ડ મોર્લી જેવો હિંદનો સર્વથી વડો અમલદાર જ્યારે એવું ધારે છે કે ફક્ત નવપતાના ઇલાજ લેવાથી આપણું એટલે ઇચ્છેનું કંઈ વળવાનું નથી, ત્યારે મારા જેવો સાધારણ માણસ એવું લખાણ કરે તેમાં વાંધાભરેલું શું છે?

અંગ્રેજી પત્રો સામે ચલાવવું જોઈતું કામ.

તાં ૯ મી જુનના લખાણ ઉપર આવતાં મીં તિલકે જણાવ્યું કે, આ લખાણ અંગ્રેજી પત્રોએ હિંદીઓ સામે કરેલાં સમ્પ્રતાઈના જ

વાખમાં કરવામાં આવ્યું હતું. અંગ્રેજી પત્રોએ બૌદ્ધની હોનારતના સંબંધમાં ટીકા કરતાં અમો બધા હિંદીઓને લુચ્છા, ખુની એવી ઉપમા આપી હતી. આવી રીતે એવાં લખાણની પેઠેલ કરનાર અંગ્રેજી પત્રો હતાં ત્યારે તેઓ સામે કોમો વચ્ચે ધિક્કારની લાગણી ઉત્પન્ન કરવા માટે કામ ચલાવવું જોઈતું હતું કે અમો તેઓને જવાબ આપનારાઓ સામે? અંગ્રેજી પત્રોએ આ બનાવના સંબંધમાં દીવાના બની જઈ હિંદીઓ ઉપર જેમ ગમે તેમ હુમલા કર્યા હતા, જેના અમે તેઓ કરતાં વધારે શાંત મગજે જવાબો આપ્યા હતા. બૌદ્ધના બનાવના સંબંધમાં એક લખાણ કરતાં મેં “કમલાગ્ય” એવું મથાણું કડું હતું અને ખરું જોતાં કમલાગ્ય એક રીતે નહીં પણ અનેક રીતે થયું છે. બૌદ્ધ ફેંકવાનો બનાવ બન્યો તે કમનસીબી છે, તે ઉપર અંગ્રેજી પત્રોએ દીવાના બની બુદ્ધની લખાણો કર્યાં તે કમનસીબી છે, તથા અમોએ તેના સમ્પ્રતાઈ જવાબો આપ્યા તે કમનસીબી છે. ખચીત મારે કયુલ કરવું જોઈએ કે એ મામલો ઇચ્છવા જોગ નથી, તથા હું મગજે કામ લેવાનું જોઈતું હતું; પણ એવો વિચાર કરવા આગમ્ય કેવા સંગોગો વચ્ચે આ બધું બન્યું હતું તે ઉપર ધ્યાન પહોંચાડવાની હું તમને અરજ કરીશ.

લખાણમાં દર્શાવવામાં આવેલા જુના વિચારો.

સર શ્રીરાજશાહ મેહેતા, મીં દાદાભાઈ નવરાજ વગેરેના કોંગ્રેસ પક્ષના વિચારો દર્શાવનારાં લખાણો, લાપણો વગેરે પ્રકટ થયાં છે. તેમાં મોટા અમલદારોનાવર્ગના અમલ સામે વિચારો છુટથી દર્શાવવામાં આવ્યા છે. અલખત ખુદ સરકારી વર્ગ તરફના પણ પોતાના વિચારો પ્રકટ થયા છે. અમો કોંગ્રેસવાળાઓ તરફથી હિંદી અમલમાં સુધારો ચલાવવા માટેની લડત પચાસ વરસ થયાં ચલાવવામાં આવે છે તથા હિંદના મહાન વૃદ્ધનર મીં દાદાભાઈ નવરાજ આજકાલ ચલાવવા માટે ખુદ ઇચ્છા રખા હતા. મોંઝે સરકારી અમલદારવર્ગ જણાવે છે કે હિંદનો

અમલ તેમનાજ હાથમાં રહેવો જોઈએ. તેઓ કહે છે કે જો અમલ અમે અમારા હાથમાંથી છોડી ખીજના હાથમાં આપીશું તો હિંદમાં તદ્દન અધાધુધી ફેલાશે. તેઓનાજ આ વિચાર પ્રમાણિક છે એવું હું સ્વીકારીશ, પણ અમે માનીએ છીએ કે દેશમાં સુધારા દાખલ કરવા માટે હાલના અમલમાં ફેરફાર થવાની જરૂર છે. આ અમારા વિચાર પણ પ્રમાણિક છે. એવા વિચાર ધરાવનાર “કેસરી” વર્તમાનપત્ર છે. એ પત્ર સને ૧૮૮૦ માં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું, જેથી અહીંના વચ્ચે થયાં એ પત્રમાં મારા વિચારો હું જણાવતો આવ્યો છું. અત્યંત તે આગમ્યનાં ખીજાં પત્રો એવા વિચાર જણાવતાં આવ્યાં છે, જ્યારે હું તેવાજ વિચારો મારા “કેસરી” પત્રમાં જણાવતો રહ્યો છું. આ ઇતિહાસ અત્રે આપવાની મારી મતલબ એવું બતાવવાની છે કે હાલના તકરારી લખાણમાં મેં કંઈ મારા નવા વિચારો દર્શાવ્યા નથી, પણ જુનાજ વિચારો નવા આકારમાં બતાવ્યા છે. વર્તમાનપત્રો કેવી રીતે વાંચવામાં આવે છે તે તો તમે જાણો છો. તેઓનો કંઈ ચોપડીઓની માફક અજ્યાસ કરવામાં આવતો નથી, પણ કદાચ આ પીવાની વખતે અથવા ખીજા પુરસદે વાંચનાર અહીં તહીં વાક્યો વાંચે છે, જેથી ખેંચાણકારક આકારમાં જુના અને જુના વિચારો અપાયાથી વાંચનારના મગજ ઉપર તે ઠસવા પામે છે. આવી રીતે મારા પત્રમાં ફક્ત જુનાજ વિચારો નવા આકારમાં દર્શાવવામાં આવેલા હોવાથી એ વિચારોથી ‘કેસરી’ પત્રના વાંચનારાઓ સારી રીતે ધણુ લાંબા વખતના વાકેફ હોવા જોઈએ. ત્યારે આ લખાણથી છેક હમણાં વાંચનારાઓમાં ઉશ્કેરણી ફેલાયલી કેવી રીતે ગણવી જોઈએ.

ખોટા તરજુમા.

એ પછી મીં તિલકે લખાણનો તરજુમા કેવી રીતે ખોટા કરવામાં આવ્યો હતો તે લખાણ થોડું થોડું વાંચતા જઈ બતાવવા માંડ્યું હતું. અંગ્રેજી બોલ દીર્ઘનીકલ ઉપર આવતાં મીં તિલકે જણાવ્યું કે ખેદકારક ખીના એ છે કે મરાઠી

બોલો ધણુ થોડાક હોવાથી તદ્દાવતવાળા ધણુ અંગ્રેજી બોલોનો મરાઠીમાં એકજ બોલ બરે છે. દાખલા તરીકે અંગ્રેજી બોલો રીપ્રેસીવ, રીફોર્મીસ, રેસપોન્સીવ, આપ્રેસીવ એ બધાનો મરાઠી અર્થ ફક્ત જુલમી કરી કરવું પડે છે. મીં જોશી અત્રે જુલાની આપવા આવતાં તમને યાદ હશે કે મેં તેઓને નીચલા અંગ્રેજી વાક્યનો મરાઠીમાં તરજુમા કરવાને જણાવ્યું હતું:—

A despotic government need not be necessarily tyrannical તેનો તરજુમા તેઓએ એવો કર્યો હતો કે જુલમી રાજ્યપદ્ધતિ જુલમાત્મક અસલી પાહિજે અસે નાહી. આ ઉપરથી તમે જોશો કે તરજુમા કરનાર પોતે રેસપોન્સીવ તથા રીફોર્મીસ બોલો મરાઠીમાં જુદી જુદી રીતે દર્શાવી સકયો નથી. પણ તેને બને બોલો માટે એકજ મરાઠી બોલ એટલે “જુલમી” બોલનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો છે.

યાદ વધુ સુનાવણી સોમવાર ઉપર મુલતવી રાખવામાં આવી હતી.

મીં તિલકને તુરંગમાં ખસેડ્યા.

આજે મીં તિલકને હંમેશ મુજબ કોર્ટના જુરીવાળા ચોરડામાં લઈ જવાને બદલે હાઇકોર્ટની આગલી બાજુએથી ત્યાં તૈયાર ઉભી રાખવામાં આવેલી મોટરકારમાં બેસાડી પોલીસ અમલદારો સાથે તુરંગમાં લઈ જવામાં આવ્યા હતા. તેઓ ને એ મુજબ ત્યાંથી ખસેડવામાં આવશે એવી કોઈને વધી ન હોવાથી એ બાબત ઉપર કોઈનું ધ્યાન પ્રજા ખેંચાયું ન હતું. તેમને વળી પેહેલાં કોલાબા તરફ લઈ જઈ ત્યાંથી મોટર ફેરવીને તુરંગમાં લઈ જવામાં આવ્યા હતા.

હડતાળ અને હુલ્લડ.

આજે ઘણી મીલો બંધ રહી હતી. અને આશરે ૧૪૦૦૦ કામદારોએ હડતાળ પાડી હતી. ગમે તેટલું સમગ્રવધ છતાં તેઓ કામપર ચલા નહોતા. તેથી મોરારજી મીલ, જેકબ સાસુન મીલ, વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા મીલ, જનમ મીલ, રહેમા

ની મીલ, સ્વાન મીલ, ઇસલામ મીલ, કરીમલાઇ મીલ અને મહમદલાઇ મીલ વગેરે મીલો સવારથી બંધ રહી હતી. એ શિવાયની બીજી કેટલીક મીલો ના કામદારોએ અપોરે જમવાની છુટી મળતાં હડતાળ પાડી હતી, જેથી બીજી કેટલીક મીલો પણ બંધ રહી હતી.

ઇર્ગુસન રોડ ઉપર આવેલી મીલો આગળ અપોર ખડી દશ હજાર કામદારોએ ભેગા મળી ચાલતી મીલો બંધ કરાવવા મીલો ઉપર પથરા ફેંકવા માંડ્યા હતા. જેથી મીલોનાં બારી બારણાં અને કાચ ભાંગી ગયા હતા. પોલીસને ખબર પડતાં કેટલાક અમલદારો સિપાઇઓની એક ટુકડી લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા. તેમણે લોકોને વીખેરાઈ જવાની તાકીદ કરતાં તેમના પર પથરા પડ્યા હતા. જે પો. ઇન્સ. મીંડુલર અને બીજા સિપાઇઓને વાગ્યા હતા. એ પછી કામદારોનું ટોળું વરલી તરફ વળ્યું હતું; પણ એટલામાં પો. લિસને ખબર મળી કે ડીલાઈલિરોડ ઉપર હુલ્લડનો દેખાવ થઈ રહ્યો છે. અહીં ગ્રીન્સ કોટન કંપનીની આઠ મીલો ચાલતી હતી, તેના ઉપર કામદારો પથરા ફેંકી તે મીલો બંધ કરવા માગતા હતા. ત્યાં પો. કમીશનર મીંડુલર અને સુપ્રિ. મીંડુલર એક ટુકડી લઈ આવી પહોંચ્યા. આ વખત નો દેખાવ ધણો તોફાની હતો. કામદારો મીલોના દરવાજા પર પથરા ફેંકતા હતા. એવામાં શીરોજ હોશંગ દસ્તુર અને મીંડુલર યુનીલાલ હરિલાલ સેતલવડ મેજસ્ટ્રેટોને ખબર મળવાથી તેઓ આવી પહોંચ્યા. તેમણે લોકોને ધણી ઉશ્કેરવેલા ભેદ મીલો બંધ કરવા અને કામ કરતા મજૂરોને રજા આપવા સુચના કરી. તે પ્રમાણે ગ્રીન્સ કોટન કંપનીની મીલો બંધ કરી કામદારોને રજા આપવામાં આવી હતી. અહીં મેજસ્ટ્રેટ અને પોલિસ મીલ ના દરવાજા પર ઉભા રહી સાવચેતીના ઉપાયો લેતા હતા એટલામાં તેમને ખબર મળી કે કરીરોડ ઉપર યુરોપિયનોને માર પડે છે. મેજસ્ટ્રેટ મીંડુલરે આ ઉપરથી સબ ઇન્સ. મીંડુલર સકલાટવાળાને

ત્યાંની હાલત તપાસવા મોકલ્યા. તેમને તે રસ્તો લોકોથી ચીકાર ભરાઈ ગયેલો અને આસપાસની ચાલીઓ કામદારોથી ભરાઈ ગયેલી જણાઈ, તે લોકોના હાથમાં પથરા હતા. એ યુરોપિયનો વિકટોરીયામાં બેસી જતા હતા તેમના ઉપર લોકોએ પથરા ફેંક્યા તેથી તેઓ પડોશની એક પારશીની દારની દુકાનમાં ભરાઈ ગયા હતા. મીંડુલર સકલાટવાળાએ આવીને આ ખબર આપતાં મેજસ્ટ્રેટ અને મીંડુલર જોઈ વગેરે ત્યાં દોડી ગયા. અને ભેગા થયેલા લોકોને વીખેરાઈ જવા જણાવ્યું; પણ તે પ્રમાણે લોકો વિખેરાયા નહિ તેથી મેજસ્ટ્રેટ મીંડુલર સેતલવડે લોકોને હુલ્લડને લગતો કાચ દો વાંચી સંભળાવ્યો અને પછી પોલીસને બંદુક ફોડવાનો હુકમ આપ્યો. આ વખતે એક માણસે પો. કમીશનર મીંડુલર ઉપર ઇંટ ફેંકી તે તેમને નહિ વાગતાં સબ ઇન્સ. મીંડુલર સકલાટવાળાને માથાની ડાબી બાજુએ ધણી સખત વાગી અને સુપ્રિ. મીંડુલર તથા ઓફીસ ઉપર પથરા પડ્યા. મીંડુલર પહેલી બંદુક ફોડી, એ પછી મીંડુલર અને બીજા પોલીસોએ ગોળીઓ છોડી, પણ સારા ભાગ્યે જાહેને ઇન્જિન થઈ નહિ. ટોળા માંથી એક આગેવાન હિંદુને પોલિસે પકડ્યો. એટલામાં લશ્કરી ટુકડી ત્યાં આવી પહોંચી, તેમણે લોકોના ટોળાને વીખેરી નાંખ્યું ને એક ચાલીમાં ભેંટતાં ત્યાં પથરાનો ઢગલો કરેલો જણાયો. સાપારી બાગ તરફ જતા યુરોપિયનોને તે તરફ નહિ જવા પોલિસ સુચવતી હતી.

આ હુલ્લડમાં ભાગ લેવા માટે ઇર્ગુસનરોડ ઉપરથી પાંચ, ડીલાઈલિરોડ ઉપરથી એ અને કરીરોડ ઉપરથી એક એ પ્રમાણે આઠ માણસોને પો. લિસે પકડ્યા હતા.

મીલ મજૂરોનું હુકુલ—શનિવારે સધળી મીલોના ઇન્જિનગેરો વેળાસર લગતર થઈ ઇન્જિનો ચાલુ કર્યાં હતાં. રાતની સખત લશ્કરી દેખરેખ સવાર સુધી એક સરખી ચાલુ હતી. અને કામદારોનો મોટો ભાગ સમજ વાપરીને કામે લાગ્યા હતા, પણ કેટલાક મુકદ્દમો યુરો થાય ત્યાં સુધી હડતાલ ચાલુ રાખવા

માગતા હતા, પણ સમજાવટથી ધણીખરા આખરે કામે લાગ્યા હતા. કચુસન રોડ પરની દામોદર મીલમાં મીલ ઉઘડતાં માત્ર ૨૫૦ કામદારો હાજર થયા હતા, પણ વધુ કામદારો ન આવવાથી મીલ તુરત વેળા બંધ કરવી પડી હતી. “નારણજી” મીલને આગલા દીવસના તોફાનથી ખારી ખારણાં ભાગવાથી ધણી તુકસાની થઈ હતી. “લખમીદાસ,” “જમસેદ” “ત્રિકમદાસ” અને “કેસંટ” મીલોનાં ખારી ખારણાંના કાચ ભાગી ગયા હતા. શુક્રવારે સાંજે જે યુરો-પીયનો પર માર પડ્યો હતો, તે જ. આઈ. પી. રેલ્વેના પરેલના સ્ટોર ખાતાના બે અમલદારો હતા. તેઓને હુક્કડની ખબર હતી, પણ તેમને મુંબઈ જેવા શહેરમાં હેરાન કરવામાં આવશે એવો ખ્યાલ ન હતો, પણ ન ધારેલા તેમના પર એ તરફથી પથરા ફેંકવામાં આવ્યા હતા. દારૂવાળા પારસીએ તેમને અચાવવાને દુકાનનો દરવાજો બંધ કરવાની તબીબ કરી પણ દુકાન પર પથરોનો એવો તો મારો ચલાવવામાં આવ્યો હતો કે અંદરના ગ્લાસો, બાટલીઓ અને ફાનસોનો ચુરેચુરો થઈ ગયો અને પારસીને પણ એક બે પથર વાગવાથી કેટલીક ઈજા થઈ હતી. હુક્કડવાળા લતાઓ પર શનિવારે સહવારથી લશ્કરની સખત દેખરેખ હતી. અને જેકબ સર્કલ આગળ તો બે તોપો લાવીને ગોડાવવામાં આવી હતી.

છઠો દિવસ.

(૨૦-૭-૦૮)

સોમવારે કોર્ટ બેસતાં મી. તીલકે પોતાનું લાપણું શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે ચોક્કસ વર્તમાન પત્રોમાં સામસામી તકરારો ચાલતી હતી, જે બહુ જુની હતી અને તેમાં બંધની તકરાર પણ સમાઈ ગઈ હતી. અમુક પેપરોએ માર્શલ-કો આલુ કરવાની હિમાયત કરી હતી અને તેને પ્રો-બુરોફ્ટીક છાપાએ વખોડી કાઢી જણાવ્યું હતું કે જો તેમ કરવામાં આવે તો તેના બદલામાં ચોક્કસ હકા પ્રજાને આપવા જોઈએ. આવી રીતે પક્ષાપક્ષ વચ્ચે ઝગડો ચાલ્યો હતો. મારા પોતાને માટે કહી

શ કે પ્રજામત તરફ સરકારનું વલણ ટળતું જોઈને હું ધણો ખુશી થયો હતો. એ હક આપવાની તકરાર છેક ૧૮૫૦ના વરસથી ચાલુ રહેલી છે, બલકે તેથી પણ જુના વખતની છે. મેજર જૉન કે તરફથી એક ચોપડી બહાર પાડવામાં આવી હતી, તેમાં એમ જણાવ્યું હતું કે, હિંદુસ્તાન હિંદી પ્રજાને હમણું અથવા કોઈપણ વખતે આ પી દેવાને આપણે બંધાવવા નથી, પણ ઉલટું તેને જમ અને તેમ આપણને લાલ કરી આપે તેવું બનાવવું જોઈએ છે. પાલોનિયર, ઈંગ્લીશમેન, એક્સિયન વિગેરે પત્રો એવા પ્રકારના વિચારો દર્શાવતાં તો હું તેમને જવાબ આપતો હતો. શ્રિયાદી પક્ષે આ આર્ટીકલનો હેતુ દર્શાવ્યો નથી, તેમ તે દર્શાવવાની કોશીસ પણ કરી નથી કારણ કે ફરિયાદી પક્ષ તે સમજ્યો નથી.

લાખાંતરની ભુલ.

હવે તરજુમાની ભુલો હું દેખાડવા માગું છું. “પરવર સીટી” બોલ તર્જનજ ભુલ ભરેલો છે, એમ હું દેખાડી આપી ચુક્યો છું. તરજુમામાં “એસેસીનેશન” બોલ આવ્યો છે. એ બોલ કેવી રીતે ભુલ ભરેલો છે તે મરાઠી બોલ જોતાં તુરત જ માલમ પડી આવશે. “કાલીમ” બો’ એમ સ્થો હોય તો મારી નાખવું એમ થાય, “મર્ડર” એટલે ખુન કરવાના હેતુથી મારી નાખવું એમ થાય અને એસેસીનેશન બોલ ખુન સાથે કાવત્રાનો અંશ બેળાયેલો હોય ત્યારે વાપરવામાં આવે. હવે મરાઠીમાં **ગુપ્ત જુન** એવો બોલ આવ્યો છે જેનો અર્થ સીક્રિટ મર્ડર એવો થવો જોઈતો હતો. તેનો એક તરફ આપેલો અર્થ જ્યારે બરાબર છે ત્યારે બીજે ઠંકાણે બીજો અર્થ કરીને તરજુમામાં જુદો જ લાવાર્થ જણાવવામાં આવ્યો છે. જ્યાં એ ભુલ થઈ છે ત્યાં નવો ઊપજાવેલો બોલ વાપરવામાં આવ્યો છે. રશિયામાં જેમ થયું છે તેમજ દીરની ગુજારનારા સત્તાવાળાઓ હોય ત્યારે થવું જોઈએ એવું તરજુમામાં મુક્યું છે, પણ ખરેખર તો આ પ્રેસીવ બોલ મુકવો જોઈતો હતો. ૧૯૦૬ના વરસ માં પાલોનિયર રશિયાના મામલા સંબંધે તેમજ લ

ખ્યું હતું, પણ એ એંગ્લો ઇન્ડિયન છાપાઓનો રીવાજ છે કે રશિયાને માટે બુદ્ધ લખવું અને હિંદને માટે બુદ્ધ લખવું. પેશન્સ આફ હુમનીટી ને બદલે હુમન પેશન્સ કરવો ભેદનો હતો.

પંડિત મોર્લી.

વાઈકાઉન્ટ મોર્લીને માટે પંડિત મોર્લી એમ આર્ટિકલમાં લખ્યું છે. પંડિતનો અર્થ શીલસુર, એવો થાય છે. મેં તેને હાલના મામલાની સમજ આપી છે અને તેજ સમજ ડા. રાસવિહારી ઘોસ અને બીજા ઘણાઓએ આપી હતી અને તેને કહ્યું હતું કે જ્યાં સુધી રાજ્ય વહીવટમાં સુધારા થશે નહીં ત્યાં સુધી બાયકાટ, સ્વદેશી વગેરે હીલચાલ ચાલુ ને ચાલુજ રહેશે. સર વીલીયમ વેડરબર્ન તા. ૫ મી માર્ચ ૧૮૮૪ના વરસમાં મુંબઈ ગેઝીટ માં એક લખાણ કરીને સરકારી રાજનીતિ વિષે વિચારો જણાવ્યા હતા અને તેજ વિચારો મેં છુરોછરીની આખતમાં પાછા દર્શાવ્યા હતા. તે વિચારો મારા પોતાના નહીં હતા પણ સર વીલીયમ વેડરબર્નના મેં ટાંકી દેખાડ્યા હતા.

એંગ્લોઓની બીલાડીઓ સાથે સરખામણી.

બીલાડીને જો એક એમરડમાં ગોંધી રાખી હોય અને તેના ઉપર હલ્લો લઈ જવામાં આવે તો તે પણ સામી થાય છે, તેમ મેં મારા લખાણમાં જણાવ્યું છે કે, એંગ્લોઓ બીલાડી કરતાં વધુ ચઢીઆતા છે. અને જ્યારે બીલાડી જેવી પણ સંદર્ભમણમાં આવે છે, ત્યારે સામી થાય છે, ત્યારે એંગ્લોઓ સામા થાય તો તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. ડા. રાસવિહારી ઘોસે પોતાના લખાણમાં એવીજ રીતે વિવેચન કર્યું હતું. અને તેજ વિચારો, ઘણાઓએ દર્શાવ્યા હતા. વળી ઈંગ્લેન્ડ ગયેલા હિંદી દેલીગેરોએ પણ એવાજ વિવેચનવાળાં લખાણો કર્યાં હતાં. જે તરજુમા કરવામાં આવ્યો છે તેમાં પ્રયત્નો બોલ બુલસરેલા છે. મારો હેતુ ઇંગ્લીશ અગ્નિનો જુરેલો એવું કહેવાનો છે. આ તો સામાન્ય રીતે જણાયેલું છે કે પરદેશી અમલ આજની વેળાએ જુરેલા મંદ થઈ ગય છે. એવો ઇન્ડિયન કહે છે કે, મન તો નરમ આ

ને ઈંગ્લી છે, તે કંઈ ગરબડ કરતી નથી, પણ એજીટેટરો માત્ર ગરબડ ચલાવે છે. અમે તેનો જવાબ વાળ્યો હતો કે, એ ગરબડ મચાવવાનું તો કુદરતી છે, અને તે સ્વાભાવિક નિયમથી જન્મ લેવા પામી છે. મારા પક્ષને નાહક બદનામ કરવામાં આવે છે, પણ ખરેખર તો અમારો હેતુ અમારો પોતાનો જાતિ ટેક જાળવીને સામી ટીકાનો રદિયો આપવાનો છે. મી. થોરબર્ન તે પંજાબના એક આમલા શીનાનશિયલ કમીશનરે એવાજ સવાલ ઉપર એક લખાણ આપ્યું હતું, અને એક ચોપાનીયું પણ બહાર પાડ્યું હતું.

દેશ છૂતવાનો હેતુ શું?

એક પરદેશી એક દેશ છૂતી લે તો તેમાં તેનો હેતુ શું હોય? એક તો એ કે જંગલી દેશને પોતાના કબજામાં લઈ તેને સુધારવાનો પરમાર્થિક હેતુ, બીજો જાતિ લાભ અને પ્રાયદો કરી લેવાનો હેતુ અને ત્રીજો, ઉપલા બંને ગુણોનો મિશ્ર હેતુ. એવાજ વિચાર ઉપરના પંજાબના અમલદારે રૂના વેપાર અને ઉદ્યોગની આખતમાં જણાવ્યા હતા અને હિંદી ઉદ્યોગ કેમ પડી લાગ્યો છે તેનો તેણે લખાણ લખાણથી રદિયો આપ્યો હતો. એન લાઇટડ સેલ્ફ ઇન્ટરેસ્ટ, સુવુચ્ચ સ્વાર્થ એવા બોલ મેં આર્ટિકલમાં મુક્યા છે, જ્યારે ઉપલા લખનારે તો તે બોલ વધારે સખ્ત રીતે મુક્યા છે. મેં તો તે વાક્ય બનતા સુધી નરમ મુકવાની ડોશીશ કરી છે, છતાં તેની સામે વાંધા ઉઠાવવામાં આવ્યો છે અને અહીં આવો સખ્ત શબ્દ હોવા છતાં વાંધા ઉઠ્યો નથી. આવા વિચારો મી. થોરબર્ન એકલા એજ દર્શાવ્યા નથી, એવા વિચારો ઘણાક આદેશ અંગ્રેજ રાજદારીઓ જણાવી ગયા છે. અને તેથીજ મેં મારા લખાણમાં લખ્યું છે.

બાંબના અપરાધનો હેતુ શું? રાજ્ય અવસ્થાની ખામી.

જે વિચારો મેં રોયલ ઇન્ડિયન એસોસિએશન કમિશન હેબુર દર્શાવ્યા હતા તેજ મેં મારા લખાણમાં

ખતાવ્યા છે. જોલેજોલ તેજ હતા અને તેથીજ તમે જેઈ શકશો કે આ જોલ અહીં મરાડીમાં મુકી તેનો તાણી તોડીને હું તરજુમો કરવા માગતો નથી, પણ ઉપલા કમિશન આગળ મેં લેખીત જુખાની આપી હતી તેમાં એજ જોલેજોલ લખ્યું છે. એવાજ વિચારો છેલ્લાં ત્રીસ ચાળીસ વરસ થયાં દર્શાવવામાં આવતા રહ્યા છે, છતાં તેની એવી કંઈ માડી અસર થયેલી જણાઈ નથી કે કોઈ ટોટો બખેડો થવા પામ્યો નથી. એ વારંવાર લખવાનું કારણ એજ છે કે કંઈ પણ હક યા નવા સુધારા મેળવવાના હોય છે ત્યાં જ તેની ફરી ફરી ચર્ચા કરવી પડે છે અને ત્યારેજ તે મળી શકે છે. સામા પક્ષ તરફથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, મોડરેટો, એક્ઝીમીસ્ટો તથા એક્ઝેટરો વિગેરેની હિલચાલથી બાંખનાં કાવચાં અને અપરાધ થયા છે, અને અમે કહ્યું છે કે રાજ્ય વ્યવસ્થાની ખામીને લીધે તેમ થયું છે. સામા પક્ષે લખ્યું છે કે આમ થયેલું હોવાથી લ સ્કરી દોડધામથી કચડી નાખીને—એક્ઝેટશનને દાખી દઈને આવા કામમાં અપરાધનો અટકાવ કરવો. અમે લખ્યું છે કે તેમ નહીં કરતાં પ્રગ્ન ને હકો આપવા. પ્રગ્નને હકો આપવાની માગણી કંઈ આજકાલની નથી. મીં દાદાભાઈ નવરોજી એ ૧૮૭૦ ના વરસમાં એક ચોપડી પ્રગટ કરી હતી અને તેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે એક દિ વસ એવો આવશે કે જ્યારે બંને પક્ષો વચ્ચે અથડામણ થશે. એક પક્ષ મકાનમાં દાખલ થવા માગશે અને બીજે પક્ષ પોતાનો ભુરાફસીનો ઉંબર જોળંગવા દેશે નહીં. એજ લખાણનો પડખા મારા લખાણમાં થયો છે.

સઘળાં લખાણો અને ભાષણો દાખી દો.

સરકાર તરફના ધારાના હિમાયતી કહે છે કે અમે રાજવહિવટમાં વધુ હક માગ્યો છે, એ ખરી વાત છે, અમે તેજ માગતા આવ્યા છીએ અને જો તેવી માગણી કરવાના કામને શીતુરી લેખવામાં આવે તો આખા હિંદુસ્થાનને શીતુરી ગ

ણવું જોઈએ. રાજ વહિવટમાં ફેરફાર કરવાની મારી માગણી હતી અને ડિસ્ટ્રિક્ટએક્ઝેશન કમિશન આગળ પણ મેં કહ્યું હતું કે તે સુધારા એકદમ દાખલ કરવાના નથી, પણ ધીમે ધીમે દાખલ કરવા જોઈએ. પાયોનિયરે, સઘળાં લખાણો અને ભાષણો એકદમ દાખી દેવાની સુચના કરી હતી. તરજુમામાં એપ્રેસીવ જોલ વાપરવામાં આવ્યા છે પણ તેને બદલે રીપ્રેસીવ વાપરવો જોઈતો હતો, અને રીપ્રેશન પ્રતેલમંદ ઊતરવું નથી એવું મેં ઇતિહાસને આધારે સાબીત કરી આપ્યું હતું અને તેના સંબંધમાં મેં જાપાનનો ઇસારો કર્યો હતો.

સરકારને ચેતવણી.

આન. મીં જોખલે તથા ડાં રાસ વિહારી ઘોસે પણ ૧૯૦૬ની કલકત્તાની કોંગ્રેસ વખતે એવી મતલબની ચેતવણી આપી હતી કે, આ તરફ એક નવું ફરીયા ઉભું થશે. એક એંગ્લો ઇન્ડિઅન પત્રે તેમના જોલવાનો એવો અર્થ કર્યો હતો કે તેઓ બાંખને લગતી વાત આગળથી જાણતા હોવા જોઈએ. અહીં આ બે ગૃહસ્થો જે આગળથી ચેતવણી આપી હતી અને તેનો આવો અર્થ કરવામાં આવ્યો હતો. જ્યાં ચેતવણી નથી આપવામાં આવી ત્યાં એવું આજ મુકવામાં આવે છે કે સઘળો મામલો જાણતાં ચેતવણી આપવામાં આવતી નથી. સરકાર તરફના ધારાના હિમાયતી કહે છે કે અમે નાહક છેડતી શોધીએ છીએ, પણ જો આવી હિલચાલને છેડતી કહેવામાં આવે તો તે દાહેકાઓથી ચાલતી કહેવાવી જોઈએ. આન. સર શીરાઝ શા મેરવાનજી મેહતાએ એવાજ વિચારો મુબઈની છેલ્લી કોંગ્રેસમાં ડેલીગેટોને આવકાર આપતાં દર્શાવ્યા હતા. હમણાંની રીતિ માણસ જાતના સ્વભાવની દરકાર કર્યા વગર ચલાવ્યા કરવા જેવી છે અને તે તરફ આન. સર મેહતાએ એક વાક્ય ટાંકી જણાવ્યું હતું કે હમણાંની રાજનીતિ તો એવું કહે છે કે અમેજ સમજી કરીશું,

અમેજ બોલીશું, અમેજ તમારા મુરખી બનીશું વિગેરે. આવી સત્તાની સામા આગળથી બોલાતું આવ્યું છે અને અમે પણ બોલ્યા છીએ. જુરી ના ગૃહસ્થો, તમારા દેશમાં કોઈ સમ્પત્તાઈ ભરેલા કાયદા પસાર થાય તો તમે શું નહીં કહેશો કે અમને આવા કાયદા જોઈતા નથી? અમને સમ્પત કાયદા આપવામાં આવે તો અમે પણ તે નાપસંદ કરીશું અને કદાચ તેવી અમારી માગણી જાણીને સામા પક્ષને ગુસ્સો લાગતો હોય તો તેથી શું એમ ગણી લેવું જોઈએ કે અમે શીતર કહ્યું છે.

કોડીબંધ માણસોને લટકાવી દો.

એવો ધન્ડીઅન પ્રેસમાં એવી સુચના થઈ છે કે જે કોઈ મરખડ કરે તેમને ફાંસીને લાકડે લટકાવી દો અને તેમ કોડીબંધ માણસોને લટકાવી દેવા. ત્યારે અમે તેનો ઉત્તર વાળ્યો, જેમ કરવાનો શું અમને હક નહીં હતો? મેં લખ્યું છે કે હમણાં રેલ ચઢી છે, પણ રેલને બદનામ ના કરો પણ તેનું મુળ કારણ જે વરસાદ છે તેને બદનામ કરો. મેં મારા લખાણમાં દાખલો આપ્યો છે કે આપણી પૃથ્વી પર છે પણ તે જેમ આપણને લાગતું નથી, તેમ જે કોઈ જુલ કરે છે તેને તે જુલ માલમ પડતી નથી. એટલે રાજસત્તા પોતાની જુલ જોઈ શકતી નથી, અને જે કંઈ પરિણામ નિપજે છે તેને માટે કોઈ બીજાને બદનામ કરવા નિકળે છે. રાજસત્તા સામે મેં વીસ વરસ થયાં લખ્યું છે અને મારા ઉપરાંત બીજા સૌ માણસોએ લખ્યું છે, ત્યારે હમણાં સુધી મારું અને તેમનું લખાણ ફિટુરી કેમ નહીં હતું? જુરોક્સીનો જે અર્થ અમે ક્યો છે તેજ લોડ મોલિયે પણ ક્યો છે. જુરોક્સીએ અમારું લખું ક્યું હશે પણ હવે તેનો કાળ પુરો થયો અને હવે અમને વધારે સુધારો મળવો જોઈએ છે. જુરોક્સીની સામા ધારા સલાઓમાં બોલાયું છે, ઈંગ્લેન્ડની જાહેર સલાઓમાં બોલાયું છે, ડીસેન્ડ્રલાઇઝેશન કમિશનમાં ખુલ્લેખુલ્લું બોલાયું છે, ત્યારે આ મારાજ લખાણમાં તે ફિટુરી કેમ હતું તે હું સમજી શકતો નથી.

દઈ અને તેનો ઉપાય.

હિંદુસ્તાનમાંના રાજદારી હીલચાલ કરના રાજ્યોના કેટલાક વર્ગો પાડવામાં આવ્યા છે. એક નેમસ્ત, બીજો જહાલ અને ત્રીજો વર્ગ જે નેમસ્ત પણ નથી અને જહાલ પણ નથી. મેં એ ત્રણ વર્ગોના સંબંધમાં ખુલાસાવાર લખ્યું હતું. તેમાં ફાયર એન્ડ એન્યુઅલિઝમ એવા બોલ તરજુમાંમાં દાખલ થયા છે પણ તે જુલ ભરેલા છે. “સરકારની જુદમાટ ભરી રાજનીતિ” એવા વાક્યના સંબંધમાં હું જણાવીશ કે સરકાર જેવો બોલ અસલ મરાડીમાં મુકેલોજ નથી. મેં એમ લખ્યું છે કે, ૩૦ કરોડ માણસમાં એક પણ માણસ રાજદારી ખામી સમજ્યા વગર રહ્યો નહીં હશે, એ કંઈ ૩૦ કરોડ માણસને ઉચ્ચકરવાની વાત નથી. મારવાડમાં મરમી ઘણી રહે છે અને સીમલામાં થંડક છે એવી મેં સરખામણી આપી છે અને એવી સરખામણી તો કોઈ પણ લખાણમાં તમે જોવા પામશો. મેં ખુલ્લું લખ્યું છે કે જુદાં જુદાં માણસના મન ઉપર કેવી અસર થવી જોઈએ તે સરકારે વિચારવું એવી અમારી માનપૂર્વક અરજ છે. એમ લખવાનો મારો હેતુ એજ છે કે સરકારે દોષવાન માણસોને સજા તો કરવી જોઈએ, પણ તેમ કરવા પછી આ બનાવો કેમ બન્યા તેની સરકારે તપાસ ચલાવવી જોઈએ, અને નહીં કે પાયોનિયર અને બીજાં પત્રોની સલાહ મુજબ સમ્પત પગલાંથી તે દાખી દેવાની કોશીશ કરવી જોઈએ. દઈ અને ઉપાયનું મેં ઉદાહરણ આપ્યું હતું. એક ગુમડું થાય તો તેની દવા કરવા સાથે પીવાની દવા પણ આપવી જોઈએ, કારણ કે માંહેલા બગાડાને સંબંધે ચામડી ઉપર ગુમડાં પુટી નિકળે છે.

પાયોનિયરના હુમલા.

પાયોનિયર પત્રે જે બહુજ સમ્પત ભાષામાં લખાણો ક્યાં હતાં અને અમારા જેવા દેશીઓ ઉપર હુમલા કરી ગાળો ભાંડી હતી તેનો મેં બપાવ દીધો હતો અને તેમ કરવામાં કેસરીની ભાષા ઘણી નરમ અને સમ્પત ભરેલી હતી. પાયોનિયર અને તેવાંજ બીજાં પત્રોએ ફરેલી

સુચના મુજબ સખત પગલાં લેવાની જરૂર જ પડે તો તે લેવા સાથે બીજાં પગલાં પણ લેવાં એવો મેં જવાબ વાલ્યો હતો, મેં ખુલ્લું જણાવ્યું હતું કે એકાદ બે માણસો જીનમાં દીવાના બન્યા હોય અને તેઓએ અપરાધ કર્યા હોય તેથી એમ ઠરવું જોઈતું નથી કે સઘળા એજીટેટો જીનમાં અને દીવાના છે. એજીટેશન કંઈ આજનું નથી. મેં કહ્યું છે તે મુજબ ૨૮ વરસ થયાં એ વિચારો કેસરીમાં મેં દર્શાવ્યા છે, અને જો કે પાયોનિયર અમને ગાળો ભાંડીને તોડી પાડવાની કોશીશ કરી છે તો પણ અમે તો શાંતિ અને ધીરજથી નરમ ભાષામાં જ તેનો જવાબ વાલ્યો છે.

દુઃખ ખમો પણ એક આંસુ પણ ના પાડો.

સામે પક્ષ અમને હુકમ કરે છે કે, જે દુઃખ પડે તે ખમ્યા કરો પણ એક આંસુ પણ પાડશો ના. શું એમ કહેવું ઘાતકી નથી? હિંદી પ્રજા સુલેહ શાંતિને ચાહનારી છે અને જો બે ચાર માણસોએ તોફાન જગાડ્યું હોય તો તેને માટે સઘળા હિલચાલ કરનારાઓને અરાજક્ય લક્ષ્ય, બદકાર, અને ખામીવાળા ગણવા એ શું અપરાધ કરવા જેવો ગુન્હો નથી? એ અન્યાયી અને ગેરવાજબી નથી? માફ લખાણ પણ તેજ દબનું છે. લોકો રાજ્યહીનતામાં વધુ ભાગ લેવા માગે છે અને તેજ સઘળી ખટપટનું કારણ છે એમ ગમે તો ધારી લો, પણ તેથી તે મા ગણી કરનારા સઘળા માણસો ખટપટ કરનારા છે એમ કહેવું જોઈતું નથી. એક અમલદારને મારી નાખવાથી સરકારને ઊરાડી નાખવાનું બનશે એમ ડહાપણ ધરાવનારા માણસો ધારી શકે જ નહીં, કારણ કે એક અમલદારના જવા પછી બીજા અને બીજા પછી ત્રીજા અને પછી ચોથા કે પાંચમો પણ આવે એમ હોવાથી એક બે અમલદારોને મારી નાખવાથી સરકારને શું ખોટ જવાની છે? મેં એ લખ્યું છે કે એક બીલાડી પણ જીવ હિપર આવે છે, એક હરણ પણ કોઈવાર સામે થાય છે માટે અપરાધ કરનારને ગમે તેટલી સજા કરો, પણ તેવા અપરાધ

થતા અટકાવવાને સારું સુધારા દાખલ કરો. જાગ્રા બોલ મરાઠીમાં એવી રીતે વપરાય છે કે એક માણસ બીજાને ઘેર જઈ તેને સમજાવે, પટાવે, કાલાવા લા કરે, અરજ કરે, અને તે પછી પણ પેલો બીજા માણસ માને નહીં ત્યારે પેલો માણસ પોતાનેજ નુકશાન કરે અથવા આપઘાત કરે ત્યારે એમ કહેવાય કે માણસે જાગ્રો કર્યું. મેં બોખના અપરાધ કરનારાઓને જાગ્રાની ઉપમા આપી હતી. અને તેઓએ ખુદ પોતાનેજ નાશ કર્યો હતો, એમ જણાવ્યું હતું.

નાપસંદગી તે ફિતુર નથી.

લોર્ડ મોર્લીના અને અમારા વિચાર લગભગ મળતા છે. અને તેના છેલ્લા ભાષણની જે કિમત ગયા શુક્રવારના મેલ સાથે મળી છે તે દેખાડી આપે છે કે તે પણ સુધારા દાખલ કરવાની જરૂર બુલે છે. અમારા અને લોર્ડ મોર્લીના વિચારો વચ્ચે ફરક અટલોજ છે કે, અમે વધુ પ્રમાણમાં સુધારા માગીએ છીએ ત્યારે લોર્ડ મોર્લી એકસ હદમાં આપવા માગે છે. લોર્ડ મોર્લીએ ભાષણ કર્યું તેની આગમજ આ વિચારો મેં દર્શાવ્યા હતા અને તે ફિતુર હયાં છે અને લોર્ડ મોર્લીએ જણાવેલા વિચારો ફિતુર હયાં નહીં! લોર્ડ મોર્લીએ એવું જ મત આપ્યું છે માટે મારી માગણી એવી છે કે મારે માથે ફિતુરનો અપરાધ ટકી શકે નહીં. મારાં લખાણમાં તે લોકોને એવા અપરાધ નહીં કરવાની સુચના કરવામાં આવી છે, પણ તેની સાથે સરકારને પણ ચોક્કસ સલાહ આપવામાં આવી છે, જે સરકારને નાપસંદ થઈ પડી હશે; પણ ના પસંદગી તેજ ફિતુર નથી. લોર્ડ મોર્લીએ ચોતે કહ્યું છે કે લશ્કરી કાયદો લાગુ પાડવો અને લશ્કરી કામ લેવું એ તદ્દનજ “ નોનસન્સ ” છે અને તેજ વિચારો મેં પણ દર્શાવ્યા છે અને તે લોર્ડ મોર્લીએ ભાષણ કર્યું તે પેહેલાં દર્શાવ્યા હતા. મેં મારા લખાણમાં દુર્લક્ષા વિષે લખ્યું છે, જે એ હતી કે એજ વખતે સઘળા બનાવો બન્યા હતા. બોખના અપરાધો તેજ વખતે બન્યા, પાયો નિયમે તેજ વખતે છેડતી શોધી, અમે તેજ વખતે સરકાર આગળ માગણી કરી, તેજ વેળાએ સર

કરે તેનો અસ્વીકાર કર્યો અને તેજ વખત અમ ને આવાં લખાણ કરવાં પડ્યાં. એ સઘળી અમારી દુર્દશા હતી અને તે સઘળી વિગત મેં મારા લખાણમાં દર્શાવી છે.

“મારાં લખાણોથી હું શરમાતો નથી”

પાયોનિયરે સલાહ આપી હતી કે ઑપના અપરાધને ધિક્કારી કાઢવાની લાગણી આખા હિંદુસ્તાનના સઘળા ભાગોમાંથી જાહેર કરવી જોઈએ અને તેજ વખત ઉપર મેં લખ્યું હતું કે અલબત્ત એવી લાગણી જાહેર થવી જોઈએ, પણ તે સાથે લોકોને હેરાનગતી પેહોંચે તેવાં પગલાં લેવાવાં જોઈએ નહીં. તમોએ મારાં લખાણોનો ભાવાર્થ જોયો છે અને જે પેહોંચો આર્ટિકલ આપણે હાથમાં લીધો છે તે પાયોનિયરના આર્ટિકલનો જવાબ છે, જે જોતાં તમે સમજી શકશો કે પાયોનિયરે જ્યારે પોતાના વિચારો સરકાર આગળ મુક્યા છે, ત્યારે અમે અમારા વિચારો સરકાર આગળ મુક્યા છે. જો એંગ્લો ઇન્ડિયન પત્રોને જ સરકાર આગળ વિચારો દર્શાવવાનો હક મળે તો હોય તો પછી સઘળાં દેશી પત્રો દાખી દેવાં જોઈએ. દેશી પત્રો હસ્તી ધરાવતાં આવ્યાં છે અને જ્યાં સુધી હસ્તી ધરાવશે ત્યાં સુધી સરકાર આગળ પોતાના વિચારો જાહેર કરશે. આ વિચારો ૩૦ વરસ થયાં રજુ થતા આવ્યા છે પણ હમણાં એવો કંઈ મામલો ચાલુ થયો છે કે જ્યારે એંગ્લો ઇન્ડિયન પત્રોને જવાબ દેવા સાથે આ વિચારો દર્શાવવા પડે છે. મારાં લખાણોથી હું શરમાતો નથી, પણ જે હમે, જે કારણે અને સંજોગે આ આર્ટિકલ લખાયો છે તેની હું તમને સમજાવું આપું છું.

પાયોનિયર સામે મુકરદમો ચલાવો.

શું એમ હરવું જોઈએ કે પાયોનિયર જે વિચારો જણાવે તેજ ખરા અને અમે જણાવીએ તે ખોટા? હું જાણું છું કે પાયોનિયરની હિમાયતમાં કેટલાક દિલીપો છે, તેમ અમારી હિમાયત કરનારા કેટલાક એંગ્લો-ઇન્ડિયનો પણ છે. બુરોક્સ્ટી રાજનીતિ ડેમોક્રેટીક છે, તે સત્તાને અંકુશ રાખતી નથી, યજેરે લખવું તે શું અપરાધ થયો કે? એવાં

લખાણો શું ઇંગ્લંડમાં નથી થતાં? પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે મારી ફરજ હતી કે પાયોનિયરને જવાબ આપવો અને ખુલ્લા સ્પષ્ટ બોલોમાં હાલના મામલાનો ખરો ખ્યાલ સરકારને આપવો. મારા ચોક્કસ વિચારો છે જે તમારે પણ અખત્યાર કરવા એમ મારું કહેવાનું નથી, પણ મને તેવા વિચારો ધરાવવાનો હક છે કે નહીં, તે જોવાનું છે. કોઈ કહેશે કે પાયોનિયર સામે તમે ફરિયાદી કાં નથી માંડતા? એમ કહેવું ઘણું સહેલું છે, પણ તેમ કરવા માટે સરકારની પરવાનગી મેળવવી જોઈએ. સરકારે મારી સામે મુકરદમો ચલાવવાની બહાલી આપી છે, પણ પાયોનિયર સામે ફરિયાદ માંડવાની બહાલી આપી નથી. પાર્લામેન્ટમાં મી. એંગ્લને સલાહ પૂછ્યો હતો કે ચોક્કસ એંગ્લો-ઇન્ડિયન પત્રોએ દેશીઓ ઉપર હુમલા કર્યા હતા અને એક એંગ્લો-ઇન્ડિયન ગૃહસ્થ મી. એરડેને દેશીઓની હિમાયત કરવાથી તેને માટે અપમાન ભરેલા શબ્દો વાપર્યા હતા, તેની સામે કામ ચલાવવાનો હુકમ હિંદી વજર કરશે કે? આ સલાહનો જવાબ આપવામાં આવ્યો ન હતો એવી રીતે એંગ્લો-ઇન્ડિયન પત્રોને લાલ મળે છે.

અધિપતિને ચાલુકનો માર.

મારીજ સ્થિતિમાં બીજાઓને મુકવામાં આવે એમ હું ઇચ્છતો નથી. મારી સ્થિતિ નાપસંદ કરવા જોગ છે અને તે સ્થિતિમાં મારા દુશ્મનો પણ આવી પડે એમ હું ઇચ્છતો નથી. જો અંત સલાહ હોત તો હું ફરિયાદી માંડતજ. કેપ્ટન હર્ટવાળો મુકરદમો યાદ કરવા જોગ છે, કે જે બનાવના સંબંધમાં બદનક્ષી કરવાના બદલામાં અધિપતિને ઘોડાના ચાલુકના ટટકા ખમવા પડ્યા હતા. ફરિયાદી માંડવાની વાત એક તરફ રહી, એટલુંજ હું પુછીશ કે મારી નિષ્ઠા ખરાબ હતી એમ શા માટે ધારી લેવું જોઈએ? અમારા માટે તરેહવાર બોલવામાં આવે અને અમને જાણો દેવામાં આવે, અધિપતિઓને કચરા

પટ્ટીઆને હાથે બર રસ્તામાં માર મારવાની બ લામણુ થાય અને પછી તેને અમે જ્યાં દબાવે તો તે શિતુર ગણાય એ શું વાળખી છે ?

હાલનું સરકારી ધોરણ.

અમે યુરોક્સી કાઢવા કહીએ તેથી એમ નથી ઇરતું કે સરકારને કાઢી નાખો. હું એક મિલકતનો દ્રુટી હોઈ અને દ્રુટીને કાઢી નાખવાની મામણી થાય તેથી એમ નથી ઇરતું કે મિલકતનો પણ નાશ કરે. એવી મામણી થઈ છે. અમે સરકારનું ધોરણ બદલવા કહીએ છીએ અને તેવું અમારું કહેવું સામા પક્ષને કડવું લાગતું હશે, પણ તે શિતુર તો ગણાશેજ નહીં. મીં તિલકે જુદા જુદા લખનારાઓના યુરોક્સી વાંચ્યા હતા, જેમાં અમેરિકન રાજદ્વારી વિચારે રજુ કર્યા હતા. તે બાદ મીં દાદાભાઈ નવરોજી, સર શીરોજીશાહ મહેતા, આનંદ મીં ગોખલે વિગેરેનાં લાખણો તથા લાખણોમાંનાં એ બાબતનાં ટાંચણો રજુ કર્યાં હતાં. તેમ કરીને તેઓ બોલ્યા કે રાજદ્વારી, બાયકાટ, સ્વદેશી વગેરે સઘળી હીલ ચાલ દાખી દેવાની ચોપાસથી એંગ્લો-ઇન્ડીયન પત્રોએ ભલામણ કરી છે, પણ મેં કહ્યું છે કે સઘળી હીલચાલને દાખી દેવાને બદલે તે હીલ ચાલ પેદા કરનારાં મુખને પહોંચી વળવું જોઈએ.

દરભંગના મહારાજને ચેતવણી.

હવે તાં ૯ મી જુનના આર્ટીકલના સંબંધમાં હું બોલીશ. દરભંગના મહારાજને બાંબના અપરાધને વખોડી કાઢીને રાજદ્વારી ચર્ચા ચલાવનારાઓને વગોળ્યા હતા. તેઓ અમારી દ્રામના હતા અને તેઓએ પ્રગતી સભાઓને પ્રગતી પ્રતિનિધિ સભા તરીકે નહીં ગણવાની સરકારને સલાહ આપી હતી. અમને લાગ્યું કે તેઓ બીજાઓના હાથમાં રમતા હતા, તેથી તેમને ચેતવણી આપવા તથા તેમની બાબતમાં સરકારને ચેતવણી આપવાને માટે તે આર્ટીકલને “ડબલ હીટ” (કુપટ ચેતવણી) એવું મથાળું આપવામાં આવ્યું હતું. તેમાં જે પક્ષની અથડામણ હતી.

જે પક્ષ મોતીને સુમેલ ચાહનાર ગણાવતો હતો, તેને અમે હીલચારાની ઉપમા આપી હતી, કારણ કે તેઓ સરકારને એવી સલાહ આપતા હતા કે સઘળી રાજદ્વારી હીલચાલ કરનારાઓને કાઢી નાખવા. અમે આર્ટીકલમાં ખુલ્લું લખ્યું છે કે કોઈ ને બાંબથી અથવા બીજી કોઈ જણસથી મારી નાખવું એ નીતિના કાનુને જોતાં જુદું કામ છે અને સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે તે ખરે માર્ગ નથી, પણ તેથી ઉલટું તુકશાન થાય છે. અમારા સામા પક્ષ તરફથી સભાઓ બોલાવવામાં આવે અને તેમાં અમને વગોળવા જેવા ઇરાવો કરવામાં આવે તો તેથી દોરવાઈ નહીં જવાની સરકારને સુચના કરવાની અમારી શરજ હતી અને મેં તે મુજબની સુચનાઓ કરી છે.

બાંબના બનાવ—એક બહાનું.

બાંબના બનાવથી રાજદ્વારી હીલચાલને દાખી દેવાની કાશીશ કરનારાઓના હાથમાં ઘણી સારી તક આવી ગઈ હતી. તેનું બહાનું અમારા વિરુદ્ધ પક્ષને ઘણું સારું મળી આવ્યું છે, એવી ટીકા મેં મારા આર્ટીકલમાં કરી હતી. તે તકનો લાભ પામેનીયર અને બીજાં પત્રોએ લીધા હતા. મેં સામા પક્ષને માટે લખ્યું હતું કે જેઓ હમણાંની યુરોક્સીને બહાલ રાખતા હોય અને તેને સદા તાબે રહેવાની ઇચ્છા ધરાવતા હોય તેઓ ભલે તેવા વિચારો દર્શાવતા રહે. એનો અર્થ એજ કે અમે તેવા વિચારો સાથે મળતા થતા નથી. અમે તે પક્ષને ચેતવણી આપી હતી કે, તમે ગમે તેવી ઇચ્છા રાખો પણ ઇશ્વરને ખાતર સરકારને ખોટી ખબરો પુરી પાડતા અટકો. મીં દાદાભાઈ નવરોજી તથા બીજા ઘણાંકાએ હાલના ધોરણની ખામીઓ દેખાડી છે અને તેનો કોઈ પણ ઉકાળેથી રદિયો આપવામાં આવ્યો નથી, તે દેખાડે છે કે મીં દાદાભાઈનો અને અમારો હેતુ ખરો છે. એમ છતાં સામા પક્ષ સરકારને ખોટી ખબર આપે તો અમે તેને ખોટી પાડવાને બંધાયેલા છીએ.

હાસ્યકારક સૂચના.

બાંબ દેકનારાઓ સાથે રાજદ્વારી હીલચાલ

કરનારાઓને બેળી નાખવા એ બહુ જેરવાજીબી અને ખોટું હતું અને તે મેં મારા આર્ટીકલમાં લખ્યું હતું. સામા તરફની એક તકરાર એવી છે કે દેવતાથી આગ લાગવાથી ઘરો નાશ પામે છે માટે દેવતાનો ઉપયોગ કરવોજ નહીં, ઝનુની માણુ-સો જણાય છે માટે રાજદ્વારી હીલચાલ કરવીજ નહીં એવી તેઓની માગણી છે. પેશ્વાના વખતમાં આનંદીબાઈએ એક પત્ર લખ્યો હતો તેમાં અમુક અમુકને ઠરાવા કરી લખ્યું હતું જે “૪” બોલ “મ”માં ફેરવાઈ ગયો હતો અને મરાઠા થઈ જવાથી તે માણુસને મારી નાખવો એવો અર્થ થઈ ગયો હતો. આ વાત અમારી કોમમાં કન્યા કે-જવણીની વિરુદ્ધવાળાઓ હંમેશા લાવે છે, એવું જણાવીને કે સ્ત્રીઓને કેજવણી આપવાથી અનર્થો થાય છે. મુંબઈમાં વીજળીક દ્રામ દાખલ કર્યા પછી કેટલાક અકસ્માત થયા છે તેથી વીજળીક દ્રામ કાઢી નાખવી એવી તકરાર જેટલી મુંબઈ ભરેલી થઈ પડશે તેટલીજ બૌદ્ધ ગોળાના અપરાધને સ-બ્યે રાજદ્વારી હીલચાલ દાખી દેવાની તકરાર એવ-કુશી ભરેલી થઈ પડશે. મેં દાખલો આપ્યો છે કે રશિયામાં આવા બનાવો અને છે અને તેવો મામલો હિંદમાં નબને એ અશક્ય છે તો પણ અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, કોઈ એવકુશ માણુસ તેવો અપ-રાધ કરવાનું મન ઉપર લેશે નહીં.

લૉર્ડ મોર્લીનું એક યાદગાર ભાષણ.

આ આર્ટીકલમાં સરકારને લલામણુ કરી છે કે દિન પ્રતિ દિન વધુ અને વધુ મુશ્કેલ વખત આવતો જાય છે માટે સત્ય શોધી કાઢીને તેનો ઉપાય કરવો, અને છેવટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે સર-કાર આ સુચના ઉપર અમલ કરે. દેશની સ્થિતિના સંબંધમાં મેં જે વિચાર જણાવ્યા છે તેજ નામ-દાર વાઈસરાય તથા લૉર્ડ મોર્લીએ જણાવ્યા છે. પબ્લીક સર્વિસ ડીનર ઉપર લૉર્ડ મોર્લીએ એવાજ વિચારો દર્શાવ્યા હતા, ત્યારે કેટલાક સાંભળનારા-ઓએ “નહીં-નહીં”ના પોકારો કર્યા હતા, પણ લૉર્ડ મોર્લીએ તેમને શાંત પાડીને કહ્યું હતું કે જે સત્ય વાત છે તે ખુલ્લી કહેવીજ જોઈએ. એવી વાત મેં કહી તે દુષ્ટ પણ નથી અને શિતુર પણ

નથી. લૉર્ડ મોર્લીના વિચારો જેમ કેટલાકોને રમ્યા ન હતા તેમ મારા વિચારો પણ તેવા થઈ પડે એ બનવા જોગ છે, પણ તમે મારા વિચારથી નાખુશ થાઓ તેથી તમે મને શિતુરિનું નામ આપી શકો નહીં.

બૌદ્ધના કાવત્રાનો ઇંગ્લંડમાં ખળભળાટ.

એકપક્ષોગ્રીવ અને પ્રેસ એકટની બાબત ઉ-પર છેલ્લા બે આર્ટીકલો લખવામાં આવ્યા હતા. તા. ૨૬ મી મેના કેસરીમાં ઇંગ્લંડનાં પત્રોએ દ-શવિલા વિચારો ઉપર ટીકા કરવામાં આવી છે. બૌદ્ધનું છુપું મંડળ બેંગાલમાં પકડાયું હતું જે ખ-બરથી ઇંગ્લંડમાં ભારી ખળભળાટ થઈ રહ્યો હતો. રેંડનું પુનામાં ખુન થયું, લાલા લખપતરાયને પક-ડવામાં આવ્યા, લશ્કરીઓનું માથું ફેરવવાની કા-શીસ થઈ ત્યારે જે ખળભળાટ ઇંગ્લંડમાં થયો ન-હતો તે બૌદ્ધના કાવત્રાથી થયો હતો, પણ તે સાથે એવી ખબર મળી હતી કે એવા બનાવોથી રાજદ્વા-રી સુધારા કરવાના વિચારથી લૉર્ડ મોર્લી પાછા હઠ-વાના નથી, અને નામદાર વાઈસરાયે પણ જણાવ્યું હતું કે સુધારાઓ કરવાનું માંડી વાળનાર નથી. સર વિલીયમ વેડરબર્ને મત આપ્યું હતું કે બે-ંગાલીઓ ઘણા હેરાન થયા છે માટે જીવ ઉપર આ-વીને તેઓ અપરાધ કરે છે. પાયોનિયરે રાજદ્વારી હીલચાલને વખોડી કાઢી અને તે ઉપરાંત સ્વરાજ્ય, સ્વદેશી અને બૌદ્ધકાટની હીલચાલને પણ શિતુરનું નામ આપ્યું છે. આમની સભામાં સલાસદ મી. ૦ રીઝે પોતાના ભાષણમાં જણાવ્યું હતું કે લપડાક એવી મારવી કે તે ખાનારને સામું ભાલવાનો સમ-યજ નહીં મળે. એનો ભાવાર્થ એજ કે હાલનાં પગલાં નરમ છે માટે હજી સખત કરવાં. એ આ-ખું લખાણ મેં મારા આર્ટીકલમાં ઉતારી લીધું છે. પ્રજા ઉશ્કેરાઈ ગઈ છે અને તેથી તેણે બૌદ્ધનો માર્ગ લીધો છે એવું પણ કહેવાયું હતું, પણ મેં મારા આર્ટીકલમાં દેખાડ્યું હતું કે દર્દનાં ચિન્હો છે માટે તેને દુર કરવા માટે ખુદ દર્દ શું છે તે શોધી કાઢો અને તેનો ઉપાય કરો.

રાજદ્વારી માગણીઓ તરફ આંખમી ચામણું.

હિંદી કેજવણીનું પરિણામ શું આવ્યું છે

તે હવે માલમ પડે છે અને હિંદીઓ રાજદ્વારી માગણીઓ કરે છે એ સ્વાભાવિક છે. પ્રગતી લાગણીઓ તરફ સરકાર આંખમીચામણાં કરશે નહીં એવી ખુલ્લી માગણી થઈ હતી. શિતુર ને લગતા બીલને દાખલ કરતી વખતે આ બોલો બોલાયા હતા અને તે શિતુરી મણાયા નહતા. ધારાસભામાં એ વિવેચન થયું હતું અને નામદાર વાઘસરાયે પોતે તે ઢબનું વિવેચન કર્યું હતું, અને હવે તેજ ઢબનું મેં મારા આર્ટીકલમાં લખાણ કર્યું છે. એ વાદવિવાદ વર્તમાનપત્રોમાં નહીં પણ વાઘસરાયની ધારાસભામાં અને પાર્લામેન્ટમાં પણ થયો છે અને ત્યાં તે નિર્દોષ દેખાવામાં આવ્યો છે.

સામા પક્ષનો ગુસ્સો.

અમારી સ્થિતી બહુ કઠંગી થઈ પડે છે, કારણ કે હિંદી રાજદ્વારી પક્ષને એવું કહેવામાં આવે છે કે તમે બોમ્બેને ધિક્કારી કાઢો અને તેની સાથે સખત પગલાં તરફ પણ પસંદગી ખતાવો. અમે એક કરી શકીએ છીએ પણ બીજું કરી શક્યા નથી, તેથી અમારા ઉપર સામા પક્ષનો ગુસ્સો ઉભો થયો છે. પ્રેસ એક્ટ પસાર થવા પછી મેં આર્ટીકલ લખ્યો હતો અને તેમાં આ સવાલનો રહ્યો આખો હતો. ડાઘ નામાઘટ કેવી રીતે હસ્તીમાં આવ્યું તેનો ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો હતો અને એક માણસ ના કમળમંથથી તે મળી આવ્યું તે માટે પાર્લામેન્ટે કાયદો બાંધ્યો હતો અને તે ઉપરથી કોરંપ્ચરરી રીબ્યુમાં લખાણ આવ્યું હતું. એજ લખાણને મળતું મેં મારા આર્ટીકલમાં વિવેચન કર્યું હતું. બોમ્બેને માટે હું જણાવી ચુક્યો હતો કે તે ગેરકાયદેનું, આપઘાત કરવા જેવું અને નિરુપજાતની ખાત્રી આપનારું કામ હતું, પણ બોમ્બેને વઘેાડી કાઢ્યા છતાં સરકારનાં પગલાંને ધન્યવાદ નહીં આપ્યો ત્યારે અમને ઢોંગી કહેવામાં આવ્યા. અમને કહેવામાં આવ્યું કે બોમ્બે ને જો ધિક્કારનાર હો તો સરકારનાં સખત પગલાં તરફ પસંદગી દેખાડો. આવો વાંધો ઉભો થવાથી મને તેનો જવાબ આપવાની ફરજ પડી.

એક તબીબ જેમ ચોક્કસ ચિન્હો ઉપરથી દર્દની પરીક્ષા કરી શકે છે તેમ આ બોમ્બેના અપરાધોથી ક્યાં ખાત્રી છે તે શોધી કાઢવાનું કામ સરકારે બજાવવાનું છે, એવો મારા આર્ટીકલમાં ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે. અને બોમ્બેના બનાવથી રાજદ્વારી ગોળવણીમાં શેરશર કરવાની ચેતવણી સરકારને આપવામાં આવી હતી.

મીં ગોખ્સે અને ડા. મોશને બદનામી.

મરકી સંખ્યા બનાવવામાં આવેલા વહિવટ પછી રેડનું ખુન થયું હતું અને હુલડો મચી રહ્યાં હતાં અને તેથી મરકીના વહિવટની ખાત્રી તરફ ધ્યાન ખેંચાયું હતું અને તે મુજબ આ બનાવ જોઈને તેના મુળમાં ઉતરવાનું છે એમ મેં આર્ટીકલમાં લખ્યું હતું. જો એ બનાવની આગમજથી આગાહી કરવામાં આવી હોય તો તે કરનારાઓનો આભાર માનવાનો છે. બોમ્બે. મીં ગોખ્સે અને ડા. રાસ વિહારી ઘોસે ધારા સભામાં ચેતવણી આપી હતી તેમને ઇંગ્લીશમેને બદનામ કર્યા હતા કે તમે બોમ્બેની વાત જાણતા હોવા જોઈએ. તેમ નાહક બદનામ કરીને તોડી પાડવા જોઈતા નથી. મારા એ આર્ટીકલ રમુજી દબે લખાયા હતા, પણ તેના તરજીમામાં રમુજનો ઘણોખરો અંશ ગુમ થઈ ગયો છે. મેં એમાં ચંડાળ ચોકડી ઉપર રમુજ કરી હતી. એ લખાણની અસર એંગ્લો-ઈન્ડિયન પત્રો ઉપર કંઈક જીદીજ થઈ હશે કારણ કે તેઓ ખુરોઈસીના હિમાયતીઓ છે. તે આર્ટીકલમાં બોમ્બેનો એવડો અર્થ સમજાવવામાં આવ્યો છે. અત્રે વખત થઈ જવાથી વધુ તપાસ બીજા દિવસ ઉપર રહી હતી.

હુડતાળ અને ગોળીબહાર.

શુક્રવારે મીલ મજુરોએ કરેલા રમખાણ પછી શાંતિ અને રવિવારે તેઓ શાંત રહ્યા હતા, પણ આજે સોમવારે તેમના તરફથી તોશાન થવાની પોલિસને શિકર હતી તેથી આજે આખા શહેરમાં અને ખાસ કરીને મીસોવાળા લતાઓમાં પોલિસ તથા લસ્કરનો મજબુત બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો. શાંતિ અને રવિવારની પેઠે આજે પણ જેકબ સરકલ

ઉપર તોપો ચઢાવી હતી અને ફરતું લસકર રાખ્યું હતું. પરંતુ, જેકબ અને ધર્મલાલ મીસો આજે સવારથી તદ્દન બંધ પડી હતી, અને બીજી પણ કેટલીક મીસોમાં કામદારો મોટી સંખ્યામાં ગેર હાજર રહ્યા હતા. હડતાળ પાડનારા મજૂરો સવારમાં કરી રોડ પર એકઠા થયા ને થોડીજ વારમાં તેમની સંખ્યા ૭૦૦૦ ઉપરની થઈ પડી. પોલીસે તેમને વીખેરાઈ જવાનું કહ્યું છતાં તેની તેમના ઉપર કરી અસર થઈ નહિ અને મોરારજી મીલના કામદારોને કામપર નહિ જવા કહ્યું છતાં તે લોકોએ નહિ માન્યાથી તે મીલ ઉપર પથરાનો વરસાદ વરસાવ્યો હતો, જેથી મીલને કેટલુંક નુકસાન થવા ઉપરાંત કેટલાક કામદારોને વાઝ્યું હતું. કામદારોની આ પ્રમાણેની વર્તણૂક જોઈને આસપાસથી બીજી પોલિસ ટુકડીઓ અને મીં જેલ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમના ઉપર કામદારોએ પથરા વરસાવવા માંડ્યું જેથી કેટલાક અમલદારોને થોડી ઘણી ઈજા થઈ. પછી મીં જેલે ગોળી બહાર કઢાવવાનો હુકમ આપ્યો તે છતાં થોડાંએક વખત મુઠી લોકો સામે થયા, પણ પછી તેઓ નાહા અને દુલ્લડનો અંત આવ્યો. પોલીસે છોડેલી ગોળીઓથી એક ૧૩ વર્ષના છોકરાના માથામાં અને શરીરપર એ ગોળી વાગવાથી તે મરણતોલ થઈ ગયો હતો જે પછી હોસ્પિટાલમાં મરણ પામ્યો હતો, અને બીજા દશ બાર જણ થોડા ઘણા ઘવાયા હતા. અંગ્રેજોને જોઈને લોકો ઉસ્કેરાઈ જતા હોવાથી દુલ્લડવાળા સત્તાઓમાં તેમને જવું જોખમ ભર્યું થઈ પડ્યું હતું. આજે બંદર ઉપરથી ગાડાંમાં માત્ર ભરી જતા ખટારાવાળાઓએ હડતાળ પાડી હતી જેથી કાથા બગ્ગર, ખારેક બગ્ગર, ખાંડ બગ્ગર, ભાત બગ્ગર વગેરે બગ્ગરોનું કામકાજ બંધ પડી ગયું હતું. કાપડ બગ્ગરમાં કામ કરતા ઘાટીઓએ બંદર, ગોદી કે રેલ્વે ઉપર બેઠા લઈ જવાની ના પાડવાથી તે બગ્ગરનું કામ કાજ પણ અટકી પડ્યું હતું.

સાતમો દિવસ.

(તાં ૨૨-૩-૮)

મીં તિલક પોતાનું અધુરું ભાષણ આગળ ચલાવતાં જણાવ્યું કે, તાં ૨૭ જુનનો આર્ટીકલ હું તમારી આગળ રજુ કરીશ. મેં પહેલાં જણાવ્યું છે તે મુજબ આગલા આર્ટીકલો કરતાં હમણા રજુ કરે છું તે આર્ટીકલની બાબત તદ્દન જ ભુલી છે. એકજ એકમાં એક્સપ્લોઝીવ અને પ્રેસ એક્ટ પસાર કર્યા હતા જે વિશે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે અને એક્સપ્લોઝીવ એક્ટની સામે વાંધા લેવામાં આવ્યો નથી પણ તે માંહેલી એક્સ કલમના બાબતમાં લેવામાં આવ્યો છે અને છાપાની ઉપરના અંકુશવાળો કાયદો બીન જરૂરનો હતો એનો સામાન્ય પ્રજાનો અભિપ્રાય હતો. તાં ૨૭ જુન અને તાં ૮મી જુનના આર્ટીકલો અંબ બાબતના છે. એક્સપ્લોઝીવ એક્ટ ૧૮૮૭નો અંગ્રેજી કાયદો ઘડવા પછીનો પહેલોજ છે. તે કાયદાની કલમો સંપૂર્ણ રીતે મળી હતી નહીં પણ સોમવારની સાંજે તેનો સાર તાર મારફતે મળ્યો હતો જેની ઉપર મંજૂરવારના મારાં પેપરમાં વિવેચન કર્યું હતું. તે પછી સંપૂર્ણ વિગતો મળી હતી જેથી તાં ૮મીના પેપરમાં તેનું વિવેચન કરવાનું બની આવ્યું હતું.

ધારાસભાના દેશી મેમ્બરોની નાપસંદગી.

છાપાપર અંકુશવાળો કાયદો નામદાર વાર્ષિક રાયતી ધારાસભા માંહેલા દેશી મેમ્બરોએ નાપસંદ કર્યો હતો. દેશી મેમ્બરોને માટે વડી ધારાસભામાં આવ્યા કાયદા સામે અથવા બીજા કાર્ષણ કાયદા સામે વધુ મત એકઠા કરવાનું કદી પણ બની આવતું નથી પણ તેઓ માત્ર ઘણું થાય છે તો પોતાના વિચારો દર્શાવે છે અથવા તો વાંધા રજુ કરે છે. આ ઉતાવળે પસાર કરવામાં આવેલા કાયદાના સંબંધમાં પણ તેમજ થયું છે. અપરાધી અને પાપી માણસોને સજા કરવામાં આવે તે પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું પણ તેમ કરવા સાથે પોલીસને નીર્દોશ માણસને હેરાન કરવાનું બની આવે તે નાપસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. ફેરાસીન તેલ જેવી જાણસ પ્રમાણિક નિષ્ઠાથીજ રાખવામાં આ

વી છે એવી દરેક માણસને ખાતરી આપવાનું બની શકે તેમ નથી. મધરાસ તરફના પ્રતિનિધિ નવાબ સૈયદ બહાદુર કાયદાની ચોકસ કલમ સામે વાંધા ઉઠાવ્યો હતો. છાપાની સામેના કાયદાને બંગાળી, હિંદુ વગેરે આખાં હિંદુસ્તાનના સઘળાં વર્તમાન પત્રોએ વખોડી કાઢ્યો હતો. એ કાયદા મારફતે પોલીસને વધુ સ-તા મળી છે અને લોકોને કંઈ પણ હક મળ્યા નથી એવો દેશે અભિપ્રાય બાંધ્યો હતો. હવે તે કાયદા પસાર થઈ ગયા છે જેથી તેના સંબંધમાં કંઈ પણ બોલવાનું રહ્યું નથી. આ આર્ટિકલમાં 'દાખી દેવાની નવી રાજનીતી' એવું મેં લખ્યું છે કારણ કે આ નવો કાયદો તે હીલચાલને દાખી દેનાર હતો.

લીબરલ પક્ષ ઉપર છુપો અંકુશ.

મેં લખ્યું છે કે લૉર્ડ મોર્લી હિંદી પ્રધાન થયા તે પછી આવા કાયદા બંધાયા છે અને લૉર્ડ મોર્લીના સંબંધમાં જે તરબુતો થયો છે તે વળી બુલબરેલો થયો છે. મારી મતલબ એવું લખાવાની હતી કે લીબરલ પાર્ટી સ-તામાં છે અને તે છતાં કોઈ બીજી સ-તા તેના ઉપર અંકુશ રાખતી માલમ પડે છે. મેં એવું કહેવા માગ્યું છે કે લીબરલ પાર્ટી પોતાની સ-તા પુરેપુરી બોગવી શકતી નથી. 'મંત્રકર' બરાબર અંકુશ રાખી શકે તો નથી એવું કહેવાની મતલબ એ હતી કે હેરાન કરનારી શક્તિ બહાર આવી છે જેની ઉપર અંકુશ રાખવો ઘટે છે અને લૉર્ડ મોર્લીએ તે અંકુશ રાખવો નોંધ્યો છે. મારાં લખાણને વિચિત્ર રીતે તરબુતોમાં મરડો મચડી નાખવામાં આવ્યું છે જેથી તેનો અસલ નોંસ જળવાઈ રહેલો નથી. 'મંત્ર' નો મીનીંગ 'નફ' થાય છે અને એક માણસ અંકુશ રાખે તો તે 'મંત્રકર' કહેવાય. મેં એવું કહ્યું છે કે હિંદી વજીર 'મંત્રકર' છે અને તેણે હિંદી સરકાર ઉપર અંકુશ રાખવો નોંધ્યો હતો.

છુટાપણાના જુઠા હેઠળ છાપાને મળતું રક્ષણ.

મેં ધડીઆળના કાંટા પાછા ફેરવેલા એમ લખ્યું છે, કારણ કે હાલની રાજનીતિથી એક ધડી આળ અટકી જાય તેમ પ્રજાનો વધારો સુધારો

અટકી ગયો નથી. પણ એક ધડીઆળના કાંટા પાછા હલાવવામાં આવે તેમ પ્રજા સુધારા વધારામાં પાછળ હડી છે. મેં દેખાડી આપ્યું છે કે છાપા અને બાપણનું છુટાપણું તેજ એક પ્રજાનો આગળ વધારો અને સુધારો છે. ટોમસ પીલને બચાવ કરતાં અર્સકીને બાપણ કરતાં જણાવ્યું હતું કે હાલના જેવા મામલા વખતે અર્સકી પ્રજાને ખરા વિચારો જણાવવા નોંધ્યો અને તેમ જણાવવાનો હક આપવામાં નહીં આવે તો જે છુટાપણાના આવા ફાડા મારવામાં આવે છે તે શા ખપના? અર્સકીને ફરીને જણાવ્યું હતું કે છાપાના છુટાપણાથી લોકોને આગળ વધવાનું ખર્ત આવે છે અને છુટાપણાના જુઠા હેઠળ હું ટોમસ પીલનો બચાવ કરવાને હિંમો થયો છું. મી. તીલકે જુદા જુદા રાજદારીઓ અને લખનારાઓના છાપાના છુટાપણા બાબતના ફકરા વાંચી સંભળવીને કહ્યું કે 'માલકમ્સ ગવર્નમેંટ ઓફ ઇન્ડિયા માંથી હું તમને આ જણાવવાને ફકરો ટાંક દેખાડીશ. તેમાં તેણે જણાવ્યું છે કે હાઈકોર્ટ જે ટાપણાથી કામ લે છે તેથી વહીવટ કરનારી સરકારને કામ લેવામાં મુશ્કેલ પડે છે.

કોર્ટના દીવાનખાનામાં ચમકારો.

આ વખતે કોર્ટના દીવાનખાનાની અડાઅડ ની લોખીમાં એક આગનો ચમકારો થયો હતો અને સેહેજ ધુમાડો નીકળ્યો હતો. બહુલક માણસે ચોકયાં હતાં અને કટલાકો ખુરસીપરથી ઉભા થઈ હતા, પણ પછી માલમ પડ્યું હતું કે પ્રેસશાલા ટથી ફોટોગ્રાફ ઉતારી લેવામાં આવ્યો હતો અને તેનો તે માત્ર ચમકારો અને ધુમાડો હતો આ ખુલાસો થોડાજ વખતમાં માલમ પડી આવ્યો હતો.

બંગાળી બૌદ્ધ અને મુરોપીયન બૌદ્ધ વચ્ચેનો ફરક.

મી. તિલકે પોતાનું બાપણ એક ધડીલ પણ અટકાવ્યા વિના ચાલુજ રાખ્યું હતું. તે આગળ ચાલતાં જણાવ્યું કે સર હાર્વે એડમ્સ વડી ધારાસભામાં આ કાયદાઓ દાખલ કરતી

ખતે કહ્યું હતું કે ઑળ ફેક્ટનારાઓ માણસ જાતના દુસ્ત્રમન છે અને તેજ ઢખળું મારા પેપરમાં પણ લખાણ આવ્યું છે. અને મેં લખ્યું છે કે અંગાળના ઑળ અને યુરોપના ઑળ વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફરક છે અને તેમ કહેવામાં હું વાજબી હતો. મીં તિલકે એક ચોપડી રજુ કરીને કહ્યું કે આ ચોપડીમાં રશિયા અને યુરોપના બીજા દેશો વચ્ચે ઑળના સંબંધમાં જે સરખામણી કરી છે તેજ મેં કરી છે. રશિયામાં ૧૯૦૬ના વરસમાં જે 'ટેરરીઝમ' મામલો થઈ પડ્યો હતો તેના સંબંધમાં મારા જેવાજ વીચારો પાયોનિયર દર્શાવ્યા હતા અને ઑળના પરિણામથી લાલ થયા છે અને એક આપખુદ રાજ્ય અમલ સામે એકજ એકથીઆર પકડવાનું આકરી રહ્યું હતું એમ પાયોનિયરે પોતેજ લખ્યું હતું. પાયોનિયરેજ નહીં પણ રશિયાનો હાલનો ઇતિહાસ લખનાર દરેક લખનારે તેજ મત બાંધ્યું છે. મેં લખ્યું છે કે રશિયામાં ઑળને સંબંધે ડ્યુમા અરખાસ્ત કરવાની ઝારની ધારણા અટકી હતી અને ઑળ તરફ ઝારને નમવું પડ્યું હતું. પોર્ટુગાલમાં ઑળ ફેક્ટના રાજ્યો રાજ અમલમાં મોટો ફેરફાર કરવા ચાહતા હતા. સરકારની નવડી ધારણા હતી એવું ખુદ સર હાર્વે એડમસને પોતાના ભાષણમાં જણાવ્યું છે.

પગ ભાગી નાખવાની રાજનીતિ.

હથીઆરોની અંધી વિશે મેં લખ્યું છે કે સખ્ત મુસલમાન અમલ દરમ્યાન પણ એવી અંધી થઈ નહીં હતી, તો પછી અંગ્રેજ સરકારે તે શા માટે ફરમાવવી જોઈએ ? મારા 'સખ્ત' બોલનો તરજુમો અંગ્રે 'સેવેજ' કરવામાં આવ્યો છે. મેં કહ્યું છે કે પ્રજાનો પગ ભાગી ગયો છે પણ તેવાજ વિચાર તો મીં દાદાભાઈ નવરોજીએ પણ જણાવ્યા છે અને તેમણે કહ્યું છે કે પ્રજાના અવયવો તોડી નાંખવામાં આવ્યા છે. તેણે વેપાર સંબંધી આખત ઉપર બોલતાં આ વાક્યનો ઉપયોગ કર્યો હતો. મુગલ શહેનશાહતની મેં જો સરખામણી કરી હોય તો આગલા લખનારાઓ અને ભાષણ કરતાંઓએ પણ તેવીજ સરખામણી કરી છે.

'હિંદીઓને આયલા બનાવ્યા !'

અલાહબાદમાં ૧૮૯૮ના વરસમાં હિંદી નેશનલ કોંગ્રેસમાં સર શ્રીરાજશાહ મહેતાએ 'મેન્લીનેસ' નો બોલ વાપરીને કહ્યું હતું કે એક વાર હિંદીઓને આયલા બનાવી દેવામાં આવશે તો તેઓને પાછા આગલી હાલતમાં લાવતાં બહુ મુશ્કેલી પડશે. હું એમ નથી કહેતો કે મેં આ લખાણ કર્યું ત્યારે આ બધા ફકરા મારી આગળ હાજર હતા, પણ હું બહુજ લાંબા વખતથી એજ કામ બિપર વળગી રહેલો છું અને દરેક આખતનો હું અભ્યાસ કરતો આવ્યો છું જેથી આગળ દર્શાવવામાં આવેલા વિચારો મેં પાછા દર્શાવ્યા છે. ૫ કત ભાષાની નવી રચના કરી છે અને જુદા બોલો તેમાં વાપર્યા છે. નવા નવા લખનારાઓ અને બોલનારાઓ શું વિચારો જણાવે છે તે હું હમેશા જોતો રહ્યો છું અને તેજ વખતે જુના લખનારાઓ અને બોલનારાઓના વિચારો હું જુલ્યા નથી. ડીસેંટ્રલાઇઝેશન કમીશન આગળ મેં જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા તેજ તાં ૬ મી જુનના મારા પેપરમાં મેં લખ્યા છે. રાયલ કમીશન આગળ તાં ૮મી માર્ચને દીને એજ વિચારો મેં આપ્યા હતા જે તે કમીશનના ચોપડાઓમાંથી માલમ પડી આવશે. હિંદીઓને 'નામદ' બનાવવા છે એવો મારા લખાણનો તરજુમો થયો છે પણ મારી લખવાની નેમ સર શ્રીરાજશાહના જેવી હતી. તે મુજબ હિંદીઓને 'આયલા' બનાવ્યા હતા.

મીં તિલકને નામદાર જજની સલાહ.

મરકીના વખતમાં એક અમલદાર એક હિંદુના ઘરમાં તપાસ કરવાને દાખલ થયો હતો અને તેના ઘરની પવિત્ર ગણાતી જગામાં ગયો હતો. મીં ખાન્સન—તે દાખલો ટાંકી શકાય નહીં. તે વાત ખરી છે કે કેમ એ સવાલ છે. આવી રીતે બીન જરૂરના દાખલા ટાંકીને મીં તિલક શા માટે વખત અરબાદ કરતા હશે તે હું સમજી શકતો નથી.

ના. જજ—કોઈ નહીં આધાર રાખી શકાય.

તેવી બાબત પણ બવાબદાર લાવી શકે. ગમે તો તે તકરાર તોડજે.

મી० બ્રાન્સન—પણ દાખલા ખોટા છે એમ પણ દેખાડી શકાશે.

ના. જજ—મી० તિલક, હું તમને સલાહ આપું છું, કે ગમે તે સાહિત્ય, ચોપડી, વર્તમાન પત્રો વગેરેના ફકરા તમારી મરજી પડે તેમ ટાંકી શકશો. પણ જે દાખલા ખોટા છે એવી તકરાર લાવી શકાય તે દાખલા નહીં ટાંકવાની હદમાં રહેશે તો ઠીક થઈ પડશે.

મી० તિલક—આ દાખલો ધારવાડ ખાતે મરફી કમીશન આગળ રજુ થયો હતો. હમણાં મારી પાસે તે કમીશનનો રિપોર્ટ મોબુદ નથી, નહીં તો દેખાડત.

ના. જજ—હું તમને સલાહ આપું છું કે એવા દાખલા ટાંકવાથી અટકો તો સારું.

મી० તિલક—ઠીક છે, મારા લૉર્ડ, હું તે દાખલો ત્યારે પડતો મેલીશ.

હિંદમાં જીવતી જગતી આતુરતા.

એ પછી મી० તિલકે પોતાનું ભાષણ આગળ ચલાવતાં જણાવ્યું કે સીવીલ સરવીસ ડીનર ઉપર લૉર્ડ મોર્લી બોલ્યા હતા કે મને મળતી ખબરો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, તો પણ હવે માલમ પડે છે કે આપણને હવે હિંદના સંબંધમાં બહુજ મોટા અને ગુચવાડા ભર્યા સવાલની સામે થવાનું છે. લૉર્ડ મોર્લીએ કહ્યું હતું કે હમણાં હિંદમાં એક જીવતી જગતી આતુરતા પેદા થઈ છે અને હું કહું છું કે તે આતુરતા સ્વરાજ્યની છે. લૉર્ડ મોર્લી પોતેજ બોલ્યા છે કે રાજ અમલ ચલાવવાને પ્રજા વચ્ચે મતફેર પડ્યો છે.

બાબત બનાવવાની ઉશ્કેરણી કોણે ચલાવી ?

બાબત બનાવવા માટેની જાણસો મેળવવી જોઈએ અને પછી બાબત બનાવવાની કુનેહ અને આવડ પણ આવડવી જોઈએ. મેં જણાવ્યું છે કે ભરફરી બાબત બનાવવાને માટે મોટી ફેક્ટરીની બરફર હોય છે અને પાંચ દસ બાબત બનાવવાનું સાધારણ માણસોથી બની આવે છે. આ વિચારો

મેં મારા પોતાના દર્શાવ્યા હતા નહીં. તા० ૮ મી મેના ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં 'એમપાયર' પત્રમાંથી ઉતારી લેવામાં આવેલા ફકરામાં પણ જણાવ્યું હતું કે હિંદમાં બાબત બનાવવાની જાણસો પેદા થાય છે, માટે એક્સપ્લોઝીવ એક્ટ પુરતો નથી માટે કાંઈ વધુ કરવું જોઈએ. મેં પણ એમજ જણાવ્યું છે અને એક્સપ્લો ઇન્ડિયન પેપરો ઉપરથી તે જણાવ્યું છે. કદાચ પ્રિયાદી પક્ષ તરફથી કહેવામાં આવશે કે મેં એમ જાણીને લોકોને બાબત બનાવવાને ઉશ્કેર્યા હતા ત્યારે શું આ એક્સપ્લો ઇન્ડિયન પેપરોએ તે જાણીને લોકોને ઉશ્કેર્યા નથી? કાંઈ પણ બનાવ બને, કાંઈ પણ અપરાધ બને તેનો હેવાલ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થવાજ પામે છે, અને બારીકે બારીક વિગત આપવામાં આવે છે તો શું તે વિગત આપવી એ તેવા અપરાધ કરવાની ઉશ્કેરણી ચલાવવી એવું થાય છે? તખીબી ચોપડીઓમાં એક જુદા જુદા ઝેરને લગતી ચોપડી પ્રગટ થઈ છે, જે તે ચોપડી પ્રગટ કરવાના કામને ઝેર બનાવી લોકોને ઝેર દેવાની ઉશ્કેરણી ચલાવવામાં આવેલી કહેવાય તો પછી છોડો આવેજ નહીં. મેં આ જણાવ્યું તેથી એમ ઈર કે બાબત બનાવવાની લોકોને મેં સમજ આપીને તેમને તે બનાવવાને ઉશ્કેર્યા તો પહેલાં તે વિગત આપનારા એક્સપ્લો ઇન્ડિયન પત્રને પકડવાં જોઈએ. આ બાબત કેમ બનાવવામાં આવે છે તેનો હેવાલ એક્સપર્ટ બુખાનીથી કલકત્તાની કોર્ટમાં રજુ થયો હતો અને તે હેવાલ સંબંધી વર્તમાનપત્રોએ ઉતારી લીધા હતા અને તેમ મેં પણ ઉતારી લીધા હતા.

એક ખબરપત્રીનો કાગળ—મી० બ્રાન્સનનો વાંધો.

'મોરનીંગ લીજ' નામના ઇંગ્લેન્ડના એક પત્રના કલકત્તા ખાતેના એક ખબરપત્રીએ તા० ૭ મી મેના પત્રમાં બાબત માટે જણાવ્યું હતું.

મી० બ્રાન્સન—તે તો અગાઉનો બનાવ બનેલો મથ્થી શકાય.

ના. જજ—મી० તિલક, આ પત્ર ઇંગ્લેન્ડમાં છપાયો છે જે તમોએ જાણણું કર્યું તેની અગાઉ તમને મળ્યો તો નહીંજ હોય.

મીં તિલક—મેં મારાં લખાણ પ્રગટ કર્યાં તે પછી મને આ વર્તમાન ઇંગ્લંડથી મળ્યું હતું અને તેજ મારે મૂળ મુદ્દો છે. હું દેખાડવા માયું છું કે મારા વિચારો મેં દર્શાવ્યા છે તેજ વિચારો મારી અગાઉ અને મારી સાથે બીજાઓએ દર્શાવ્યા છે. ઇંગ્લંડના વર્તમાનપત્રમાં કલકત્તાના અખબરપત્રીએ પોતાનો કાગળ છપાવ્યો અને તે કાગળ અત્રેના 'એરીએટલ રીવ્યુ' એ બેતારી લીધો છે.

મીં આન્સન—પણ એક અખબરપત્રી જે કાંઈ લખે તે પ્રજના વિચારો હરે નહીં.

નામદાર જજ—જો મીં તિલકને એમ લાગતું હોય કે આ બાબતથી એમને લાલ થશે તો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરી શકે.

મીં તિલકે તે અખબરપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું હતું.

મીં આન્સનની અધિરાઈ.

મીં આન્સન—મીં તિલક મને કહેવાને માફ કરશે કે એમના પ્રકારો વાંચવાનું પુરું થયું નથી.

મીં તિલક—મારે ચોક્કસ પ્રકારો વાંચવાના છે કે જેની ઉપર મારા મુદ્દાનો આધાર છે.

ઉપલાં અખબરપત્રવાળું વર્તમાનપત્ર મીં તિલકે જુરીના ગૃહસ્થાને આપ્યું હતું.

નામદાર જજ—તમે આ પત્ર દેખાડીને શું કહેવા માગો છો ?

મીં તિલક—આ અખબરપત્રી એવું કહેવા માગે છે કે બાળ બનાવવાનું આવા કાયદાથી અટકવાનું નથી અને બાળનો આમ અંકુશ ના બવામાં આવ્યા છતાં તે બનાવવાનું ચાલુજ રહેશે.

નામદાર જજ—તમારા પણ એવા વિચાર છે ?

મીં તિલક—મેં એમ કહેવા નથી માગ્યું, હું એમ કહેવા માયું છું કે એવાંજ લખાણો તે વખતે ચાલુ આવતાં હતાં.

નામદાર જજ—એવાં લખાણોથી જુરીના ગૃહસ્થોપર અસર કરી શકાય નહીં. જુરીના

ગૃહસ્થો તમારે ધારી લેવું કે પોતાના મુદ્દા તરીકે એક ઇશારો મીં તિલકે કરે છે.

આ ઉપરથી જુરીના ફેરમેને તે અખબરપત્ર વાળું વર્તમાનપત્ર મીં તિલકને પાછું આપ્યું હતું.

બીજાઓના કામ તરફ બેદરકારી—માફકામ ફિતુર ઠર્યું.

મીં તિલકે પોતાનો આર્ટીકલ તે પછી પાછો વાંચવા માંડ્યો હતો અને જણાવ્યું કે, આં નવાળ સંયદ બહાદુરે મારા આર્ટીકલને મળતાજ વિચારો વડી ધારા સભામાં દર્શાવ્યા હતા. આં નવાળ સાહેબે વડી ધારા સભામાં જે લખણ કર્યું હતું તેનો એક ભાગ મીં તિલકે વાંચી સંભળાવ્યો હતો.

મીં તિલક તે પછી બોલ્યા કે આં નવાળ સાહેબે લખણ કરતાં કાયદાની ખામીઓ દેખાડી હતી અને ચેતવણી આપી હતી અને તેમ કરવા પછીજ તેમણે કાયદો પસાર કરવાની તરફેણમાં મત આપ્યું હતું. તે લખણ તાં ૮ મી જુનને દીવસે થયું હતું અને તે પછી મારે આર્ટીકલ તેજ મતલબના વિચારો સાથે પ્રગટ થયો હતો. બાળને અટકાવવાનું બનશે કે નહીં બનશે તે એક સવાલ હતો અને તે ઉપર હિંદુસ્તાનમાં તેમજ ઇંગ્લંડમાં વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા હતા અને તે વિચારો દર્શાવનારાઓને પોતાની મરજી મુજબ ફિતુરી ઠરાવવાની કોશિશ થઈ છે. બાળને વખોડી કાઢવામાં આવ્યો છે. બાળ ફેંકનારાઓને વિકકારી કાઢવામાં આવ્યા છે, પણ બાળની સામે આવા કાયદા અને અંકુશથી અટકાવ નાખી શકાશે કે નહીં એજ સવાલ હતો અને તે સવાલ ઉપર મેં મારા વિચાર જણાવ્યા, જે કહેવામાં આવે છે કે ખોટું કર્યું, તો જો કે આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમજ થયું છે. જો હું એકલોજ એમ લખત, એમ બોલત અને ટીકા કરત અને પછી મને બદનામ કરવામાં આવ્યો હોત તો તે વાજબી ગણાત. એ કાયદો બધાંયે તે પછી તેની ઉપર ટીકા કરવાનો અને તે કાયદાથી પ્રજાને લાભ

થશે નહીં એવું મત આપવાનો અમને દરેક હક હતો અને તે હક અમોએ ભોગવ્યો છે. કોઈ વાંધો ઉભો કરવાનો હોય અથવા કંઈ વખોડી કાઢવું હોય તો તે સંબંધ તકરાર તો લાવવીજ જોઈએ અને તે તકરાર અત્રે રજુ થઈ છે અને આર્ટીકલ તકરાર ચલાવવા માટે હતો કે શ્રિયાદી પક્ષ કહે છે તેમ ઉસ્કેરણી ચલાવવાની નીચ નેમ હતી. અપરાધના હેવાલ પ્રગટ કરવાથી અપરાધો કરવાની ઉસ્કેરણી થતી કહેવાતી નથી. હિંદી બળવાની એક ચોપડી છપાઈ અને તેની ઉપર અમે રીવ્યુ લખ વિવેચન કર્યું તો શું અમે બળવો જગાડવાની ઉસ્કેરણી કરેલી કહેવાશે? અમે આ આર્ટીકલમાં પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવ્યો છે અને કાયદાની ખામી દેખાડી છે. તમે મારી હાલતમાં તમને મુકો અને વિચાર કરો કે તમારે માટે આવું ખુલ્લું લખવા સિવાય બીજા શું રસ્તો હતો? મેં પુના ખાતે આ વિચારો જે દિવસે પ્રગટ કર્યા હતા તેજ દિવસે તેજ વિચારો વાઇસરાયની ધારાસભામાં જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. શીતુરી સભાએ અટકાવવાની હિમાયત પાંચેનીયરે કરી હતી અને તેને અમે વખોડી કાઢી હતી અને તેજ મુજબ આ કાયદાની સામે અમે પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવ્યો હતો, તો જ કે બીજાના અપરાધને નીચ, ચુંદાલયા અને નીતિના કાનુનોના ભંગ કરનાર ઠરાવ્યા છે. બીજાઓએ એજ મુજબ લખ્યું છે તો તેમને સારી નિષ્ઠાના લખનારાઓ ગણ્યા અને મેં જાણ્યું તો મને શીતુરી ધારણાથી લખેલું ગણ્યું. એ જે જુદી રીત રાખવાનું કારણ શું? કોંગ્રેસ પાર્ટીના બીજા પત્રો, જેઓ મારા વિચારના નથી પણ જુદા પક્ષના છે તેઓએ પણ એજ વિચારો દર્શાવ્યા છે. તે કેટલાંક ચુંદાલયામાં લખાયેલાં છે, કેટલાંક મરાઠીમાં લખાયેલાં છે અને કેટલાંક હંગેરમાં લખાયેલાં છે. એ બધાંમાં એવોજ પ્રોટેસ્ટ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. સરકારની રાજનીતિને તે પત્રોએ કેટલીક રીતે નાપસંદ કરી છે અને તે વિચાર સરકારે પોતે પણ સ્વીકાર્યા છે.

અમીરને બ્રિટીશ સરકાર સામે ઉસ્કેરવાની લૉર્ડ કર્ઝનની કેશીશ.

લૉર્ડ કર્ઝને ઉમરાવોતી સભામાં ભાષણ કર્યું ત્યારે લૉર્ડ મોર્લીએ તેમને કહ્યું હતું કે તમારે એવા વિચારો દર્શાવવા નહીં જોઈએ, કારણ કાબુ લના અમીરની બાજુમાં તે આવશે અને તેથી તે નુકશાનકારક થઈ પડશે. તે પણ એટલુંજ યોક્તી ને લૉર્ડ મોર્લી અટક્યા હતા અને નહીં કે બ્રિટીશ સરકાર સામે કાબુલના અમીરને ઉસ્કેરવાની કેશીશ કરવાનો આરોપ મુકી લૉર્ડ કર્ઝન સામે લૉર્ડ મોર્લીએ શ્રિયાદી માંડી હતી. એક છુંટથી તકરાર ચલાવવાના કામને અટકાવી શકાય જ નહીં. મારું લખાણ પણ બંગાળમાં વંચાતું નથી, તે તો માત્ર મહારાષ્ટ્રમાંજ વંચાય છે. મારા પહેલા લખાણના તરજુમામાં ભુલ થઈ છે અને આ લખાણનો ભાવાર્થ ઉઠાવવામાં ભુલ થઈ છે.

મારો છુપો હેતુ સાબીત થયો નથી.

અમે એક કાયદો પસંદ નથી કરતા અને તે ફરવવાની માંગણી કરીએ છીએ અથવા તે કાયદો ફરવવાની માંગણી કરતાં ખાસ કરીને કોઈ છુપી ધારણા રાખીએ છીએ તે જોવાનું છે, અને છુપી ધારણા રાખવામાં આવેલી સાબીત કરવાને માટે લખાણના એક જે યોગ્ય અહીં તહીંથી ચુંટી કાઢી તે ઉપર મદાર બાંધવાનો નથી. માટે જુરી ના ગ્રહસ્થો, તમારે જોવાનું છે કે આ બુનાવના સંબંધમાં ધારણા શું હોવી જોઈએ; તેનો ખ્યાલ કરવાનો છે. નવાબ સૈયદ મહમદે એવાજ વિચારો જણાવ્યા છે. જેમની ઉપર તમે તોહોમત મુકી શકશો નહીં અને મેં જે વિચારો મારા પત્રમાં દર્શાવ્યા છે તેને માટે તમે મારી ઉપર તોહોમત મુકી શકવાના નથી. મારી છુપી અને ગેરવાજબી ધારણા હતી એમ સાબીત થયું નથી. રાજદ્વારી ધારણામાં ખામી છે અને પ્રજાની પ્રીતિ યાદો લાંબો વખત નીકળી જવા છતાં તે દૂર થઈ નથી તેને કારણે ગડબડ મચી છે એવું મેં મત આપ્યું છે. જે ખરું હોય અથવા ખોટું હોય પણ જેમ બીજી તરફથી સરકારી કાયદો બાંધવાની સલાહ

મણુ થઈ અને લોકોને કચડી નાંખવાની સુચના થઈ તેમ અમે અમારા વિચારો જણાવ્યા છે. એ વિચારો દર્શાવવાનું છાપાના છુટાપણાનું કામ છે અને નહીં કે એક અલગ માણસનું કામ છે. એ વા વિચારો બાંધવાનું કામ ભરેલું પણુ હોય પણ કામ ક્યાં નથી? ખુદ બાઈબલ અને આપો અને તેમાંથી કું કામ દેખાડી આપીશ અને ભાષાની રચના ઉપરથી કંઈ બુદ્ધિજીવી મીનીંગ ઉઠાડી આપી શ. જ્યારે બાઈબલ સુલથી રહીત નથી તો પછી કું કેમ હોઈ? દરેક પત્ર, પછી તે હિંદી હોય કે હિંદી-અંગ્રેજી હોય તે સમજાનાં છુટાપણાથી ચાલે છે અને તેમાં પોતાના વીચારો આપતાં કાઢવાર એક બે બોલ નહીં બંધ બેસે તેવા લખાઈ જાય છે. તુરતાતુરત લખતી વખતે એક બે બોલ એવા લખાઈ જાય તેથી ધારણા ખોટી છે એમ ગણાવું જોઈતું નથી.

જડતીમાં મળેલો ટપાલનો કાર્ડ.

હવે પ્રીયાદી પક્ષ તરફથી જડતીમાં ટપાલનો કાર્ડ મળ્યો છે તે દાખલ કરાવવામાં આવ્યો છે અને તેને મોટી અગત્ય આપવામાં આવી છે. તે કાર્ડને એટલી તો અગત્ય મળી છે કે તેનો ફોટો ગ્રાફ પણ ઉતારી લેવામાં આવ્યો છે અને તે ફોટોગ્રાફની નકલ લોર્ડ મોર્લીને જોવાને માટે ઇંગ્લંડ મોકલવામાં આવી હશે તો કું અજબ થઈશ નહીં.

કાર્ડમાં આપેલી બાઈબની વિગતનો ખુલાસો.

એ કાર્ડ ઉપરથી એવું અનુમાન કાઢવામાં આવ્યું હશે કે બાઈબ બનાવવામાં મારી પણ કંઈ સામેલગીરી હોવી જોઈએ. આ કાર્ડ મારી ટેબલ ના એક ખુલાખા ખાનામાંથી મળી આવ્યું છે અને તે ખાનામાંથી જે બીજા કાગળો મળી આવ્યા છે તે સાથે આ કાર્ડ મળી આવ્યું હતું. એ કાર્ડ છુપું અને સંતાડી રાખ્યું હતું કે નહીં તે મેં ઉલટપાલટ તપાસમાં પુછ્યું હતું. મારા દરરોજના કામકાજના કાગળો સાથે આ કાર્ડ હતું એમ જુ બાનીમાં જણાવ્યું છે. એક્સપ્લોઝીવ એક્ટની બાઈબલમાં મારે ખુલાસાવાર લખ્યું હતું,

અને તેમજ દેશી છાપાના કાપડા સંબંધી પણ લખવાનું હતું, તેટલા માટે એક્સપ્લોઝીવ બાઈબલની વધુ વીમલો મેળવવાની મારી ધારણા હતી. મેં લાયબ્રેરીમાં અને બીજા ઠેકાણે એક્સપ્લોઝીવના કેટલાકો તપાસ્યાં હતાં. એક્સપ્લોઝીવના ઉપર ચોપડીઓનાં નામો અને લેકચરોનું આ સાંકળીયું છે. આ કેટલાક (એક જબરી મોટી છાપેલી ઇંગ્રેજી ચોપડી દેખાડીને મીં તિલક બાઈબલ કે) તેમાં એ બાઈબલનો ઇશારો છે. આ કાર્ડ ઉપર બાઈબલને લગતી વિગતો પુરી પાડનારી ચોપડીઓનાં નામ લખ્યાં છે. પેહેલા કેટલાકમાં તે નામો શોધી કહાડવામાં આવ્યાં હતાં. જો આ ચોપડી જેમાં બાઈબની વિગત છે તે મારી લાયબ્રેરીમાં હોવા છતાં તે રાખવાનું કામ જો ફિતુર ગણાવું નહીં હોય તો આ કાર્ડ રાખવાનું ફિતુર કેમ ઈરે! અમોને સમજાવી વિગતો મેળવીને પછી ખુલાસાવાર લખવાનું હતું અને તેથીજ આ કાર્ડ ઉપર આ નામ ઉતારી લેવામાં આવ્યાં છે. એક્સપ્લોઝીવની વ્યાખ્યા સરકારે જે આપી તે બંધબેસતી છે કે નહીં તે તપાસવાની મારી ધારણા હતી. આ કાર્ડ મારા ખાનામાંથી મળી આવ્યું અને તે મેળવનારે એમ ધાર્યું કે તેણે ઘણી મોટી શોધ કરી. કાર્ડ ઉપર જે અનુક્રમે લખાયું છે તેજ અનુક્રમે આ કેટલાકમાં પણ લખાયું છે જે સાબીત કરી આપે છે કે, આ કાર્ડ ઉપરનું લખાણ આ કેટલાકમાંથીજ કરવામાં આવ્યું હતું, એ કાર્ડ જે ખાનામાં હતો તે ખાનામાંથી મળી આવેલાં આ મામુલી અને તદ્દનજ સાધારણ કાગળીયાં કું તમને દેખાડું છું. તે કાગળીયાં કેટલાક અંગ્રેજી છે અને કેટલાક દેશી ભાષાનાં છે.

જુરીના ગ્રહસ્થાને તે કાગળીયાં જોવાને આપવામાં આવ્યા હતાં.

મીં તિલક તે પછી બોલ્યા કે, એમાં પ્રકટ થોડાંક ન્યુસપેપરો છે, એક દરરોજ લખેલો કામળ છે. કેએસના કાગળીયાં છે, મેં લખેલી ચોપડીના પ્રકરો છે, સુરત ખાતેનાં મારાં બાઈબના રીપોર્ટ છે. એ સમજાવું તમે જુઓ અને પછી

ખ્યાલ કેસો કે કાડને મેં કેટલી અગત્ય આપી હશે. એ કાડ રજુ કરીને ફરીયાદ પક્ષ એવું દેખાડવા માગતો હોય. કે મેં કોઈ છુપી ધારણા રાખી હતી. આ કાગળીયાં સાથે એ રાખીને એવો દેખાવ કરવા માગ્યો હતો કે મને એની દરકાર નથી, તો પછી મારી ઉપર તોફાનનો લાવવાનો છેડો આવશે જ નહીં. સાંકળીયાની ચોપડીમાં જે કીમત લખી છે તે કીમત પણ આ કાડ ઉપર ઉતારી છે. તે ખાનુ ખુલ્લું હતું, તેને કુચી દીધેલી હતી નહીં, એ કાડ ઉપર નોટ ઉતારી લખને તેમાંથી મેં મારાં લખાણમાં મદદ મેળવી હતી.

પોતે એ આખતપર લખેલા આર્ટીકલો મીં તિલકે પછી રજુ કર્યા હતા અને તે તપાસવાને જુરીના ગૃહસ્થાને નામદાર જજની પરવાનગીથી આપ્યા હતા. મીં તિલક બોલ્યા કે ઇંગ્લંડના કાયદા સાથે અત્રેના કાયદાની મેં આર્ટીકલમાં સરખા મણી કરી છે.

નાં જજ—તમે કયારે બોલવું પૂરું કરશો તેનો કંઈ ખ્યાલ મને આપી શકશો !

મીં તિલક—આજ સાંજ સુધીમાં મારું લખાણ પૂરું થશે. મારા હવે પછીના આર્ટીકલને ૧૨૪ એ. અને ૧૫૩ એ. કલમ હેઠળ આરોપ કરનારા તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે.

૧૫૩ એ. કલમ વાંચી સંભળાવીને મીં તિલક બોલ્યા કે એ કલમમાં ‘પ્રેમોટીંગ’ લખ્યું છે તેનો મીનીંગ ‘અસર કરવી’ એવો થતો નથી, પણ ‘વધારવું’ એવો થાય છે. ૧૨૪ એ કલમની ભાષામાંજ આ કલમ પણ લખાઈ છે અને મેં તે કલમની પણ ખામી ભરેલી ભાષા તમને દેખાડી હતી. એમાં ફોર્મોશ બોલ લખાયો છે જેનો મીનીંગ ધારણાથી ફોર્મોશ કરવી એવો થાય છે. દાખલા તરીકે મેં ફક્ત એક પથર ફેંક્યો તો તે ‘ફોર્મોશ’ના વર્ગમાં આવે નહીં પણ યુનીવર્સિટી મીનારાના ઘડીઆળ તરફ પથર ફેંક્યો તે ‘ફોર્મોશ’ના વર્ગમાં આવે જેમાં મારી ધારણા પણ સમાવેલી છે.

કાયદાની કલમની ખામી ભરેલી ભાષા.

‘પંજાબી’ સામેના મુકરદમાની વિગત પંજાબ વિશ્વકોશ રિપોર્ટમાં આપવામાં આવી છે. તે મુ

કરદમાની અપીલ સાંભળવામાં આવી હતી અને તેમાં આ કલમનો મીનીંગ સમજાવવામાં આવ્યો છે. તે મુકરદમાના હેવાલનો કેટલાક ભાગ વાંચી સંભળાવીને મીં તિલક બોલ્યા કે, આ વિગત ઉપરથી જજશ્રી કે ‘પ્રેમોટ’ અને ‘એટ’ વચ્ચે સંબંધ છે.

નામદાર જજ તે ચોપાનીયું જોવાને મીં તિલક પાસેથી લીધું હતું અને તે વાંચી જોયું હતું.

તે પછી મીં તિલક બોલ્યા કે ‘અંતઃકર જુની ધારણાથી ફોર્મોશ’ કરવી એવું એક અપરાધના આખતમાં સાખીત થવું જોઈએ. નામદાર શેહેનશાહની પ્રગતિ ‘કલાસીસ’ વચ્ચેની અથડામણ એવું આ કલમમાં વાક્ય લખ્યું છે. જે કલાસ રાજદારી પાર્ટીને માટે તો હોયજ નહીં પણ જુદી જુદી કામને માટે હોવો જોઈએ. કનઝર વેટીવ અને લીઅરલ પાર્ટીને માટે તે હોય નહીં, પ્રોટેસ્ટન્ટ અને રોમન કેથોલીકને માટે તે લાય પડી શકે અથવા હિંદુ અને મેહોમદનોને માટે તે લાય પડી શકે.

યુરોપિયન સામે બાંધ ફેંકવાની ઊરકેરણી

અભાવવાનું તોહમત.

વળી ‘પ્રેમોટ’ અને ‘એટ’ના આખમાં દેખાવાની ધારણા પણ સાખીત થવી જોઈએ છે, એટલે જુદી જુદી કામમાં એવી કોઈ ભાગણી ઉભી કરે કે જેથી એક કામ બીજા કામની સામે માથું ઉઠાવે તો તેવા બનાવમાં આ કલમ અવગણ્ય થઈ પડે. જો હું આપની કાને એમ લખું કે હિંદુ અને મેહોમદનો કંઈ આખતોમાં જુદા પડે છે અને તે ઉપર વિવેચન કરું તો કદાચ ૧૩૫ એ કલમ હેઠળ તે એ કોમો વચ્ચે અથડામણની મેં ફોર્મોશ કરેલી કહેવાય. કોઈ માણસ અદનિયા વિના કંઈ કામ કરે તો તે આ કલમ હેઠળ અપરાધી રહે નહિ, ફરીયાદી પક્ષ આ કલમનો ખુલાસો કરવાને બંધાયેલો છે અને આ કલમ અહીં કેવીરીતે લાય પડે છે તે પણ ફરીયાદી પક્ષને સાખીત કરવાનું છે. આ બીજા આર્ટીકલ મેં કહ્યું છે તેમ યુરોકોસી ઉપર લખાણો નથી, અને જો યુરોકોસીને

। કલાસ ગણવામાં આવે તો પણ આ આર્ટિકલ ખુર્રાસી પર લખાયેલો નહિ હોવાથી તે આ આર્ટિકલને લાગુ ડીકે નહિ. આ આર્ટિકલને તાણી તોડીને હિંદીઆ અને યુરોપિયનો વચ્ચે અથગમણ કરાવનારો પણ બાતી શકાશે નહિ કારણ કે તે તો ફક્ત એક્ષપ્લોઝીવ અને છાપાના કાયદા ઉપર વિવેચન છે. કદાચ એ કહેવામાં આવશે કે ચોક્કસ વર્ગ સામે એટલે યુરોપિયન સામે બાંબ ફેંકવાને મેં હિંદીઆને ઉશ્કેર્યા હતા પણ એવું તો હમત મુકવાનો ફરિયાદી પક્ષને કશો આધાર મળતો નથી. મારી ઉપર એવું તો હમત તો મુકવામાં આવ્યુંજ નથી કે મેં હિંદીઆ અને યુરોપિયનો વચ્ચે અથગમણ કરાવવાની ફાશીશ કરી છે.

‘તહોમતનો અધુરો ખુલાસો.’

આ વખતે નામદાર જજે આર્જ-શીટ લેવા માગ્યો હતો અને તે તથા તેને લગતા કાગળીયાં બારીકીથી તપાસીને જણાવ્યું કે આર્જમાં જણાવ્યું છે કે નામદાર શેહેનશાહની પ્રગતના કલાસ વચ્ચે અથગમણ કરાવવાનો આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે.

મીં તિલક-કયા કલાસ તે લખ્યું છે?

નામદાર જજ-નહિ.

મીં તિલક-ત્યારે મારી તકરારજ એ છે કે કોઈ

પણ એ કલાસ વચ્ચે અથગમણ ચલાવવાનું તહોમત ખુદનું મુદ્દાકું નથી અને કયા એ કલાસ તે જણાવવામાં પાળુ આવ્યું નથી. મારી ઉપર તો તોહમતનો અધુરો ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે તો પણ હું ધારું છું કે યુરોપીયનો અને હિંદીઆ વચ્ચે કિસ્કરમી ચલાવનાર તરીકે મને ગણવામાં આવ્યો હશે. પણ એક્ષપ્લોઝીવ અને છાપાના કાયદા વિષે મેં વિવેચન કર્યું છે જેથી તે તોહમત ટકી શકતું નથી. ખરેખર તો નામદાર શેહેનશાહની પ્રગતના કલાસ માટે આ આર્ટિકલ લખાયો છે, અને નહીં કે અથગમણ માટે.

તમે ત્યારે એક કાયદાની કલમ એક કામ માટે લાગુ પાડી તે કામને અપરાધ બનાવવા માગતા હો તો તેના કારણે તમે એ અપરાધને જોડો અને તે કારણે ખુદનાં દેખાડનાં જોડો, નહીં કે તાણી તોડીને લાગુ પાડનાં જોડો. વળી આવા બનાવમાં બહા

રથી જે ધારણા દેખાડવામાં આવી છે તે ભીતરમાં નથી પણ ભીતરમાં કંઈ જુદી ધારણા છે એમ દેખાડી આવેલું જોડો અને તેમ દેખાડવાને માટે જુબાની રજુ કરવી જોડો કે જેમ કરવામાં આવ્યું નથી. કલાસ બનવાને જોડો એમ કહેવું પુરતું થઈ પડશે નહીં. દરેક સીજ બનવાને જોડો છે, નહીં બનવાને જોડો નથી. જેમ નેપોલીયન બોનાપાર્ટની ડીક્ષનરીમાં ‘અન્સાઇક્લી’ બોલ હતો નહીં તેમ આપણી ડીક્ષનરીમાં ‘અનસાઇક્લી’ બોલ નથી. ૧૨૪ એ કલમને આર્ટિકલના જે બોલો લાગુ પડવામાં આવ્યા છે તેજ બોલો ૧૫૩ એ. કલમને લાગુ પાડવામાં આવ્યા છે. એટલે મારે ધર એ પરાણા આવ્યા હોય અને એક પરાણા આગળ એક ભરેલી રકામી રજુ કરું અને તે પરાણો તે ખાલી કરી લે તે પછી ખાલી રકામી બીજા પરાણા આગળ રજુ કરું તેમ આ મારે આર્ટિકલ ૧૨૪ એ. કલમ આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો છે અને જો તે કલમ તે ખાલી કરી લે તો ૧૫૩ એ. કલમ આગળ આરોપ માટેના કલાસ બોલ વિતાવે આર્ટિકલ રજુ થશે. મેં જો કોઈ જુબાની રજુ કરી નહીં હોય તો તે એમજ ધારીને કે આવી કલમ હેઠળ આવા આર્ટિકલને માટે લાગુ પાડી શકાયજ નહીં.

જજ અને જુરીની ફરજ.

જોડોમાં કાર્યક્ષમનો મુકદ્દમા ઘડવામાં આવ્યો અને અમલમાં મુકવામાં આવ્યો ત્યારથી દરેક સવાલનું ખંડન કરવાનું જુરીને સોંપવામાં આવ્યું છે અને ફક્ત જજ જુરીને કાયદો સમજાવે છે. જજ અને જુરીની ફરજ શું છે તે ૨૮૯ મી કલમમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે અને જુરીને સમજાવવા સલાહના મુદ્દા કરવાનું સોંપવુંજ જોડો એવું તે કલમમાં પ્રમાણવામાં આવ્યું છે. જુરીને ફરી રીતે દોરવવી તે તો નામદાર જજની મુનસરીપર રહેલું છે, પણ આ કલમ ફક્ત એક કસારા તરીકે હું ટાંકવાની રજુ લઈ છું. એક અપરાધ થયો છે કે નહીં, ધારણા હતી કે નહીં, ફાશીશ કરવામાં આવી હતી કે નહીં તે સમજું નહીં કરવાનું જુરીનું કામ છે. હાલના મુકદ્દ

મામાં કાયદાનો ગુચવણુ લેશે સવાલ છે અને તેનો પ્રશ્નો જ્યુરીએ પોતાની સાદી સમજ અને મનસંજીથી કરવાનો છે. પ્રકત કોશીશ થઈ છે કે નહીં અને કોશીશ સાથે ફતેહ મળી છે કે નહીં તે જ્યુરીને નક્કી કરવાનું છે. છેલ્લા એક મુકદ્દમા વખતે જજે જ્યુરીને ચાર્જ આપતાં કહ્યું હતું કે સંતેગ, પ્રસંગ, મામલો અને હાલત ધ્યાનમાં લઈને તમારે ચુકાદો આપવો. હું જિમેસ રામ્પુ હું કે તમે નામદાર જ્યુરીને ચાર્જ આપતી વખતે સધળા સંતેગો ધ્યાનમાં લેવાને અને આર્ટિકલ માંહેલા જુદા જુદા સમ્મ જોલોપર લક્ષ નહીં આપતાં આખો આર્ટિકલ ધ્યાનમાં લેવાની પ્રમાણ કરશો.

મારી આખરનો હું ખચાવ કરીશ.

કાયદાની રૂએ એક માણસ પોતાનો તથા પોતાની માલમતાનો અથવા પારકાનો અથવા પારકાની માલમતાનો ખચાવ કરવાનો હક ધરાવે છે અને તેજ હક આજે હું બોલવા માયું છું. જો એમ કહેવાય કે એક માણસને ખાનગી માલમતાનું રક્ષણ કરવાનો હક નથી તો કાયદો જેરધનસારી કહેવાય. કાયદાની ૬૬-૬૭ મી કલ્ મો પણ એવોજ હક આપે છે અને એક માણસની આખર એક કોમતી મતા તરીકે ગણવામાં આવી છે. મારી આખર મારી કોમતી મતા છે જેનો હું ખચાવ કરીશ. એક માણસ જ્યારે અમને ભર રસ્તામાં કચરાપટ્ટીઆ પાડે માર મરાવવાની લજામણ કરે ત્યારે અમારી આખરની અમારે રક્ષા કરીજ નેમ્ડએ અને તેમ જો મેં કયું હોય તો હીંદી પીનલ કોડ હેઠળ તે કામ અપરાધ ગણી સકાય નહીં.

છાપાનું છુટાપણું.

છાપાના છુટાપણા વિષે હવે હું બે જોલ જોલીસ. એ છુટાપણા ઉપર ૧૨૪ એ કલમ અંકુસ રાખે છે, પણ તેમ કરવા સાથે તે કે ભમ અતિશય મોટી છુટછાટ મુકે છે જે છુટછાટનો અમને લાલ મળવો નેમ્ડએ. ઈંગ્લેન્ડના કાયદા મુજબ એ છુટાપણા બાબતના સવાલનો આખો સવાલ મુકાદા માટે જ્યુરીને આપવો

નેમ્ડએ. જો તે છુટછાટનો વાલ નહીં મળે તો એક માણસની ધારણા ધ્યાનમાં લેવામાં આવેજ નહીં અને શનાની ધારણા હોય કે નહીં હોય તો પણ એક માણસ અપરાધી છે. “લાવા” “ગુરાખી” વગેરે વર્તમાનપત્રો સામેના મુકદ્દમાઓમાં નેમ્ડએ જ્યુરીને ખુલ્લું કહ્યું છે કે જો પાના છુટાપણાના સબધમાં મુકવામાં આવતી છુટછાટ તમારે ધ્યાનમાં લેવી નેમ્ડએ. રાજ દારી તકરારોમાં પણ એવીજ છુટછાટ ધ્યાનમાં લેવાની સધળાઓની પ્રજ્ઞ છે અને આ મુકદ્દમામાં છાપાનું તેમજ રાજદારી તકરારનું છુટાપણું ધ્યાનમાં લેવું ઘટે છે.

મારાં લખાણથી મરાઠા વાંચનારાઓ ઉપર માહી અસર થઈજ નથી.

એક અસર થઈ છે કે નહીં તે છેલ્લે જોવાનું છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવશે કે કોશીશ તો થઈ છે અને અસર થઈ છે કે નહીં તે જોવાની જાગી દરકાર કરવી નેમ્ડએ નથી. પણ મારે એટલુંજ કહેવું છે કે અસરનો સવાલ સર્વથી અગત્યનો છે અને એમ જોવાનું નથી કે બે વરસની વાત કોપર મેં કરેલા લખાણથી આજે અસર થઈ છે. હમણાંના લખાણથી અસર થઈ છે કે નહીં તેજ જોવાનું છે અને આ ગળ મારાં લખાણ યું હતાં તે ધ્યાનમાં લેવા નાંજ નથી. અમારો આધાર છે તે અસરની ઉપર છે અને અમે કહીશું કે જો એક કોમતી માટે આ લખાણ થયાં છે તે કોમ ઉપર કોઇ પણ રીતે માહી અસર થવા પામીજ નથી. એ લખાણ બે ત્રણ દીવસ અથવા અઠવાડીયા દરમ્યાન વાંદ કરવામાં આવશે અને પછી ભુલી જવાશે. અસર નથી થઈ એ સાબીત કરવાનું કામ અમારે માથે નાખવાને બદલે અસર થઈ છે એવું સાબીત કરવાનું ફરીઆદી પક્ષ પોતાને માથે રાખવું હતું છેલ્લા આઠ મહીના દરમ્યાન અંગ્રેજ વર્તમાનપત્રોએ જે લખાણો કર્યા છે તે વાંચ્યા પછી દેશી વર્તમાનપત્રોનાં લખાણો ધ્યાનમાં લેવાં નેમ્ડએ. અને મીંડ જોમરીની આપડીમાં પણ તે દરેક કરવામાં આવ્યો છે.

નામદાર જજે મીં ચોધરીની ચોપડીમાંનો તે પ્રકારે વાંચી ભેગો હતો.

એક સરખા હુકનો દાવો.

સામા પક્ષ તરફથી કદાચ એવું કહેવામાં આવશે કે આવાં કાળાણનું વાળખીપણું જવાબદારે દેખાડ્યું છે, પણ હું કહું છું કે એ કાળાણનું વાળખીપણું દેખાડવા સાથે તેમાં શીતર કશું નથી અને ગુન્હો કરવાની કશી ધારણા નથી. જે હક અને છુટાપણું અંગે જ છાપાને ભોગવવા દેવામાં આવે છે તેજ દેશી છાપાને પણ મળવું જોઈએ એવી મારી-માણણી છે. છેલ્લે મારે જણાવવાનું કે હિંદુસ્તાનમાં અને ઇંગ્લંડમાં વર્તમાનપત્રોએ જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તેજ મેં પણ દર્શાવ્યા છે અને તે સઘળાં વર્તમાનપત્રો વાંચીને જુરીના ગૃહસ્થોની ધીરજ હું થકવી નાખવા માગતો નથી, પણ મેં જે વિચારો જણાવ્યા છે તેને મળતાજ વિચારો ખીજાં પત્રોએ પણ દર્શાવ્યા છે. કોઈ પત્ર મારી સાથે તદ્દનજ મળતું થયું હશે તો ખીજું કોઈ થેડું થયું થયું હશે પણ સામાન્ય પત્રો તો મારા વિચારને મળતાંજ છે અને તેમણે જુરોફ્ટરી ને વખોડી કાઢીને સરકારના આ બે કાયદાની ખામી દેખાડી છે અને આંખના અપરાધો થવાને સળંગે આ તકરાર ઉભી થઈ છે અને તે જોશપર ચાલી છે. સઘળું સામટું ધ્યાનમાં લેતાં માલમ પડે છે કે આ તોહમત ગેરવાજખી છે એટલુંજ નહીં પણ ગેરકાયદાનું છે. ધારણા, નેમ અને કોશીશ કયાં થઈ છે, કેમ થઈ છે અને તે પ્રતેહમંદ ઉતરી છે કે નહીં તે ધ્યાનમાં લેતાં આ તોહમતનું ગેરવાજખીપણું ખુલ્લું સાખીત થશે. કાળાણ માહેલાં કોઈ વાકય જુરસામેર હશે પણ તે કાળાણ કેવા જાહેર વચ્ચે અને કેવી ધારણાથી થયાં છે તે ખાસ કરીને જોવાનું છે. જુરીના ગૃહસ્થો, તમે એ ખાખત ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખજો અને આ કાળાણમાં ગુનાની નેમ રાખેલી હતી કે નહીં તે તપાસજો. ચોક્કસ ખીજવાટ અને છેડતીના વખતે મનની હાલત કેવી થઈ પડે તે વિચારજો અને સરકારની હીમાયત કરતાં અમારી ઉપર હુમલો કરનારાએ અને અમારે જવાબ દીધો હોય તો તેના વાળખીપણાનો ખ્યાલ કરજો. એક આ

ટીકલ માહેલી ધારણા જો પ્રરીયાદ પક્ષ સાખીત કરી શકે નહીં તો ખીજા આટીકલને પહેલા આ ટીકલ સાથે જોડીને તે બંનેમાં કંઈ ધારણા છે એવું દેખાડવાની કોશીશ કરવાનો તેને હક નથી, અને તે હક તે ભોગવવા માગશે તોપણ તેમાં તે શવવાના નથી. તરજુમા માહેલી બુલો મેં દેખાડી છે અને જુરીના ગૃહસ્થો, તમે તે સઘળી બુલો સામટી રીતે ધ્યાનમાં લેજો. હું પોતે તરજુમા કરત તો જુદોજ કરત. હું એમ નથી કહે તો કે તરજુમા મેં કર્યો છે તે સઘળો તમે કબુલ રાખો, પણ મારી તકરારમાં કેટલું વજુદ છે અને કમ બુલો ખરેખરી થયેલી હોવી જોઈએ તે તમે વિચાર કરજો. 'પરવરસીટી' 'ટીરની' 'ડેસપોટીઝમ' વગેરે બોલોના તરજુમા વિષે મેં તમને કહ્યું છે અને તે તે બોલો ઉપર મેં મારો આધાર ખાંખ્યો છે.

તોહમતનો આધાર શું છે ?

તોહમત અસલ માફી લખાણ ઉપર મુકાયું નથી પણ તેના અંગ્રેજ તરજુમાની ભાષા ઉપર મુકાયું છે. જો અંગ્રેજ ભાષામાં લખાયેલા એક આટીકલનું પેરાફ્રેઝ વધારે સખત ભાષામાં કરવામાં આવે તો શું તેથી અસલ અંગ્રેજ આટીકલપર તોહમત મુકી શકશે.

મીં ગ્રાન્સન—અમે તરજુમાની ભાષા ઉપર તોહમત મુક્યું નથી પણ અસલ મરાઠી લખાણની ભાષા ઉપરજ મુક્યું છે.

મીં તિલક—પણ તેના તરજુમા ઉપર આધાર આંધવામાં આવ્યો છે, એ અસલ મરાઠી ભાષા તરજુમામાં ઘણી ખદલાઈ ગઈ છે. કયાં બુલ થઈ છે અને કયાં મરડી મચડીને તરજુમા કરવામાં આવ્યો તે મેં દેખાડી આપ્યું છે.

સરકારે મરાઠી ભાષાની ઉપર નહીં પણ તેના તરજુમા ઉપરથી આ તપાસ ચલાવવાની ખદાલી આપી છે. તેથીજ એમ હરે છે કે આ તોહમત મરાઠી કાળાણ ઉપર નથી પણ તેના અંગ્રેજ બુલ ભરેલા તરજુમા ઉપર મુકવામાં આવ્યું છે. એવા તરજુમા કયાં પછી પણ મ

રાડી વાંચનારી કામ ઉપર કંઈજ અસર થઈ નથી. ધણાક મહોમેદનો પણ મરાડી ભાષા સમજે છે અને મહોમેદનો ઉપર પણ માડી અસર થવા પામી નથી એ દેખીતું છે. મરાડી ભાષા સમજનારા સંઘળા અજાન છે એમ પણ ધારવાનું નથી કારણ કે મરહુમ નામદાર જજ મીં રાનાડે તે કામના હતા કે જેમણે પોતાની કામની કેળવણીનો મોટો વધારો કર્યો હતો. એમ હોવા છતાં મરાડા કામ ઉપર કશી માડી અસર થઈ નથી અને અસર થવાની જુગ્યાની પ્રીઆદી પક્ષે આણી નહીં હોય તો તેને માટે મને બદનામ કરવો જોઈતો નથી.

આ વખત સાડાપાંચ થયા હતા અને કોર્ટ ઉઠવાનો વખત થયો હતો જે વખતે મીં તિલકે નામદાર જજને જણાવ્યું કે મેં માડે ભાષણ પૂરું કર્યું છે, અને હવે કોર્ટનો ઉઠવાનો વખત થયો છે. હું હમણું સુધીમાં જે બોલી ગયો છું તે હું તપાસી જઈશ અને કોઈ પોષ્ટરપર બોલવાનું બાકી રહેલું જણાશે તોજ ખીજે પ્રકત અર્થે કસાક આવતી કાલે બોલીશ.

એ પછી કોર્ટ ઉઠી હતી.

સામવારના રમખાણના મળેલા અનુભવથી આજે દેશી અને ગોડ પાયદળ લસકર અને ઘોડે સવાર તથા પોલિસ સિપાઈઓની મોટી સંખ્યા ખદોઅસ્ત માટે રોકવામાં આવી હતી. આજે પણ બંદર ઉપર ખદારાવાળાઓએ હડતાળ પાડી હતી એથી બંદરનું કામકાજ તાદન બંધ પડી ગયું હતું. મોઢી ઉપર પણ મઠ કાલની પેઠે ખદારાવાળાઓએ હડતાળ પાડી હતી. સવારમાં જ કોઈ ખદારાવાળો માલ ભરી નીકળતો તો બીજાઓ તેને તે માલ રસ્તામાંજ ઉતારી નાખવાનું કહેતા હતા અને બળદનાં જોતર છોડી નાખી તરત ખદારો ઉભા બી નાખતા હતા; એથી રસ્તામાં ઠેકાણે ઠેકાણે માલની ગાંસડીઓ પડી હતી. મીસો અને બીજાં કારખાનાંમાં કેટલાક મજૂરો હાજર થયા નહોતા. એ ઉપરાંત આજે કંઈ ખાસ જણવા જોગ બનાવ અન્યો નહોતા.

આઠમો દિવસ.

(૨૨-૭-૦૮)

મીં તિલકે માનેસો ઉપકાર.

આગલે દિવસે મીં તિલકે પોતાનું ભાષણ બધાસ થયલું જણાવી, માત્ર કંઈ મુદ્દાઓ રહી ગયા હોય તેના ઉપરજ બોલવાને આજના થોડાક વખત માટે માગણી કરી હતી. તેમ જણીને મીં તિલકના છેવટના વિચારો અને અંગેવેક્ટ જનરલ મીં આન્સનનું તેનો જવાબ આપનારું ભાષણ, તેમજ નામદાર જજનું, જુરીને જુગ્યાની નો સાર કરી સાંભળાવનારું ભાષણ સાંભળવાનું બનશે એવી આશાથી આજે કોર્ટનું દીવાનખાનું ધારાના હીમાયતીઓ, શ્રોતાઓ વગેરેથી ભરાઈ ગયું હતું. કોર્ટ બેસતાં મીં તિલકે પોતાનું છેવટનું ભાષણ કરતાં જણાવ્યું કે, દિંદનો કાયદો ઈંગ્લંડના કાયદાને મળતોજ આવે છે એટલે કે જુરી પોતાનો ચુકાદો આપતાં માત્ર કાયદા ઉપરજ આધાર નહીં રાખતાં આસપાસના સંજોગો ઉપર ધ્યાન આપી પોતાનો ચુકાદો આપી શકે છે. કાયદાની કેટલીક કલમો ટાંકી તેમણે જણાવ્યું કે કોશીશ કાયદેસર ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે કંઈ કામ કરવાની શરૂઆત થઈ ચુકી હોય, આટલા દિવસ સુધી માડે ભાષણ ધીરજથી સાંભળ્યું છે તે માટે હું તમો જુરીના ગૃહસ્થોનો ઉપકાર માનું છું. હું જાણું છું કે તમે કામધંધાના માણસો છો અને તમને કાંઈ વખત રોકવાથી ધણો ગેરમાલ થાય છે તે હું જાણું છું, પણ મારા પોતાના બચાવના સાબને ખાતર મને મારો મુકરદમો તમારી હજુર બંધાણથી રજુ કરવાની જરૂર હતી. મેં છેલ્લું ભાષણ કરવાનો મારો હક ગુમાવ્યો છે પણ મને નામદાર જજ ઉપર પુરતો ભરોસો છે. મેં તમને શરૂઆતમાં જણાવ્યું તેમ ધારાના હીમાયતી તરીકે કામ કરવાનો મને મહાવરો નથી. હું સમજું છું કે મારી જગ્યાએ મારા તરફથી બીજા ધારાનો હીમાયતી હોત તો સારી રીતે મારો બચાવ કરી શકત, પણ આ મુકરદમાનો ચુકાદો આપતી વખતે કાયદા કરતાં

સાદી સમજથી જોવાનું હોવાથી મને લાગ્યું કે હું મારો મુકદ્દમા તમારી હજુર રખાઈ રીતે મુકી શકીશ. હું જાણું છું કે ઍડવોકેટ જનરલ મારા ભાવણની વચ્ચે ઘણી વેળા પડી મારા ભાવણમાં મુકદ્દમા ને કાગતી વળગતી નહીં એવી યાચતો કાવવા માં આવેલી જણાતી અને મારા અચાવમાં હરકત નાખી શકત, પણ મારા તરફથી કોઈ ધારાનો હી માંયતી મારા અચાવ માટે રજુ થયેલો નહીં હોવાથી તેઓએ મારો અચાવ મારી મરજી પ્રમાણે કરવા દેવાની મહેરબાની ચતાવી છે તે માટે હું તેમનો ઉપકાર માનું છું. મીં. આન્સનના સંબંધમાં હું એવું જાણવામાં કોટના નહીં પણ સજાગાઓના વિચાર દર્શાવું છું, કે ઍડવોકેટ જનરલ પોતાની જાંઘીમાં આ પહેલીજ વાર પોતા ને ઉઘડી યાજી તરફથી રજુ થવા જેવી સ્થિતિમાં જીવે છે.

રાજ અમલની ખામીઓ.

મેં તમને જણાવ્યું છે તેમ મારું કાખાણ એક કાળો સમય થયાં ચાલતા આવેલા વિવાદના સંબંધમાં થયું છે. આ વિવાદ મોટા સરકારી અમલદારોના વર્ગના આપમુદ અમલ તથા પ્રજાકીય હકો વચ્ચે થતી અથગમણના સંબંધમાં આવે છે. વરસો થયાં આ વાદ ચાલતો આવે છે. ભગભગ ત્રીસેક વરસ થયાં મરદુમ રાય સાહેબ વિશ્વનાથ નારાયણ મંડલિકના પ્રમુખપણા હેઠળ મળેલી સલામાં મરદુમ મીં. જવેરીલાલ ઉમિયા શંકર યાજ્ઞિકે મોટા સરકારી અમલદારોના અમલમાં જણાતી ખામીઓ ઉપર ભાવણ આપ્યું હતું. હવે તમારે આ વાત યાદ રાખવી જોઈએ છે કે, સરકારી અમલદારોના અમલ સામે રીકા કરવી તે હર્ષ અંગ્રેજી અમલની હયાતીને જોખમમાં નાખવા જેવું નથી. અમલમાં ફેરફાર કરવા જણાવવું તે એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી રાજદારીએ જણાવ્યું છે તેમ કે માણસને એક ડગલો બંધ ખેરવો નહીં આવે તો તે કાઢી નાખી તેની જગાએ બીજો પહેરવા જણાવવા સરખું છે.

બોંબનો ઉપયોગ.

બોંબ સંબંધના મારા લખાણના સંબંધમાં જણાવીશ કે તેનો ઉપયોગ તો જેમ અંગ્રેજી તેમ જ હિંદી વર્તમાનપત્રોએ વખોડી કાઢ્યો છે, પણ તેમના જોણવા વચ્ચે ફરક એટલોજ છે કે અંગ્રેજી પત્રો જ્યારે બોંબથી અનેલી હોનારતનો કાલ લઈ હિંદીઓ તરફથી રાજદારી હકો મેળવવા માટેની કરવામાં આવતી ચળવળને દ્રાપી દેવા માંગે છે ત્યારે હિંદી પત્રો જણાવે છે કે આ બોંબની હોનારત અંગ્રેજી મોટા સરકારી અમલદારોના આપમુદ અમલનું પરિણામ છે તથા એવી હોનારતના ખતાવો ખનતા અટકાવવા માટે અંગ્રેજી પત્રો તરફથી ભક્ષામણ કરવામાં આવે છે તેમ આંખો મીંચી જમાના ઇલાજી લેવામાં કંઈ સાર નથી. ખરો માર્ગ એ છે કે મોટા સરકારી અમલદારોના આપમુદ અમલ સામે અંકુશ મુકવો તથા પ્રજાની ઉમેદો અને હિંજાઓ પાર પાડવી.

કટોકટી સમયે જુરીની મદદ.

હિંદીઓ પોતાના હકો મેળવવા માટે આવી રીતે મોટા સરકારી અમલદારો સામે લડત ચલાવે છે, તથા લાલમાં એ હકો મેળવવાના સંબંધમાં આપણે કટોકટીના સમયમાં આવ્યા છીએ ત્યારે તમારો સંપુર્ણ ટેકો મેળવવાની જ રૂ છે. જો તમારામાંનો એક પણ બહાર આવી કહેશે કે હું નીરપરાધી છું તો તેટલાથી પણ હું સંતોષ પામીશ, જો કે તેથી મને કંઈ લાલ થનાર નથી; પણ તેથી મને એટલો તો સંતોષ મળશે કે છુટાપણાની મારી કોશીસની તરફ જુરીમાંનો એકની પણ દીલસોજી છે. ઇંગ્લંડમાં જુરીમાંનો એક ગૃહસ્થ બહાર આવીને આરોપીને ખીન તકસીરવાર હરાવે તો તેથી આરોપીને ખરે ખર લાલ થાય છે, કારણ કે તેને એકમતે તકસીરવાર હરાવી શકાય એવું હોવાથી જુરીનો વહેંચાયેલો અલિપ્રાય સ્વીકારવામાં આવતો નથી તથા તેની ખીજ જુરી મારફતે તપાસ ચલાવવી પડે છે.

હિંદીઓને છુટાપણું અપાવવામાં બેઠતી મદદ.

હું નીલાળમાં હતો ત્યારે મને એક વાક્ય શીખવવામાં આવ્યું હતું કે “ સીઝરે તાજ મેળવવાની કોશીશ કરી પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો હતો ” એજ મુજબ મેં બેઠકમાં ફિતરની લાગણી ઉત્તરવાની કોશીશ કરી છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે તમારે તપાસવાનું એ છે કે સીઝરે તાજ મેળવવાની ધારણા રાખી હતી તેમ મેં ઉત્તરણી ફેલાવવાની ધારણા રાખી હતી કે અને તેમાં મને નિષ્ફળતા મળી હતી કે ? તમે એક વાર મને અપરાધી ઠરાવો પણ તે છતાં તમે દરેક જાણુ જાણુ આ આખત ઉપર છુટા છુટા તમારા અભિપ્રાય દર્શાવશો કે માફ લખાણુ યુના બરેલું છે કે માત્ર કાયદા મુજબજ હું ચુનેગાર છું તો તેથી પણ મને એવું જણી સંતોષ મળશે કે તમે અમારી છુટાપણાની કડત તરફ દીક્ષાશીલ ધરાવો છો. હિંદીઓની જાંઘની મુદત જતાં મારી ઊમર ધણી મોટી છે અને મારે થોડાંજ વરસ જીવવાનું છે, આથી આના ચુકાદાથી મને જાડું ખમવું પડશે નહીં, પણ તમારે આ ખીના યાદ રાખવાની છે કે તમે હમણાં જે ચુકારો આપશો તે હિંદીઓ તરફથી ચલાવવામાં આવતી છુટાપણાની કડતના સંબંધમાં ઇતિહાસમાં યાદગાર રહી જશે. અર્થાત્ હાલ તમારે માથે મોટી જવાબદારી રહેલી છે, તમે અંગ્રેજોને જે મોટી કડત ચલાવી છાપા તથા બાપણુનું ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છુટાપણું મેળવ્યું છે તે યાદ રાખજો તથા હિંદીઓને પણ એવુંજ છુટાપણું મેળવી આપતા તમારી મદદ આપજો.

શહેરમાં ચાલતી ગરબ.

હવે એક બીજી આખત ઉપર હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. શહેરમાં હાલ જે ગરબ ચાલે છે તેની સાથે મારું નામ જોડવાની એક તરફથી કોશીશ કરવામાં આવી છે. હું તે આખત જજના ધ્યાન ઉપર લાવવા માગતો હતો પણ તે નજવી ગણી તે માટે હું અત્યાર સુધી

બાકી નહોતો. પણ તમે જુરીના ગૃહસ્થાને એટલીજ અરજ કરીશ કે બહાર પત્રોમાં જે લખાયું હોય તે ઉપર ધ્યાન નહીં આપતાં ખુદ આ મુકરદમા ઉપર ધ્યાન આપી તથા આ મુકરદમાને લગતા આશ્ચર્યજનક સૂચના સંબંધો તપાસી તમારો અભિપ્રાય આપજો. તમને જે ઇશ્વર પાસે એક દિવસ જવાબ આપવાને જવાનું છે તેનો મનમાં ડર રાખી તમારું અંતઃકરણ દોરવે તેજ ચુકારો આપજો.

મીં તિલકે અત્રે નામદાર જજને અરજ કરી કે મેં મારું બાપણુ પૂરું કર્યું છે, તેમ સામા પ્રિયાદ પદ તરફથી મુકાવામાં આવેલા અનિશ્ચિત પ્રકારના આ રોપોમાં એડવોકેટ જનરલ મારી સામે બાપણુ કરતાં કોઈ નવી આખતો બોલે તો તેના ઉપર જવાબ આપવાની તમે નામદાર મને તક આપશો.

ના. જજ—હા, તેવી પરવાનગી તમને મળશે.

આ ઉપરથી નામદાર જજનો ઉપકાર માની મીં તિલકે પોતાની બેઠક લીધી હતી. અને એડવોકેટ જનરલ મીં બ્રાન્સને તેમના બાપણુનો જવાબ આપવાનું સંકેત કર્યું:—

મીં બ્રાન્સનનું બાપણુ—એકને એક પીંજણુ.

મીં બ્રાન્સને પોતાનું બાપણુ કરતાં જણાવ્યું કે, મીં તિલકે એકનું એક પીંજણુ કર્યું છે અને તેમ કરતાં પોતે પણ થાકી ગયા છે. મીં તિલકે સમજાવે છે કે આ આખતને રાજદ્વારી ખટપટ સાથે કાગળું વાગતું છે, પણ હું ખુલાસાવાર સમજાવીશ કે તેને એ આખત સાથે કંઈ સંબંધ નથી. અંગાળના વડા જજે જુરીને સમજાવ્યું આપી હતી કે કોઈપણ બહારના માણસના વિચારો ઉપર તમને જવાબ કરવાનો નથી, પણ મુકરદમાની જુમાની ઉપરથીજ તોલ કરવાનું છે, તેટલા માટે તમારે રાજદ્વારી ખુરોફરી વગેરે આખત ધ્યાન આપવાનું નથી. પણ મુખ મુકરદમાની જુમાની ઉપરજ ધ્યાન આપવાનું છે. સુધારા થયા હોય કે નહીં થયા હોય તેને આ આખત સાથે કશું સ્નાન સુતક નથી. રાજદ્વારી સુધારાની જરૂર છે કે નહીં તેની સાથે આપણને કશું કામ નથી, પણ એટલુંજ વિચારવાનું છે કે લખાણુ ૧૨૪ એ. કસમ દેવળ આવે છે કે નહીં.

કાયદાના અનુભવની ગેરહાજરી.

મુકવામાં આવેલું તોલમત સગીન પાયા ઉપર રચાયું છે કે નહીં તે તપાસવાનું છે અને તે સવાલ ઉપર મીં તિલકે ચાર દિવસ લીધા છે. મીં તિલકે કાયદાના અનુભવની ગેરહાજરીમાં અનેક ઠેકાણે જોયું ખાલું છે, અને તેથીજ તે ૧૨૪ એ કલમનો ભાવાર્થ ખરાબર સમજી શક્યા નથી.

મીં તિલકે જણાવ્યું કે મને મીં આન્સન નું બોલેલું સંભળાતું નથી, જેથી નામદાર જજે તેમને મીં આન્સનની પડોશમાં જ્યાં આપી હતી.

મીં આન્સને જણાવ્યું કે, મારી સહયતા માટે મીં તિલકે ઉપકાર માન્યો છે અને તે સહયતા ચાલુ રાખવાની હું સંભાળ લઉંશિ. મીં જરૂરી સ્ટેટીના આગલા ચુકાદા વિષે લખાણ નહીં કરતાં હું ટુંકામાં કહીશ કે તેમણે જુરીને જે કંઈ સમજાવ્યું હતું તે સમજે ઠેકાણેથી પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું અને ૧૨૪ એ. કલમ તરફ પ્રીવીકાગિન્સીને પણ પસંદગી દેખાડી છે, એટલે એ કલમ જુલ ભરેલી ભાષામાં લખાઈ છે એમ કહેવામાં મીં તિલક પોતે જુલ કરે છે, કેસરી સામેના તે વેળાના મુકરદમામાં મીં સ્ટેટી એ ખુલ્લું જણાવ્યું હતું કે એક માણસની બદન ક્ષી કરતાં જે તમે સાબીત કરી આપો કે ગાંદેર પ્રજના લાલ માટે તે માત્ર ડીકા છે તો તે કાય બલ ગણાય નહીં, પણ સરકારને ધિક્કારમાં લાવી મુકવાની ધારણા જણાય ત્યારે તે કાયબલ ગણાય.

મીં તિલક આ વેળા કંઈ વચ્ચે બોલવા ગયા, તે જોઈને મીં આન્સને ક્યું કે મીં તિલકને તેમના ભાણે દરમ્યાન એક પણ વખતે મેં અટકાવ્યા ન હતા, માટે મીં તિલકે પણ તેવીજ છુટ આપવી જોઈએ અને વચ્ચે બોલવું જોઈતું નથી. હવે પછી જે તેણે મારા બોલવાની વચ્ચે આવશે તો હું વધુ સખત ભાષામાં તેમની ખબર લઉંશ.

લાંબુ બોલી કરેલો ઘોરાખો.

૧૨૪ એ. કલમ સર્વથી અગત્યની છે, એ કલમ ઉપર લખાણ બોલીને નાહક વખતગુમાવ્યા

કરવામાં આવ્યો છે, પણ તેથી આપણે દીક્ષી ર થઈશું નહીં. મીં તિલક ૨૦ વરસ થયાં પછી ૩૨ છે તે છતાં તેણે એમ કહેતા હોય કે ૧૨૪ એ. કલમ તેણે ખરાબર સમજતા નથી તો હું આશ્ચર્ય પામીશ. તેણે એ કલમનો અર્થ ઉલટો જ કરે છે, તેણે મુરોક્સી, પ્રો-મુરોક્સી, એટી-મુરોક્સી વિગેરે બાબત ઉપર પોતાની મરજી મુજબ ઘોલી શકે પણ કાયદાની બાબત એમના મનમાં એટલી બધી મુશ્કેલી થઈ છે કે એમણે બધા ઘોરાખો કરી મુક્યો છે અને એ તેમની દુર્દશા છે. પાંચ દિવસ સુધી એણે બોલ્યા છે અને હવે તેણે એમ નહીં કહેશે કે તેણે પુરતું બોલ્યા નથી. હું મારા ભાણેમાં કંઈ નવી બાબત રજુ કરીશ તો મીં તિલક તે ઉપર બોલવાનો હક ભોગવી શકશે, પણ હું ખતતા સુધી નવી બાબત રજુ કરીશજ નહીં.

ખુન કરવાની સુચનામાં રમુજ !

પોતાના પત્રમાં લખાયેલી બાબતોની જોખમદારી મીં તિલકે પોતાને માથે રાખી છે. તે આર્ટિકલને માટે તેણે કીર્તિ મેળવવા માગે છે અને વળી રમુજ આર્ટિકલ લખાવેલો જણાવે છે. જ્યારે તે રમુજ હું એટલીજ જોઈ છું કે ખુન કરવાની સુચનામાંજ રમુજ રચાયેલી છે. મીં તિલકે લખાણ ક્યું તે શું ધારીને ક્યું હતું તે ધ્યાનમાં લેવું નહીં પણ હમણાં તેણે શું ધારે છે અને આર્ટિકલનો અર્થ ઉઠાવે છે તે ધ્યાનમાં લેવું, એવી મીં તિલકની માગણી છે પણ આ ઘોમાસામાં પણ જેટલી ધુળ તેણે એકઠી કરી શકે તેટલી તમારી આંખમાં નાખવાની તે ડ્રાશીશ કરી શકવાના નથી.

ધંધાંડના કાયદાને બાબતુએ મુકો.

એમના એ આર્ટિકલો લખવાની ધારણા શું હતી તે જોવાનું છે. જે તમને માલમ પડે કે ૧૨૪. એ કલમ હેઠળ આવે છે તો તે અપરાધ સાબીત થયેલો ગણાય અને નહીં હોય તો અપરાધ સાબીત થયેલો નહીં કહેવાય. જે પ્રથમ દર્શક મુકરદમા સાબીત થયો હોય તો તે મુકરદમા તોડવાની પ્રવૃત્તિ જવાબદારને માથે રહે છે.

મીં તિલક કહે છે કે તે જોખમદારી મારે માથે નાખવી જોઈતી ન હતી, પણ તેઓએ એ કલમ અપા ૨ વાંચી નહીં હશે અને “અપવાદ” તથા “ખુલાસાને” બેળી નાખ્યા છે. મીં તિલક ઇંગ્લંડના કાયદા વિષે જે દિવસ બોલ્યા છે અને જુરીના હાથમાંજ સઘળું રહે અને જજે વચ્ચે બોલવું જ નહીં એવું મીં તિલક કહે છે પણ તે વિચાર સાથે હું એકમત થતો નથી. ઇંગ્લંડમાં પણ જજના ચુકાદાથી પ્રિતુરના મુકરદમા ચુકાવવામાં આવે છે જે વાત કદાચ મીં તિલક જાણતા નહીં હશે. મીં જસ્ટીસ રૅડ્ડીએ કહ્યું હતું કે ઇંગ્લંડના કાયદા અને જુરીની ગોઠવણ સાથે આપણને કશું લાગતું વળગતું નથી. તેમણે કહ્યું હતું કે આ દેશના પીનલકોડનો કાયદોજ આપણને ધ્યાનમાં લેવાનો છે.

મીં તિલક કેવું છુટાપણું માગે છે ?

આપણી પાસે પીનલકોડ છે, તેની હદની બહાર આપણે જઈ શકીશું નહીં, કંઈ આદેશીશું નહીં, અથવા તેમાં કંઈ ઉમેરીશું નહીં. તે છતાં તેના ઉપર પુસ્તકો લરાય તેટલું વિવેચન થયું છે. ગૃહસ્થો તમોને છા પાના રક્ષણ કરનારા તરીકે જણાવવામાં આવ્યા છે પણ તમે જેટલા રક્ષણ કરનારા છો તેટલોજ હું છું. મીં તિલકે એ બાબત ઉપર એટલું પીંજણ કર્યું છે કે ભાપણના છુટાપણા ઉપર અંકુશ મુકવામાં આવે એમ ઇચ્છવાનું મન થઈ આવે છે. છાપાના છુટા પણાની મીં તિલક માગણી કરે છે કે જે છુટા પણું મીં તિલક જે ચાહે તે લખી શકે, તે ખુનની સુચનાઓ કરી શકે, ઉંઘમાં પડેલાઓને મારી નાખવાની ભલામણ કરી શકે, મીં તિલક છાપાનું તે પ્રકારનું છુટાપણું માગે છે. હું આશ્ચર્ય પામું છું કે એક માણસ પોતાનો માણસાઈ ખવાસ છતાં આવું લખાણ કરે અને તે પછી આ કોર્ટમાં આવીને કહે કે મેં તો ઉચ્ચ હેતુથી અને ઉમદા ધારણાથી સઘળું લખ્યું છે.

કોશીશ કેને કહેવી ?

કોશીશનો અર્થ મીં તિલક સમજી શક્યા નથી. તેમના મનમાં એ બાબતનો ભારી વસવસો થયો

છે. એક માણસ કોશીશ કરે અને તેમાં તે નિષ્ફળ નિવડે તો તે કોશીશ ગણાય નહીં એવું તે મનું કહેવાનું છે. પણ તે એક સાદા માણસના મનમાં પણ ઉતરી શકે તેમ નથી. કોશીશ કરી અને નિષ્ફળ ગઈ એટલે તે કોશીશ ગણાય નહીં તો પછા કોશીશ નામ કયા પ્રયોગને આપણે જોઈએ ? નિષ્ફળ ગયેલી કોશીશ અથવા પ્રતેહમંદ ઉતરેલી કોશીશ એમ જે વર્ગ હોઈ શકે, પણ કોશીશ નિષ્ફળ ગય તો કોશીશજ નહીં રહે એવી મીં તિલકની તકરાર હું પોતે સમજી શક્યો નથી. એ તકરાર તદ્દનજ “નોનસન્સ” ની હદમાં ગય છે. કોશીશનો અર્થ મીં તિલક જે સમજીયે છે તે કાલાબાની હદની બહાર (મેડાલિસની બહાર) કાઈ ખરી તરીકે માની શકે નહીં, તે લખાણ ઉપર થીજ નકકી કરવાનું છે. મીં તિલક બોલ્યા કે વરસો થયાં હું એકને એક બાબત લખું છું અને મારા આર્ટિકલમાં કંઈ પણ નવું નથી, ત્યારે મીં તિલકે કેસ રીના વાંચનારા હજારોમાંથી એકને પણ શા માટે બોલાવ્યો નહીં કે જે એમ કહેવાને તૈયાર થાય કે આ નવા આર્ટિકલોમાં નવું તેઓએ કશુંજ વાંચ્યું નથી.

તરજુમાની બુલો.

મીં તિલકે અમારા તરફની જુબાની સામે વાંધો ઉઠાવ્યો છે. અમારા તરફની જુબાની ચોરીએટલ દાનસલેટરની હતી અને તેની સામે મીં તિલકે વાંધો ઉઠાવ્યો છે. પણ અમારા સાક્ષીએ અતિશા ઉપર કહ્યું છે કે “દુનિયા ચાલે છે” તેને બદલે “માણસ ચાલે છે” એટલા ફેરફાર શિવાય આખો તરજુમા ખરો છે. મીં તિલકે આ તરજુમામાં જે ભૂલો બતાવી છે તેથી તેઓ શું સાબીત કરી આપવા માગે છે તે હું સમજી શકતો નથી, તોપણ જે તેમણે દેખાડેલી બુલોથી તમને શક ઉપજતો હોય તો શકનો કાલ મીં તિલકને આપવો. પણ મીં જસ્ટીસની જુબાની તોડવા માટે મીં તિલક પોતાની તરફના સાક્ષી કાવી શકત અને અને તેમના જે મિત્રો તેમને મદદ આપે છે તેમાંના કોઈને રજુ કરી શકત.

૧૨૪ એ. કલમનો અર્થ.

૧૨૪ એ. કલમનો અર્થ, મીં જસ્ટીસ રૅડ્ડી

મીએ એવો ક્યો હતો કે છાપાનું છુટાપણું તમને હદની બહાર જવાની પરવાનગી આપતું નથી, પણ હદમાં રહેવાને કહે છે અને તમે તમારી મરજી મુજબ સરકારની સામે લાગણી પેદા થાય એટલી હદ સુધી તમે ભાષા સખત બનાવી શકો નહીં. આવી રીતે છાપાના છુટાપણાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને ચુકાદામાં પણ તેજ મુજબ થયું છે. અને મીં તિલકે આ ચુકાદાથી અંગત માહિતગારી મેળવી જ હશે. મીં જસ્ટીસ સ્ટેટીસ્ટીયન બુલ્ડે જણાવ્યું હતું કે મરદનીના ઉપાયો, કોઈ ઉડતા રોગ, કોઈ કર, કોઈ કાયદા અથવા કોઈ લશ્કરી ખર્ચ સામે છાપાને સખત પ્રકારે લખવાની છુટ છે, પણ તેમ કરતાં હદમાં રહેવાનું છે અને સરકારને ધિક્કારમાં લાવી નાખવામાં આવે તો તે શીતરજ હશે.

છુટાપણા ઉપર અંકુશ.

મીં જસ્ટીસ સ્ટેટીસ્ટીયન બુરી હજુર સાર સમજાવ્યો હતો તે પ્રકારે અને પ્રીવી કાઉન્સિલ સ્વીકાર્યો છે. એ છાપાના છુટાપણાની વાત થઈ છે પણ પ્રજાને છાપાની બદલોથી અને સરકારને છાપાના એવમદન કિતુરી હુમલાઓથી બચાવવાને આ છુટાપણા ઉપર અંકુશ મુકવામાં આવ્યો છે. સરકારને ગાળો દેવી અને પછી કહેવું કે છાપાનું છુટાપણું ભોગવવા દો, એ જરવાજબી છે. મીં તિલકે એમજ કહેવા માગે છે કે છાપાની ઉપર સરકારે અંકુશ રાખવો જોઈતો નથી અને જો સરકાર અંકુશ રાખે તો સરકાર જુદી ગણાય અને તેટલા માટે સરકારે અદાથી જવું જોઈએ. આવી જાતના છુટાપણા ઉપર સરકાર અંકુશ નહીં રાખે તો અધિકારી વાલી રહે અને આપણને પસ્તાનું પડે.

ખુનીઓની સ્તુતિ.

આગલા એક આર્ટિકલમાં અફઝલખાનના શીવાજીએ કરેલા કહેવાતા ખુનના સંબંધમાં લખાણ કરવાના રક્ષણ હેતુ સરકાર સામે ધિક્કાર ઉપજાવવાની લખનારે ધારણા રાખી હતી કે નહીં તે કેમ સમજી શકવું તે મીં જસ્ટીસ સ્ટેટીસ્ટીયન

બુરીને સમજાવ્યું હતું. સંબંધો સંબંધો ધ્યાનમાં લેવાના છે અને માત્ર ભાષા ધ્યાનમાં લેવાની નથી. અને રજુ થયેલા આર્ટિકલોની ભાષા જોઈએ, ત્યારે તમે સમજી શકશો કે ખુના અને મુઝરજી રખાતેનાં ખુનો તરફ આંખમીંચામણાં કરવામાં આવ્યાં છે તે ખુનીઓનાં લખાણ કરવામાં આવ્યાં છે, અને તેમાં કાયદાને વખોડી કાઢવાનો નહીં પણ શિતરનોજ હેતુ હતો. હમણાં મીં તિલકે કાર મરદીને કહેવા માગે છે કે તેઓએ જુદાજ હેતુથી લખાણ કર્યાં છે અને પોતાના લખાણની સામે એક પડદો નાખવા માગે છે પણ તે પડદાની પાછળ તમારે જોવાનું છે. આંખના બનાવને મીં તિલકે એવું રૂપ આપ્યું છે કે કોઈ પણ માણસ તે વાંચતાં કચવાયા વગર રહે નહીં, અને તેમ છતાં તેઓ કહેવા નીકળ્યા છે કે એમણે તો માત્ર કાયદાની ખામી દેખાડી છે. માણસાઈ ખવાસને હીણું લાગે તેવી રીતે ખુનો થયાં તેના શોકમાં જ્યારે બીજાઓ હતા ત્યારે મીં તિલકે આવાં લખાણો કર્યાં જેની અસર થઈ થાય તે તમારે સમજી લેવું. તરજુમાં થયેલી જુલના સંબંધમાં તમે પુરતી અને બની શકતી છુટછાટ મુકજે, મેદાન માંહેલી રમુજ ચીજ દા-સેલેટરની આરીસમાં મુકાયલી ગમે તો ગણજો અને તે પછી પણ વિચાર કરજો કે આ લખાણ કેવું છે.

બુરીની ફરજ.

મીં તિલકે એટલી દિશ્વત હતી કે સાક્ષીઓ લાવીને પોતાનો ખચાવ સાખીત કરવો, પણ તેમણે માત્ર પોતાનીજ જુબાની ઉપર આ ધાર રાખવાને કહ્યું છે કે એ લખાણમાં મારો હેતુ આ નહીં પણ આ હતો. ખચાવ કરવાની આ રીત કેવું પરિણામ નિપજાવે છે તે હવે જોવાનું રહ્યું છે. તમને લાગે કે આર્ટિકલમાં કશું વાંધા જવું નથી તો તમે તમને નિરપરાધી ઠરાવજો અને કોઈ ગંબીર પ્રકારનો શક તમારા મનમાં ઉભો થાય તો તેના લાલ તમને આપજો. તમે આ આર્ટિકલને નિર્દોષ ગણતા હો તો તમારી પોતાની તરફની, પ્રજા તરફની, સરકાર તરફની ફરજ ધ્યાનમાં લઈને તમારા અંતઃકરણની આ

જ્ઞાને તાણે થઈને તમે કહો કે આ લખાણો નિર્દોષ છે તો જ્યાંપણને તેનો લાભ આપજો; પણ તેનો અભિપ્રાય બાંધતી વખતે અહીં તહીં ના છુટાછવાયા બોલ, છુટાછવાયા વાક્ય જ્યાં નમાં લેવાનાં નથી અને તાં હમી જીનના અથવા કોઈ બીજા આર્થિક અલાભદા લઈ તેના ઉપર વિચાર કરવાનો નથી, પણ સઘળા સામટા લઈને વિચાર કરવાનો છે. તે સઘળા ઉપર સામટો વિચાર કરતા પહેલાં તે વાંચી જુઓ અને પછી ખ્યાલ કરો. આ આખા સવાલમાં માત્ર ધરોહો તપાસવાનો છે તે યાદ રાખજો.

મીં તિલક—છાપાના પ્રતિનિધિ.

મીં તિલક પોતાને છાપાના અને આખા હિંદુસ્તાનના પ્રતિનિધિ લેખ છે અને તમને છાપાના રક્ષણ કરનાર લેખ છે, તો હું મને પ્રજા પ્રત્યેની ફરજ અગવનાર તરીકે લેખું છું. મીં તિલકે પોતાની ખુવારીનો જે ખાડો ખોલ્યો છે તેમાંથી અગવાને તેઓ પોતાના હાથમાં આપતાં ફરક પ્રકારનાં તણખલાંને બાંધે છે અને કહે છે કે તરજુમો ભુલ ભરેલો છે. ભલે, તરજુમો ભુલ ભરેલો ધારો તો મીં તિલકને નીર પરાધી હરાવજો, પણ તરજુમો ખોટો છે એમ કહેવું અશક્ય છે. મીં તિલક “કાલ” જોડને માટે વાંધા લે છે, ને “કાલીંગ” નો અર્થ નરમ કરવા માગે છે. પણ હું કહું છું કે મીં તિલકના તરજુમાના અર્થના સઘળા વાંધા તમે કમુદ્ર રાખો, જે જોડોના તરજુમા વિષે તેમણે વાંધા લીધા છે તે સઘળાનો અર્થ તાણી તોડીને કરેલો તમે ગણો. પણ મીં તિલકે તે જુલો કેમ સાબીત કરી છે તે તમે જુઓ. તેમ કહેવામાં તેઓ વાજબી છે એમ તેઓએ અતાવ્યું નથી. મીં તિલક કહે છે કે એ જુલો જાણી નેઈને કરવામાં આવી છે અને તેમનું નખોદ વાળવામાં એ રીતે મદદ કરવામાં આવી છે. તરજુમો કરનારે ભુલ કરી હોય તો તેને બરતરસી મળે અને સંખત શિક્ષા થાય. મીં તિલકના કોઈ શત્રુઓ ટ્રાન્સલેટરની આસીસમાં છે કે નહીં, મીં તિલક મીં તિલકના દુરમન છે કે નહીં તે મીં તિલકે સતાવ્યું નથી.

કાયદો સમજાવવાની ફરજ કોની છે ?

મીં તિલકે કહ્યું છે તેમ હું પણ કહું છું કે સઘળા આર્થિકો જ્ઞાનમાં લઈને તમે તમારું અનુમાન કાઢજો. આ ચુકાદો આપતાં તમારું ઇંગ્લંડના કાયદાને જ્ઞાનમાં લેવાનો નથી. મીં તિલક કહે છે કે જુરી કાયદો બનાવે છે પણ તેમ ધારવું તદ્દનજ હસી કાઢવા જેવું છે, જુરીને કાયદો સમજાવવાનું કામ તો જજનું છે. મીં તિલક તે જાણતા નથી અને તેથીજ તેમણે જુરીને ખોટો માર્ગ દેરવવા જેવું કયું છે.

જાતિ અગવાના બહાના હુકમ ફિરુર.

એક કોશીશની ફતેહ કે નિષ્ફળતા જ્ઞાનમાં લેવાનું તદ્દન નિરપયોગી છે. એમણે કોશીશ કરી છે અને તેમાં તેઓ નિષ્ફળ નિવડ્યા છે, એ એમનાં સારા ભાગ્યની વાત છે. જાતિ અગવા કરવાના આમાં નીચે ફિરુર ચલાવવું એ કદી પણ વાજબી કદી શકાશે નહીં. મીં તિલક કહે છે કે આ આર્થિકો બીજાં પત્રોએ કરેલા હુમલાના જવાબમાં લખાયા હતા, અને મરાઠી પ્રજા જેના તેઓ પોતાને ભાર આપે પ્રતિનિધિ ગણાવે છે તેના ઉપરના હુમલાના જવાબમાં લખાયા હતા, તે વાત આપણે ધીલેર કમુલ પણ કરીએ પણ તેજ વેળાએ વિચાર કરવાનો છે કે એક માણસે મારા ઉપર હુમલો કર્યો જેના તે માણસને જવાબ આપતાં હું સરકાર ઉપર પણ હુમલો કરું એ શું વાજબી છે? મીં તિલક કહે છે કે દરેકજ તેમના હજુર અનેક બાબતો રજુ થતી હતી અને તેના ઉપર તેમને લખવું પડતું હતું માટે આવું લખાઈ ગયું; પણ તેમ કહ્યું તે કંઈ અગવા ગણાય નહીં. એંગ્લો-ઇન્ડીયન પત્રોએ, એમના ઉપર, એમના ભાષ્યમાં ઉપર કે કોમિસ ઉપર હુમલા કર્યા હોય અને કચરાપટ્ટીઓથી માર મરાવવાની નીચ અને સકલરેલી સુચના થઈ હોય તેથી તેઓ સરકાર ઉપર હુમલો કરવાનો હક ધરાવે એ બની જ નહીં શકે. એશિયન અને એમ્પાયર પત્રોમાં આવેલા ફકરા એમણે ટાંક્યા છે જે સર્વથી વાંધા ભરેલાં લખાણોવાળા છે, પણ અસલ એશિયન અને એમ્પાયરની નકલો રજુ કરવામાં આવી નથી.

પાયોનિયરની ટીકા—તિલક ક્યાં ટોપી

પહેરી લે છે ?

તાં ૭ મી મેના પાયોનિયરમાં આવેલા લખાણનો જવાબ કેસરીમાં આપવામાં આવ્યો હતો. પાયોનિયરમાં એક માણસના ખુનના બદલા માં ફક્ત માણસનો ભોગ લેવાનું લખ્યું છે પણ તે કોને માટે લખ્યું છે ? મીં તિલકને માટે નથી લખ્યું, કોંગ્રેસને માટે નથી લખ્યું, આખી દુનિયા ની આખતમાં સામાન્ય રીતે લખ્યું છે. પાયોનિયરે લખેલાની ટોપી મીં તિલક પોતે પહેરી લેવા મા ગતા હોય તો ભલે તેમ કરે. પાયોનિયરે લખ્યું છે કે એક મધુર ભાષાના લેજરસ્ટ્રેટીવ કાઉન્સિલરે તેવું વિવેચન કર્યું છે. મીં તિલક તો નથી મધુર કે નથી કઠોર કાઉન્સિલર. પાયોનિયરે કોંગ્રેસ-મો ડેરેટને માટે લખ્યું છે અને મીં તિલક મોડેરેટ તો નથીજ. છેલી કોંગ્રેસ ભાગી પડી તેમાં તે તો એક્ઝીક્યુટીવ હતા. પાયોનિયરના આખા આર્ટીકલમાં એવો એક પણ બોલ છે કે જે કેસરીની પાંદે રહેલા મહાન ઇવડનેશનસાથી ઉભરાઈ જવા નું કારણ આપતો હોય ? આ વાત તદ્દન ખોટી છે એમ દેખાઈ આવ્યું છે અને કદાચ ખરી પણ હોય તો એ કેસરીના આર્ટીકલના લખાણનું વાજ બીપણું દેખાડતાજ નથી.

નતિ અચાવની મીં તિલકની દલીલ.

મીં તિલક કહે છે કે ૧૨૪ એ. અને ૧૫૩ એ. કલમ પ્રમાણે તેમના ઉપર સાબીતી આપવા ની પ્રજા નાખવાનું કામ ગેરવાજબી છે. મીં તિલક કે એમ કહેવામાં બીજું ગોથું ખાધું છે. જે જ વાજદારી તેમને માથે નાખવામાં આવી છે તે કાયદા પ્રમાણે વાજબી રીતે નાખાઈ છે. ગમે તે હેતુથી તેમણે આ આર્ટીકલ લખ્યો હોય તોપણ સરકાર ને માટે અમુક હક સુધીજ ભાષા વાપરવાનો તેમ ને હક છે અને નહીં કે બોળને લગતી મુશ્કેલી કરવા જેવું લખાણ કરવાનો તેમને હક હોય. એક માણસ જેને કાયદાનો સ્ટેજ પણ ખ્યાલ ન હોય તે પોતાના નતિ અચાવમાં આવું લખાણ કરવાનું વાજબી ધારી શકે કે ? વીસ વરસ થયાં જે ધણી

કાયદાના જાણકાર તરીકે માન ધરાવતો હોય તે આવી તકરાર ગંભીરપણે લાવી શકે કે ? અને તેવી તકરાર લાવીને તે વજનદાર ગણાશે એમ ઉમદા રાખી શકે ?

સ્વદેશાભિમાનમાં શિતુર.

મીં તિલક હેતુ અને ધારણા વિષે બોલ્યા છે; પણ એક સ્વદેશાભિમાની હોય કે પેટ્રીયટ હોય અને તે સાથે તે શિતુરી અને તો શું તેને જોતા મુકવો જોઈએ ? હું કહું કે હું સ્વદેશાભિમાની છું, પેટ્રીયટ છું અને હું બોલ છોડીશ તો શું હું નિર્દોષ ગણાઈ ? તમે એક અપરાધ કરો અને તે કરવામાં તમારો હેતુ ગમે તેવો ઉમદા હોય છતાં કાયદો તમને છોડવાનો નથી. કાયદો તો અપરાધ થયો કે નહીં તેજ જોવા માગશે. તમે એક સાચા લ કરો અને તેમાં ગમે તે ધારણા રાખો તોપણ તમને સજા તો થવાનીજ. સ્વદેશાભિમાન સાથે શિતુરનો અંશ ભેળાયેલો હોય તો સ્વદેશાભિમાન ની ધારણા લઈને તમને મારી મળવાની નથી, પણ કદાચ જજ આછી સજા કરે એટલુંજ ખતવા જોઈ છે.

પેલો ટપાલનો કાર્ડ-તે માટે શક.

મીં તિલક જોળ અને જોળ ચક્રમાં ફર્યા છે, તરેહવાર બોલ્યા છે પણ તેનો સાર કશો ખેંચ્યો નથી, એટલુંજ તેઓ કહી શક્યા છે કે મારો હેતુ ઉમદા હતો અને હું મારે ગમે તે બોલી અ ને લખી શકું. ટપાલના કાર્ડની આખતમાં તેમણે ખુલાસો કર્યો છે. તે કાર્ડ તેમના ટપાલના ખાતા માંથી મળ્યો હતો. આ ઝડતી એવા સંજોગ વચ્ચે થઈ છે કે એ કાર્ડ ત્યાં કોઈએ નાખીબુલ ને મુક્યો હોય એ ખતવાજોગ નથી. તે કાર્ડ મીં તિલકના હાથથી લખાયેલો છે અને તેમના કારભારીએ સહી કરી છે. મીં તિલક, એ કાર્ડ આખતમાં ઉલટપાલટ તપાસ બેતાં બોલ્યા છે કે તે કાર્ડ તેમની પાસે પાછળ મેલવામાં આવ્યો હતો. એ શું એમ નથી ખતાવતું કે કાર્ડ કોઈએ ત્યાં તેમને હેરાન કરવા મુક્યો હતો એમ તે પણ પહેલાં દેખાડવા માગતા હતા, પણ પછી જ્યારે તેમણે જોયું કે આ કાર્ડ તેમના હાથથીજ લખા

બેસી હતો અને તે બાબતમાં છટકવાની ખારી ન હતી ત્યારે તેમણે વાત ફેરવી તોળી અને કાર્ડ કેમ લખાયો તેનું વર્ણન આપ્યું. હું આવો સાર ખેંચું છું.

ચેતવણી કે ધમકી ?

મીં તિલકના આર્ટિકલોનો ભાવાર્થ એવોજ છે કે જે સુધારા તેઓ માગે છે તે જ નહીં આપવામાં આવશે તો બાંબનો આશરો લેવામાં આવશે. મીં તિલકે સરકારને એવીજ ધમકી આપી છે અને તેમ હોવાથી આ કાર્ડના બનાવને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર દેખાય છે. સરકારને તેઓએ ધમકી આપી હતી કે તમે સુધારા નહીં કરશો તો બાંબ ચાલુ રહેશે. આ ધમકી માત્ર સુચના હતી એમ મીં તિલક કહે છે અને તે સંભેદન વચ્ચે આ કાર્ડ મળી આવ્યો છે. બાંબના સંબંધના તેમના આર્ટિકલ તેમના વિચારો ખુલ્લા દર્શાવે છે. તે વાંચીને જુઓ કે તેમાં બાંબને માટે ધિક્કાર બતાવ્યો છે કે તેની હીમાયત કરી છે. તે આડકત્રી ધમકી નથી, પણ ખુલ્લી સીધી ધમકી છે. તે આ કહે છે કે અમે તો બાંબને નાપસંદ કરીએ છીએ અને તે છતાં બાંબને જાદુ વગેરેનું તેઓ નામ આપે છે.

મીં તિલક અને લોર્ડ મોર્લી વચ્ચે સરખાપણું

મીં તિલકે પડિત મોર્લીને વચ્ચે ધસડ્યો છે અને મીં તિલક અને લોર્ડ મોર્લી એકસરખા છે એમ મીં તિલકે કહ્યું છે. સીવીલ સર્વિસ ડીનર તરફ મીં તિલકનું ધ્યાન ખેંચાયલું લાગે છે. લોર્ડ મોર્લીના વિચારો મીં તિલક ટોકે છે પણ તેઓ જુલો જાય છે કે જે કાયદાઓને મીં તિલક સખત કહે છે તેજ કાયદાને લોર્ડ મોર્લી પસંદ કરે છે. મીં તિલક કહે છે કે હુલ્લડ થવા દો, બાંબ ફેંકવા દો, પણ તમે સખત કાયદા ના કરો. જે સરકાર સખત કાયદા બાંધીને બંદોબસ્ત જાળવે નહીં તો સરકારનું કામજ શું છે? સરકારને કાયદા બાંધવાની તેઓ ના કહે છે અને તે સાથે સુધારા હામલ કરવા કહે છે અને વળી ધમકી આપે છે કે જે અમારી માનણી પુરી પાડવા

માં નહીં આવશે તો બાંબ ફેંકવામાં આવશે. મીં તિલકે જણાવ્યું છે કે બાંબ ફેંકવાના બનાવ તરફ મેં નાપસંદગી દર્શાવી છે, તે ખોટું છે. તેમણે ખુદ એ અંગ્રેજ બાંબો જુલમાં બાંબથી મારી ગઈ છે તે માટે દીલગીરી બતાવી નથી, પણ મીં કોંગ્રેસકર્ડે નું ખુન થવાને બદલે તેઓ મારી ગઈ તે માટે ખેદ બતાવ્યો છે. લખાણમાં બધે ઠેકાણે પરદેશી અમલદારોને લાત મારી બહાર કાઢો, પરદેશી અમલદારોનું આ દેશમાં કામ નથી, એવું જણાવવામાં આવ્યું છે. સામગ્રી રીતે લખાણનો હેતુ એવું બતાવવાનો છે કે બાંબ ફેંકવાના બનાવથી જુલમી અમલ વધારે જુલમી બનશે, પણ તેવા અમલનું કંઈ લાંબા વખત સુધી ચાલવાનું નથી.

હિંદી લશ્કરની બદનક્ષી.

મીં તિલકે પોતાના લખાણમાં ગોરા મોટા અમલદારોના વર્ગના અમલે દેશના શુરોતનનો નાશ કર્યો છે, એવું લખવામાં જે હિંદી લશ્કરે થોડાજ વખત ઉપર પોતાની બહાદુરીનો પુરાવો આપ્યો છે તેની ખુલ્લી બદનક્ષી કરી છે.

મીં બ્રાન્સનનું લાપણુ સમાપ્ત થતા પહેલાં સાડાપાંચ થયા હતા, નામદાર જજે મીં બ્રાન્સનને કહ્યું કે આ મુકરદમાનો આજેજ નીવેડો લાવવાની મારી ધારણા છે માટે આપણે વીસ મીનીટ ચા અને રીફ્રેશમેન્ટ લઈ પાછી બેઠક કરીશું. આ ઉપરથી સાડાપાંચે કોર્ટ ઉઠી હતી અને વીસ મીનીટ બાદ પાછી બેઠી હતી. કોર્ટમાં રાજની કરવામાં આવી હતી અને લોકોથી કોર્ટ ચીકાર બરાબ મળી હતી. સાંજ પછી કોર્ટ પાછી બેસતાં મીં બ્રાન્સને કેટલુંક બોલી પોતાનું લાપણુ પૂરું કર્યું હતું, અને નામદાર જજે જુરીને જુથાનીનો સાર કહી સંભળાવ્યો હતો.

જજે જુરીને સમજાવેલો

જુથાનીનો સાર.

મીં બ્રાન્સનનું લાપણુ પલાસ થતાં, નામદાર જજે જુરી હાજર જુથાનીનો સાર કહી સંભળાવતાં જણાવ્યું કે તમે બહાર સાંભળ્યું હોય તે મગ

જામાંથી કાઢી નાખી અને જે કહેવામાં તથા સાલ લેવામાં આવ્યું હોય તેજ પ્યામાં લખને અને આ રીતેને તમારી એક લાક્ષણિક પ્રગ્ન તરીકે ગણીને તમારો ચુકાદો આપજો.

સરકારની ફરજ.

સરકાર આ મુકદ્દમો ચલાવવામાં માત્ર પોતાની ફરજ બજાવે છે. આરોપીએ જણાવ્યું છે કે સરકાર તરફથી આરોપી સામે કામ ચલાવવાનો રહેજ પણ ઇસારો થાય તો તેને અપરાધી ઠરાવવાના હુકમ જેવો છે, પણ એવો ખ્યાલ તમે તમારા મનમાંથી કાઢી નાખજો. આપણે આહી કાયદો અમલમાં મુકવા માટે મળ્યા છીએ પણ સરકારના હુકમ મુજબ ચાલવાને અંધાયલા નથી, આરોપીએ ઘણી લાગતી આપતોના સંબંધમાં વિવેચન કર્યું છે પણ તેના પ્રત્યે તદ્દન ન્યાયી અને વાજબી રીતે વર્તવાની માર્ગ ઇચ્છા હોવાથી મેં ચલાવી લીધું છે.

ફિતુરનો અર્થ.

જજે તથા જુરીએ શું ફરજ બજાવવાની છે તેની કાયદેસરની લખાણ સમજણ આપી નામદાર જજે કર્યું કે, ૧૫૩ એ. કલમ સાદી છે. એ કલમ મુજબ જે કોઈ પ્રગ્નતા વર્ગોમાં સરકાર સામે દુસ્મનાઈ કે ધિક્કાર ઉત્પન્ન કરવાની કોશીશ કરે તેને સજા કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. લેખક તથા વક્તાને પોતાના વિચારો ખુલ્લી રીતે દર્શાવવાનો હક આપે છે તે છતાં તે હક એવી રીતે નહીં ભોગવવો જોઈએ કે જેથી પ્રગ્નતા જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચે શત્રુવટની લાગણી ઉભી થાય. એક લખાણ અથવા લાપણથી કંઈ ગરબડ કે તોડાન નહીં થયું હોય તે છતાં તેથી જો લોકોમાં સરકાર સામે ધિક્કાર કે દુસ્મનાઈની લાગણી ઉત્પન્ન થાય એવું બને તો તેટલુંજ આરોપીને તકસીરવાર શરવાને પુરતું છે.

એક લેખકનો ઇરાદો કેમ નક્કી થાય?

એક વક્તા અથવા લેખકનો શું ઇરાદો હતો તેનું અનુમાન તેમાં લાપણ અથવા લખાણ ઉપરથી તેમજ તેના તરફથી તે જેહેલાં આપવામાં આવેલાં લાખણો કે લખાણો ઉપરથી ખેંચી શકાય. તમને જો આરોપીનાં લખાણ લોકોના મગજમાં સરકાર

વિરૂધ્ધ ધિક્કારની લાગણી ઉત્કરે તેવાં લાગે તો આરોપીનો એવી લાગણી ઉત્કરવાનો ઇરાદો હતો એવું ગણવું, એમ આ કોર્ટના માણ વડા જજ સર લોરેન્સ જેન્ડીન્સે ઠરાવ્યું હતું.

કોશીશ અને ઇરાદા વચ્ચે ફરક.

આરોપીએ કોશીશ કેરલી કાયદો કયારે સ્વીકારે છે તેનો તમને ખ્યાલ આપવા માટે પંચમની હાઇ કોર્ટનો એક મુકદ્દમો ટાંકવામાં આવ્યો છે. એક જણ કોદાળી કાઢી ખીજની પૂંદે તેને મારવા દોડ્યો હતો તેનો દાખલો આપવામાં આવ્યો છે અને જણાવ્યું છે કે આ સખસ જેને મારવા દોડ્યો હતો તેનાથી ચાર પગલાં જેટલો દુર હતો તેટલામાં તેના હાથમાંથી કોદાળી છીનવી લેવામાં આવી હતી. આ ઉપરથી કોર્ટે આરોપી સામે ખુનની કોશીશનો આરોપ ટપી શકે નહીં એવું ઠરાવ્યું હતું, કારણ કે ચાર કદમ આગળ વધતાં ખુન કરવાનો પોતાનો ઇરાદો કેરલી નાખે એ બનવા જોઈએ હતું એવું ગણ્યું હતું, પણ મીન તિલકે તમને આ મુકદ્દમાનું વધુ પરિણામ શું આવ્યું તે જણાવ્યું નથી. આરોપીને ખુનની કોશીશના પાંક માંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો પણ તેને ગંભીર ઇજા કરવાની કોશીશ કરવા માટે ગુંહેગાર ઠરાવ્યો હતો તથા જજે જણાવ્યું હતું કે આરોપીનો ગંભીર ઈજા કરવાનો ઇરાદો ન હતો.

છાપાનું છુટાપણું.

આરોપીના જણાવ્યા મુજબ, તમે છાપાના છુટાપણાનો બચાવ કરો, અગ્રેજ પત્રો કરતાં હિન્દી પત્રો તરફ વધારે રહેમથી નજર કરો. કારણ કે એ પત્રો હજુ તો ઉધરતાં પોતાની આગવચમાં છે તથા સ્વાભાવિક ઉત્સાહી છે. એક જજે દર્શાવેલા વિચાર મુજબ વર્તમાનપત્રો જો પ્રમાણિકપણે તેઓને નીતિની રૂએ હપકો આપી નહીં શકાય તેવી ભુલ કરે તો તેમનાં લખાણને અદનકી ભરેલાં ગણવાં જોઈએ નથી, પણ જ્યાં પ્રમાણિકપણે વિચારો દર્શાવવાનું છોડી ગાળગલોચ ઉપર આવે ત્યારે છાપાના છુટાપણાનો છોટો આવેલો ગણવો જોઈએ. ખીજ એક જજે જણાવ્યું છે કે વર્તમાનપત્રોને

રાજદારી આપત ઉપર લખવાનું વધારે છુટાપણું આપવું જોઈએ છે. કેમકે એવી આપતમાં પ્રમાણિકપણે ટીકા કરવામાં આવતાં ઘણાં લાભ થાય છે. આરોપી સામે જે એ પ્રિતુરી લખાણો કરવાનો વાંક મુકવામાં આવ્યો છે તે વાંચતાં તમને એ લખાણો સરકાર સામે લોકાના મગજમાં ધિક્કાર તથા છુટકારની લાગણી ઉત્પન્ન કરવા માટે કરવામાં આવેલાં લાગે તો તમને વધુ લખાણો વાંચવાની જરૂર નથી. એટલાંજ લખાણો ઉપરથી આરોપીની ધિક્કાર ઉત્પન્ન કરવાની નમ હતી એવું તમે અનુમાન ખેંચી શકશો.

તરજુમા સામે લેવાયેલા વાંધા.

લખાણમાં આવેલાં વાંધો વગેરેનો તમે સાધારણ અર્થ ઉઠાવજો. આરોપીએ પોતે તો પોતાના લખાણના કરવામાં આવેલા તરજુમા વિશે ક્યાંક કહી હતી. આ વાત યાદ રાખવાની છે કે તરજુમા મી. જોશીએ નહીં પણ આ કોર્ટના તરજુમા કરનારા દુલાશીયાએ કર્યો હતો. તે જ પોતાનું કામ સારી રીતે કરી શકતો નહીં હોય તો તેને એ હોદ્દા ઉપર આગીવાર રહેવા દેવામાં નહીં આવે તેટલો પણ તમારે ખ્યાલ રાખવો જોઈએ છે. આ કોર્ટમાં તેઓ તરજુમા કરવામાં આવેલો તરજુમા હમેશાં ખરા તરફી સ્વીકારવામાં આવતો રહ્યો છે. તરજુમા કરનારને પોતા સામે દુસ્મનાઇ હોય એવું આરોપીએ કહ્યું નથી ત્યારે તેઓ તરજુમા બોલેના મરડી મચડીને તરજુમા કરવામાં આવ્યો છે એવું આરોપી શા ઉપરથી કહે છે? મી. જોશીએ પોતે તો તરજુમામાં જ્યાં ભુલ જેવું લાગ્યું ત્યાં તે વગર આનાકાનીએ કબુલ કર્યું છે. માણસ ભુલ કરે એ બનવાજોગ છે, અને તે મુજબ સત્તાવાર તરજુમામાં પણ ભુલ આવે. તે ભુલ કોઈ પણ સાક્ષીની ઉલ્ટપાલટ તપાસ કરી આરોપી બતાવી શકે, પણ તે છતાં મી. તિલકે જે પોતાના અર્થ જણાવ્યા છે તે સત્તાવાર તરજુમાને બદલે આપણે સ્વીકારીશું. હવે તરજુમા સામે આરોપી વાંધા લે છે ત્યારે આરોપીએ રજુ કરેલા પોતાનો તરજુમા જુઓ અને તે ઉપરથી

આરોપીના લખાણના સંબંધમાં અનુમાન ખેંચો, લખાણ ઉપર ધ્યાન આપતાં બધા આસપાસના સંબંધો તથા “કેસરી” પત્રના વાંચનારાંઓને ધ્યાનમાં રાખજો.

એકવીસ કલાક અને દસ મીનીટને ખુલાસો.

મી. તિલકે જણાવ્યું છે કે તેઓના પત્રનો ફેલાવો હિંદી પત્રોમાં સર્વથી વધારે છે. આ પત્ર મરાઠી ભાષામાં પ્રવીણ એવા વિદ્વાનો તથા કેળવણી માણસો વાંચતા હોવા જોઈએ તેમજ જેઓ પોતાને માટે અનુમાન ખેંચવાની સાદી સમજ નહીં ધરાવતા હોય તથા રાજદારી આપતો નહીં સમજતા હોય તેઓ પણ વાંચતા હોવા જોઈએ. હવે તમે વિચાર કરો કે “કેસરી” પત્ર વાંચનારાંઓની જે સંખ્યા તે વાંચે છે તેમના મગજ ઉપર આ તકરારી લખાણો વાંચવાથી કેવી અસર થવી જોઈએ? વળી આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે એ પત્રના વાંચનારાંઓને તમને જે એકવીસ કલાક અને દસ મીનીટ સુધી આરોપીએ એ લખાણનો ખુલાસો આપ્યો છે તેવો લાભ કંઈ મળતો નથી. લખાણ રતી ધારણ, ઇરાદો, કાયદા, લખાણ ખર્ચ કે નહીં ખર્ચ તે વગેરેના સંબંધમાં અત્રે બંને બાજુ તરજુમા ધણું બોલાયું છે. કાયદા મુજબ લખાણના ઉઠતા અર્થ ઉપરથી આરોપીના ધરાહાનું અનુમાન ઉપગતી શકાય છે, જે લોકો માટે લખાણ કરવામાં આવ્યું હોય તે લોકો શું સમજે તે ઉપર આરોપીના ધરાહાનું અનુમાન કરતી વખતે તમારે ધ્યાન આપવાનું છે.

સત્તાવાળાઓ તરફ માનની નજરથી નહીં જોવાનું પરિણામ.

એક ચીજ તમે ધ્યાનમાં રાખજો. તોફાન, ગરબડ, અશાંતિ, ખુન વગેરે જેવા બનાવોમાં સત્તાવાળાઓ શાંતિ જાળવવા માટે જોખમદાર છે. તેઓ તરફ તુચ્છકાર તથા ધિક્કારની લાગણીથી જોવામાં નહીં આવવું હોય તો તેવા બનાવો ઘણા જ થોડા બનવા પામે. જો સરકાર માટે, તેમજ બીજાઓના બન, માત્ર મિલકતના હકો માટે લોકો

માન ધરાવતા હોય તો ગરબડ, તોફાન, બાળ ફેંક કવાના બનાવો વગેરે કંઈ બનવા પામે નહીં. મેં કહ્યું છે કે કાયદો કંઈ કહેતો નથી કે કોશીશ હોતોમંદ થવીજ નોંધાય. મીં તિલકે તો આગળ વધી તમે જુરીના ગૃહસ્થાને કહ્યું છે કે કાયદો ગમે તેવો હોય તો પણ તમે મારી તમા કાયદાની વચ્ચે ઉભા રહી છાપાના છુટાપછાટો બચાવ કરજો, પણ આપણને ખુદ કાયદો સખત છે કે નહીં તે સાથે કામ નથી. દેશના કાયદાને તો સર્વેએ તે સાથે માયું ઈચ્છ્યા વગર ગુપચુપ સ્વીકારવો નોંધાય. એક શખસની નેમ ગમે તેવી પ્રમાણિક હોય તે છતાં તેણે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવું નોંધવું નથી. માણસ હમેશાં કોઈ નેમ ધ્યાનમાં રાખી કામ કરે છે. કેટલાક દાખલાઓમાં નેમ અપ્રાણિક હોય તથા કેટલાક દાખલાઓમાં નેમ કેવી રાખવા માં આવી છે તે શકમંદ જણાય, પણ તમને નેમ સાથે કામ નથી. તમને ખાલી આરોપો સાથે કામ છે. તમારાથી બને તેટલું આરોપીના લાલ તરફ તમે ખચીત જોજો. પોતાના લખાણનો સહીથી અનુકુળ અર્થ ઊઠાવવામાં આવવો નોંધાય એવું કહેવાનો આરોપીને ખચીત હક છે, પણ જો તમને લાગે કે એટલું છતાં લખાણ કાયદા મુજબ તક સીરવાર હરે, તેવું છે તો તમે તે મુજબનો ચુકાદો આપજો. અહીં તહીનાં વાક્ય ઉપરથી તમારો ચુકાદો આપવા ઉપર દોરવાઈ જતા ના. સરકાર આવા ચુકાદામાં કામ ચલાવે છે કારણ કે સરકારને એક ખાનગી આસામીની માફકજ હુમલામાંથી પોતાના બચાવ કરવાને હક છે. સરકારનાં ન્યાય, વહીવટદારી, વગેરે બધાં ખાતાઓની ઉપર સખત લાપામાં ટીકા કરવાનો વર્તમાનપત્રોનો હક તમારે ગણવો નોંધાય છે, પણ એ ટીકા અપ્રમાણિક નીકાથી નહીં કરવામાં આવવી નોંધાય તથા તે દુશ્મનાઈ, કે ધિક્કારની લાગણી સરકાર સામે ઊત્પન્ન નહીં કરે તેવી હોવી નોંધાય.

સરકાર તથા પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ.

આરોપીના સંબંધમાં ચુકાદો આપતાં તમારે યાદ રાખવાનું છે કે સરકારને એવું માનવાનો કંઈ હક નથી કે રૈયત સરકાર તરફ ચાલજ બતાવવો

નોંધાય. એક રૈયત પોતાની મરજી મુજબ સરકાર તરફ ધિક્કાર કે દુશ્મનાઈ ધરાવે પણ તેણે તે જગેરમાં દર્શાવ્યાં નોંધાય નહીં. નોંધાય તો તે દુશ્મનાઈ બરેલું લખાણ લખી પોતાના ખાનામાં રાખે અથવા તો ગબવામાં લઈ ફરે પણ તેનાથી તે કોઈ ને અપાપ નહીં તથા કોઈના મગજમાં તેવીજ લાગણી ઉત્કેરી શકાય નહીં.

લખાણ ઉતાવળમાં કરવામાં આવ્યું હતું ?

આરોપી જણાવે છે કે હું લખક છું, મારી પાસે એકી વખતે બસો પત્રો વગેરે રહે છે, જે ઉપર વિચાર કરી ઉતાવળમાં મારા વિચાર એકદમ જણાવવા પડે છે. આ સંજોગ તમારે ધ્યાનમાં લેવાના છે. બરાબર વિચાર કરવાની તક મળ્યા વગર તેમણે આ લખાણ લખ્યું છે એવું તમને લાગે તો તે ખચીત તમારા ધ્યાનમાં લેજો. પણ લખાણ શું બરેબર એકદમ ઉતાવળમાં લખવામાં આવ્યું છે ? આ નીચલા સંજોગો ઉપરથી તમને શું લાગે છે ? આરોપીના તકરારી લખાણની શરૂઆત તા. ૧૨ મી મેથી થઈ છે. બાળ ફેંકવાનો બનાવ એપ્રિલ માસમાં બન્યો હતો. બનાવ બન્યા પછી ચાર અઠવાડિયે શરૂઆતનું લખાણ લખવામાં આવ્યું છે, ત્યારે એકદમ પુખ્ત વિચાર વગર લખવામાં આવેલું ગણાય કે ? એવું તમે જો ગણો તો આરોપીને તેનો લાભ આપજો.

પોતાના બચાવમાં લખાણ કરેલું

કયારે ગણાય ?

આરોપીએ કહ્યું છે કે મેં પોતાના બચાવમાં આ લખાણ લખ્યું છે. જો કોઈ એક શખસ બીજા શખસનું નાક ખેંચે ને તે બીજા શખસ નાક ખેંચનારને મુકી મારે તો તેણે પોતાના બચાવમાં કામ કરેલું ગણી શકાય, પણ પોતાનું નાક ખેંચનારને બદલે કોઈ તીરાડીત માણસને તે મુકી લગાવી કાઢે તો પોતાના બચાવમાં તેમણે મુકી લગાવેલી કેવી રીતે કહી શકાય ? એજ મુજબ અંગ્રેજ પત્રોએ કરેલાં લખાણથી આરોપીએ પોતાને ગુસ્સો ઊપજાવેલો તથા તે ઉપરથી પોતાના બચાવમાં લખાણ કરેલું જણાવ્યું છે, પણ આ લખાણમાં

તેઓએ શું કહ્યું છે? શું એ અગ્રેજ પત્રો સામે તેઓએ કહ્યો છે? નહીં, તેઓએ તો સરકાર સામે કહ્યો છે. માફ આપવું કહેવું સ્વીકારી તમે તેજ મુજબ ચુકારો આપજો એમ કહી તમને કહેતો નથી. તમારે જોઈએ તો તમે મારાથી તાનજા જુદા પડજો અને તમારા વિચાર જુદા હોય તો તમારા વિચારને પેહેલી અમલ આપજો તમા તે મુજબનો ચુકારો આપજો, કું તમારા ચુકારને આધારે હું. આરોપીએ જણાવ્યું છે કે બીજાઓએ લખ્યું તે મુજબ મેં પણ લખ્યું હતું, પણ બીજાઓ સાથે આપણને કંઈ કામ નથી, આરોપીનું લખાણ કેવું છે તેજ ફક્ત આ પછીને જોવાનું છે. આરોપી કહે છે કે હું પ્રજાના હાથ માટે સરકાર સામે રાજ્યધારણને અનુસરી રીતે ખુલ્લી રીતે લડત ચલાવતો હતો. તમને આરોપીનું આ કહેવું ખરું લાગે તો તેનો હાથ આરોપીને આપજો. બોલના લખાણના અંતમાં કહેવાની જરૂર નથી કે બોલ ફેંકવાનો બનાવ પિકકાર કર્યો તથા હિંમતારો છે. એક ખુની બોલથી ઝનને મારે છે, આ બાબત સર્વેએ કમકમાટી જોવાનું છે. તમને લાગે કે એ બાબતમાં આરોપીનું લખાણ ઘટતી રીતે બખવામાં આવ્યું છે તો આરોપીને છોડી મુકજો. વાંચનારાઓના મન ઉપર આ લખાણની અસર કેવી થવી જોઈએ તે ઉપર તમે વિચાર કરો. આરોપી કહે છે કે રાજદારી બાબતોની ચળવળ કરનારાઓનો બોલ ફેંકવાનો બનાવમાં હાથ હતો એવું અગ્રેજ પત્રો લખાણ કરતાં હતાં તેથી તેને ગુસ્સો ઉપજ્યો હતો, પણ તેની સાથે આપણને કામ નથી. બોલનો ભેદ, બમણી ચેતવણી વગેરે લખાણો તમારા આગળ મુકવામાં આવ્યાં છે, તે ઉપરથીજ તમે આરોપીના ધરાદા વિષે વિચાર કરજો. તમારે લખાણને થોડું ધણું ખરાબ ટેરફમાં લખ્યું હોય તેથી તેની વિશ્લેષણમાં મત બાંધી રેવું જોઈતું નથી. દરેક લખનાર સારા ટેરફથી લખવા બંધાયેલો નથી. હવે આરોપીનાં લખાણો અંડવોકેટ જનરલે તમારી

હજુર વાંચી બતાવ્યાં છે, જેથી હું તેમાંથી ધણું વાંચવા માગતો નથી, હું થોડાક ફકરાઓ વાંચી જોવા પડીશ.

લખાણમાંના વાંધા બરેલા ફકરાઓ.

આરોપી એક ઠંકણે જણાવે છે કે, “સ્વરાજ્ય મેળવવાની મેંકો ખાવેલ ધરાવે છે, તે જો પુરી પાડવામાં નહીં આવે તો થોડા ભોંકા નીસાલ થઈ અણધરતા તથા કમકમાટ બરેલા જોવાનું છે. હાલને હવ ઉપર આવી જઈ લેશે” એવાનું છે. હાલને તે મુઝરપુર ખાતે બોલ ફેંકવાનો બનેલો બનાવ છે, જેમાં એક છોકરાએ બોલ ફેંકી એ અગ્રેજ બીઓનાં ખુન કર્યો હતો.

ઉપરું લખાણ કરવામાં આરોપીની નેમ બોલ ફેંકવાની ઉશ્કેરણી કરવાની છે કે નહીં તે તમારે વિચારવાનું છે.

બીજા ઠંકણે આરોપી જણાવે છે કે “ધંધાની સરકાર ઉપર કેટલાકો અરજી મોકલી પોતાના હક મેળવવાની આશા રાખે છે, જ્યારે બીજાઓ જણાવે છે કે જેમ એક માણસ મોઢું ઉઘાડે તે માટે તેણે નાક દાખવું જોઈએ છે તે મુજબ સરકારના ચક્રને ફરવું અટકાવવા માટે આડોચળીઓ નાખવો જોઈએ છે. આડો ચળીઓ નાખવો એવું લખવામાં આરોપીની નેમ બોલ ફેંકવા એવું કહેવાની જણાય છે. આરોપીનો ધરાદો જણાવવા માટે તાબીર મેં અધિપતિની નોંધમાં આવેલો ફકરો ઉપર તમે નજર કરો. એક ફકરામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે આયરલેન્ડમાં જ્યારે ક્રિંદના જેવા બનાવ બનવા પામ્યા તે દુર કરવા માટે સ્વરાજ્ય આપવાનો વડા પ્રધાન મી. આડરટને વિચાર કર્યો હતો. આવા બનાવ બન્યા ત્યાં સુધી ઇંગ્લંડની સરકારનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું નહીં. એ ફકરાની નીચે આરોપી શેરા મારે છે કે ખુનો કોષ વેળા ધણું ઉપવોગી થઈ પડે છે, આ લખાણ ખુનની ઉશ્કેરણી કરનારું નહીં મણાય ?

આવી જાતનાં લખાણો આરોપીએ જે ખુલાસો કર્યો છે તે તેને કાયદાની ચુંગાલમાંથી બચાવવા માટે પુરતો છે કે તે તમારે જોવાનું છે.

તાબડ મી જીનના કપાણ ઉપર વિવેચન કરવાનું મુશ્કેલ લાગે છે. તમારી આગળ તે વાંચવા માં આવ્યું છે, તે ઉપર તમેજ વિચાર કરી લેજો. “લેવામાં આવતા કલાણે કાયમતા નથી.” એવા મથાળા હેઠળ આરોપીએ જાણના સંબંધમાં વિવેચન કર્યું છે. આરોપી જણાવે છે કે સત્તાવાળાઓ ખોટી રીતે સમજાવે છે કે જાણના બહોળો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તે પછી તે જણાવે છે કે હિંદુ તથા રશિયામાં જાણ વાપરવામાં આવે છે તેની નેમમાં આસમાન જમીનનો પ્રરક છે. હિંદુ માં જાણ દેશહિતકારી નેમથી વાપરવામાં આવે છે” જાણના ઉપયોગ દેશહિતકારી જણાવવામાં આવે તો એવા વિવેચનથી સરકાર લોકોના ધિક્કારમાં આવી પડે છે કે કેમ તે તમારે વિચારવાનું છે.

બીજી તરફ આરોપી જણાવે છે કે, મહાન રશિયન શહેનશાહે રાજસભાને તોડી પાડવાની કોશીશ કરી પણ તેને છેવટે જાણતી આગળ નમી જવું પડ્યું હતું.

તે પછી પીછાં કાઢી નાખવામાં આવેલા પોપટનો નીતાર આપવામાં આવ્યો છે, જે હિંદી પ્રગ્નને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.

આગળ ચાલતાં આરોપી જણાવે છે કે મુગલો કરતાં વધારે ઉદાર રાજનીતિ અંગ્રેજ સરકાર ચલાવશે નહીં તો અમલ ચલાવનારાઓ પોતાનો અમલ હિંદમાં ચાલુ રાખી શકશે નહીં આજનો જાણનો જમાનો છે.

એક આરોપી ઉપર ક્રિતુર ઉશ્કેરવાની કોશીશ કરવાનો આરોપ મુકવામાં આવ્યો હોય તથા તેનો ઠરાવો દર્શાવવા માટે જે લખાણો રજુ કરવામાં આવ્યાં હોય તે ઉપરાંત બીજાં લખાણો ઉપર જવાનું હું પસંદ કરતો નથી, પણ તે છતાં “કચરી” પત્રના નીચલા એક ફકરા ઉપર માટે ધ્યાન ખેંચાયું છે, તે ઉપર હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું.

“બંગાળીઓ ઘટતી રીતે પોતાની પ્રીયાદ નો મુકદ્દો દરાવવા મયાન લેતી નહીં વળ્યું ત્યારે પોતાનો આધાર રાખી દેશના ઉદય માટે સ્વદેશી તથા બૌદ્ધિકતા ધરતા દલાલ લીધા. આ ફકરા

લેખન નિર્દોષ લાગે છે, પણ તે પછી નીચે મુજબ આવે છે. આ ઉપરથી બંગાળીઓના દેશહિતકારી પ્રણયી ગુસ્સે થયેલા કેટલાક સત્તાવાળાઓએ મુખ્ય લખાન ગુડાઓને છોડી મુક્યા, જેઓએ બંગાળીઓની મીલકતને નુકસાન કર્યું તથા તેઓની સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કાર ચુલ્લ્યો.

આવો આરોપ સરકાર સામે લાવવો શું વાજબી છે? આવા લખાણથી સરકાર માટે તમને માન ઉપજશે કે તે સામે ધિક્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થશે.

છેવટે હું કહીશ કે તમે લખાણો વાંચ્યાં છે તે ઉપરથી વિચાર કરજો. મેં જે કંઈ કહ્યું છે તેથી તમારા મન ઉપર અસર થવા દેતા નહીં.

અત્રે જુરી વિચાર કરવા માટે જુરીના આરડામાં મદદ હતી.

જુરીનો અભિપ્રાય.

મસલત કરીને જુરી સવા કલાકે કોર્ટમાં પાછી ફરી હતી. ક્લાર્ક ઓફ ધ ક્રાઉનના પુછવાથી ફોરમેને જણાવ્યું હતું કે તેઓ સાત વિરુદ્ધ એમતે વેરું ચાલેલા છે.

નામદાર જજના સવાલના જવાબમાં ફોરમેને જણાવ્યું કે તેઓ એકમત થાય એવી બી લકુલ આશા નથી.

જુરીના વધુ મતનો અભિપ્રાય શું હતો તે પુછવામાં આવતાં ફોરમેને જણાવ્યું કે, જુરીએ આરોપીને ત્રણે આરોપો માટે સાત વિરુદ્ધ એમતે તકસીરવાર ઠરાવ્યો છે.

નામદાર જજે જુરીના વધુ મત સાથે મળતા થઈ તે અભિપ્રાય સ્વીકારવામાં આવે છે એમ જણાવ્યું હતું.

આરોપી-હું કોર્ટને અરજ કરવા માગું છું. નામદાર જજ-તે અરજ શું છે?

આરોપી-મારા ઉપર મેલવામાં આવેલા આરોપો કાયદેસર નથી અને તેથી કોર્ટનું કામ રદ થાય છે અને તે કાયદાની આપત પુલ ખેંચ આમળ લઈ જવા હું અરજ કરું છું. અત્રે મી. ગ્રિફિથે કાયદાના સવાલના ૧૪ મુદ્દા વાંચી સંલગ્નતા દર્શાવવા

નામં જજે કહ્યું કે કેસ ચલાવતાં જોને
મેં કાળજી પુર્વક વિચાર કર્યો ન હોય એવો એક પ
છું મુદ્દો આમાં નથી, એવી હું આરોપીને ખાત્રી આ
હું છું. પુલ જોયના નિકાલ માટે એ બધા અથવા તે
માર્ગા કેટલાક મુદ્દાઓ હું ખુશીથી રાખત પણ તેમાં
ના ઘણા મુદ્દાઓના નિકાલ થઈ ગયો છે અને ખી
જાં એટલા નજીવા છે કે તે વિષે એવાં કરવાનું પ
છું યોગ્ય નથી, તેથી તમારી અરજ રદ કરવાની
મને જરૂર પડે છે.

રાજદ્રોહના અપરાધ માટે પહેલાં એક વાર શિક્ષા
થવા સંજીવનીની ખીલ્લે એક આરોપ મારે મીં તિ
લક ઉપર મુકવાનો છે. તે તેઓ ના કબુલ કરતા હોય
તો તે માટેના પુરાવાના કાળજીપત્ર મારી પાસે છે એ
ને તેજો જુરી નિકાલ કરશે, એવું એડવોકેટ જનરલે
જણાવ્યું. પછી એ આરોપ મીં તિલકને વાંચી
સંભળાવવામાં આવ્યો. મીં તિલકે કહ્યું, આ
આરોપમાં મુદ્દો શું છે તે હું સમજ્યો નહીં. પહેલા
આરોપમાં તેવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરેલો ન હોવાથી બપ
કલમ પ્રમાણે મને કરવાની શિક્ષા વધારી શકાશે નહીં.
એડવોકેટ જનરલે કહ્યું કે, આ આરોપ ખુબ કલ
મ પ્રમાણે નહીં પણ કિ. પ્રો. કોડની ૩૧૦ અને ૩૨૧
કલમ પ્રમાણે છે. મીં તિલકે એથી નાં જજને
“એમ થઈ શકે એવું આપને લાગે છે કે ?”
એમ પુછ્યું. નાં જજે “હા” એવો જવાબ
આપ્યો તેથી મીં તિલકે “પહેલાં શિક્ષા થઈ હ
તી એ હું કબુલ કરું છું” એમ જણાવ્યું. પછી
નાં જજે મીં તિલકને ઉદ્દેશીને કહ્યું “તમારે
કંઈ કહેવું છે ?” મીં તિલકે જવાબ દીધો:—

દેશભક્ત તિલકના છેવટના ઉદ્ગાર.

જુરીએ મને ગુનેગાર ઠરાવ્યો છે તો પ
છું હું નિર્દોષ છું એવી મારે અંતઃકરણ મ
ને ખાત્રી આપે છે. મનુષ્ય અને દેશના ન
સીખ પર રાજ્ય ચલાવનાર આ ન્યાયાસન
કરનાં બધાને એક દૈવી સત્તા છે. જે મહા
ના કાર્યોના હું પ્રતિનીધિ છું તેને મારા છુટા
રહેવા કરતાં મારા દુઃખ અને સંકટથીજ વધારે
લાભ મળવાનો હૃદયી સંકેત જણાય છે !!!

નામદાર જજનો ચુકાદો.

આદ નામદાર જજે મીં તિલકને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું
કે, મીં આળ ગંગાધર તિલક, તમને સજા કરવાની
મારા ઉપર દુઃખ ભરેલી ફરજ આવી પડી છે. ત
મારા જેવા માણસને આ સ્થિતિમાં જીવને મને કેટ
લું દુઃખ થાય છે તેનું વર્ણન હું કરી શકતો નથી.
ખરેખર તમે એક વિદ્વાન તથા વગવાળા માણસ છો,
તમારી તે વિદ્વતા તથા વગ જો તમે તમારા દેશના
ભલા માટે ખરી રીતે ઉપયોગમાં લીધાં
હોત તો ખચીત જે પ્રજા માટે તમે
મથો છો તેને ઘણુંક સુખ આપવામાં તમે કાર
ણભુત થઈ પડત. દશ વરસ અગાઉ તમને જ્યારે
સજા કરવામાં આવી હતી તે વખતે કોર્ટ તમારી
સાથે ઘણી રહેમદીલીથી વર્તી હતી, અને કોર્ટ
કરતાં સરકારે તેથી પણ વધારે તમારા તરફ દયા
ખતાવી હતી. તમે જ્યારે દોઢ વરસના આસાન
ફેદની સજા પુરી કરી એટલે તમને ચોક્કસ સર
તો જે તમે સ્વીકારી હતી, તેને આધારે તમને
છોડી મુકવામાં આવ્યા હતા. તમે કરેલાં લખાણો
ઉપર આવતાં હું જણાવીશ કે જો કોઈ એમ કહે
કે રાજદ્રોહી ચળવળ કરતાં તેવાં લખાણો કરવાં
કાયદેસર છે, તો તેઓને માટે હું એટલુંજ કહીશ
કે તેઓ કોઈ સડી કાઢી ગયેલા મગજના માણ
સો હોવા જોઈએ. એ લેખ રાજદ્રોહથી ભરેલો
છે, તેમાંથી અવિચારી કામોને ઉત્તેજન આપવા
ના યુગ્મવાડા નીકળે છે. તમે કરેલાં લખાણો શું
દેખાડે છે? તેમાં જનસ્તી ગુજરવાની ભલામણ કર
વામાં આવી છે; ખુનામરકીના કામ તરફ તેમાં
સતોષ દેખાડવામાં આવ્યો છે; એટલુંજ નહીં
પણ બીજાં ફેંકી કરવામાં આવતાં કરપીણ અને
હીચકારાં ખુનો માટે પણ તમારાં લખાણોમાં સતોષ
ખતાવવામાં આવ્યો છે; એટલેથી ન અટકતાં બીજાં
જેવી ચીજ હસ્તીમાં આવી તે ખતાવને તમે
એવી રીતે વધાવી લીધાં છે કે જાણે હિંદના કન્યા
છું માટે કેવીએક ચીજ પેદા થઈ હોય! મેં ઉપર
કહ્યું તેમ જો કોઈ એમ ધારે કે રાજદ્રોહી ચળ
વળ વખતે બીજાં જ્યાં ખાનાખરાખીનાં હથિયારો
ઉપયોગમાં લેવાં તે કાયદેસર છે તો તેઓની મજ

જનકિત માટે હું એટલું જ કહીશ કે તેવા માણસો કોહેલાં મગજના હોવા જોઈએ અને તમે તે જાળવી લખેલાં લખાણો પણ કાયદેસર ઠરાવે તો તેઓની પણ મગજસકિત સડી ગયેલી હોવી જોઈએ. છેલ્લાં દશ વરસમાં રાજકર્તાઓ તરફના તમારા ધિક્કાર ઓછો થયો નથી અને તમે કરેલાં લખાણો તમે કહો છો તેમ અણીની વખતે ઉતાવળમાં કરવામાં આવ્યાં નથી, પણ એ અંગ્રેજ સીઓનાં કરવામાં આવેલાં પેલાં કરપીણ અને હીચકારાં ખુન પછી એક પખવાડીયું રહી ને તમે તે લખાણો ક્યાં અને અઠવાડીયાં સુધી કરતા રહ્યા છો અને તે પણ જાણીયુજીને અને ચોકકસ નેમથીજ. અને બૌદ્ધ મૌળા જાણે રાજકીય ચળવળનાં કાયદેસર હતીયારે છે, એવી રીતે તમે લખ્યું છે. મારે કહેવું જોઈએ કે તકરારી લખાણો જેવાં લખાણો જે વર્તમાન પત્રો કરે છે તે વર્તમાનપત્રો દેશને એક આપ સમાન છે. તમને સજા કરતી વખતે મને ધણી દીલગીરી ઉપજે છે. મારે અંગ્રેજ કહેવું જોઈએ કે કદાચ જુરી તમને અપરાધી ઠરાવે તો તેવી વેળાએ તમને કેવી સજા કરવી તે સવાલ ઉપર મેં પુરતો અને ગંભીરપણે વિચાર કર્યો છે અને છેવટે હું તમને જે સજા કરવા માગું છું તે સજા ખરેખરી રીતે તો અધરીત નરમાશ (અપાત્રે દયા) કરેલીજ ગણાશે. જે ગુના માટે તમે ગુનેગાર હોવાનું જણાયું છે તે તરફ અને તમારા કર્તવ્ય તરફ જોતાં હું જે સજા કરવા માગું છું તેથી વધારે હલકી સજા તમને કરી શકતો નથી. હું માંડું છું કે તમારા જેવી સ્થિતી ધરાવનાર માણસને જે સજા હું કરવા માગું છું, તે સજાથી કાયદા અને ન્યાયની નેમ પુરેપુરી જળવાશે.

સજા—૬ વરસ દેશપાર અને એક હજાર રૂપિયા દંડ.

તમને પહેલા આરોપ માટે જન્મ દેશનિકાલની સજા કરી શકાય. તમને કાળાપાણીની શિક્ષા કરવી કે કેદની શિક્ષા કરવી તેના મેં વિચાર કર્યો છે. તમારી વય તથા આજીવનના સંજોગો

ધ્યાનમાં લેતાં મને એમ લાગે છે કે દેશના બહા માટે તમા જાહેર શાંતિ અને સુવ્યવસ્થા માટે અને જે દેશ ઉપર તમારો પ્રેમ છે એમ કહો છો તે દેશના હિત તરફ જોતાં તમે કેદ લોક વખત આ દેશની બહાર રહો એ મને અત્યંત જરૂરનું લાગે છે. ૧૨૪ એ. કલમ ૩ માણે તમને જન્મ પર્યંત અથવા તેથી ઓછી મુદત સુધી કાળાપાણીની શિક્ષા કરી શકું અને તેટલા માટે તમારા પહેલા એ આરોપો માટે તમને ત્રણ ત્રણ વરસના દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવે છે. એકંદર તમને છ વરસ માટે દેશનિકાલ કરવામાં આવે છે. ત્રીજા આરોપ માટે કાળાપાણીની શિક્ષા લખી નથી તે માટે દંડ અથવા કેદની શિક્ષા છે. એ ગુના માટે કેદની શિક્ષા કરીને તમારા દુઃખમાં વળી વધારો કરવો એમ મને લાગતું નથી. માટે તમને ૨૦ ૧૦૦૦ નો દંડ કરવામાં આવે છે; જ્યારે ચોથા આરોપ માટે ક્રમ ચલાવવાની ઇચ્છા નથી એ હું સરકારી વકીલે કહેવું હોવાથી હું શરમાવું છું કે તમને ચોથા આરોપમાંથી મુક્ત કર્યો છે.

મીં તિલકને લઈ જવામાં આવ્યા.

સજા થયા પછી મીં તિલકને ક્યાં લઈ જવામાં આવ્યા છે તે માટે તરફવાર એટકોનો થવા લાગી હતી. સજા થયા બાદ રાત્રે હાઇકોર્ટ માંથી મોટરમાં પોલીસના પહેરા હેઠળ તેમને મ હાલકમીના રોશન ઉપર લઈ જવામાં આવ્યા હતા. તે રોશન આગળ કચરાની સાઇડીંગ છે ત્યાં એ સેકંડ ક્લાસના ડ્રાને એક એન્જન સાથે કોલાયેથી લઈ જઈને ઉભા રાખ્યા હતા. તેથી મીં તિલકને બેસાડવામાં આવ્યા અને ધણી જુપી રીતે તેમને લઈ જવામાં આવ્યા હતા. આ દૈન ગુરુવારે સવારે અમદાવાદ જઈ પહોંચી હતી અને તરતજ સાંપરમતી જવા ઉપરી ગઈ હતી. સાંપરમતી પહોંચ્યા પછી મીં સુમીલામ અમ ખીજ પોલીસ અમલદારો જોયા. મીં તિલક સાથે આવ્યા હતા, તેઓએ મીં તિલકને સાંપરમતી જોડના સેતાવાળાઓના હવાલામાં આપ્યા હતા.

લોક લાગણી.

હડતાળ, હુકમ અને અવકર પ્રાચુદાનિ.

(ગુરુવાર તા. ૨૩-૭-૦૮).

બુધવારે રૂઢિત પ્રગુલ રાડ બેપરની જોગ અને પમાની મીલો બંધ રહી હતી, તે સિલકપની મીલો અને બળસીનો વ્યવહાર સારી રીતે ચાલ્યો હતો, પણ તેજ દિવસે રાતના મી. તિલકને ૭ વર્ષ દેશનિકાલની સજા થવાની ખબર જ્ઞાતાં ગુવારનું સવાર પડતાંજ

અધે હડતાળ

પડેલી બચાઈ હતી. ગીરગામ, ભુલેશ્વર, નળખમ્બર, કુંદાવાડી, હાંતરદાર, કાવજી પટેલ ટંકરૌડ, પાંચકુણી, કાલકાદેવી, માંડવી, કાપડ બળસી, મારવાડી બળસી અને કોટ તથા છેક મેલાના સુધીનાં બધાં બળસી બંધ પડ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે હડતાળ છેક વાંકરા સુધી લેવાઈ હતી અને હિંદુ મુસલમાન સર્વ વહેપારીઓ તેમાં સામીલ થયેલાં હોવાથી સહાયો જેખાવ લેવાનક થઇ પડ્યાં હતાં. મીલો કામદારોને બુધવારે રાતના મી. તિલકને સજા થવાની ખબર મળી નહેતી અને બુધવારે મોડી રાત્રે કેમનો મુકાદો થસે એવી કંઈએ વડી પણ રાખી નહેતી, તેથી તેઓ ગુરુવારે સવારે હંમેશ પ્રમાણે કામ કર ગયા હતા, પણ આજે તેમને ખબર મળતાં તોશન થવાની ધાસ્તી રાખવામાં આવી હતી. તે પ્રમાણે ફોરાજ રાડ ઉપરની માધ વજી મીલના માણસો મીલનું કામ એક કલાક ચાલ્યા પછી તેઓ “તિલક મહારાજની બે” પો કારતા એકદમ મીલમાંથી બહાર નીકળી પડ્યા. બેકાઈ જાપ્યા ૧૨૦૦ બેટલી હતી. તેઓ જીવ રાજ બાલુ મીલ આગળ ગયા તે તે મીલના કામદારો તે ચાલવવા લાગ્યા અને મીલ ઉપર પથરા નાખ વા માંડ્યા. પોલિસે આવી તેમને વિખેરી નાખ્યા કે તે મીલ બંધ કરવામાં આવી. પછી માણિક છ પીટીદ મીલના કામદારો પણ “તિલક મહારાજની બે” ચાલવતા નીકળી પડ્યા. તેમણે જીવેલી રીતે બચાવું હતું કે “તિલક મહારાજને સિલક થવાથી અને હડતાળ પાડીએ છીએ.” આ

પ્રમાણે બાળક, સ્ત્રીઓ અને હિંદુ મુસલમાન સર્વ કામદારો કામ છોડી નીકળી પડ્યાં. બેકાઈ બેટલ માટે દરેક મુખ્ય લતાઓ પર બેકાઈ પહોં રા રાખવામાં આવ્યે હતો અને કોડેબાર તથા ચકાવેલી એમનેટ સાથે ગોરા લેકરીઓની કુકડી ઓ ઠેકાણે ઠેકાણે ગુડા દેવામાં આવી હતી. જો બના તથેક વામતાં કાળા ચોક્કી આગળ બેસી કા દન મીલના કામદારો એકદમ નીકળી પડ્યા. અને વેસ્ટર્ન ઇડિયા મીલ ઉપર પથરા લઈ બેઈ પથરા ફેંક્યા લાગ્યા, તેથી એ મીલ પણ તરત બંધ કરવામાં આવી અને કામદારો હડતાળીઓ ટોળા સાથે ભેડાયા. આઓ લતો કામદારોની ભરાઇ ગયો ને “તિલક મહારાજની બે” ના પો કારોથી વાતાવરણ માલ રહ્યું. પાંચસોએક માણસો દીનરા પીટીદ મીલ ઉપર ધસી ગયા પણ મીલ ના ઉપરોચ્ચે કથું કે “મીલ બંધ કરી દેઈ છીએ. કંઈ વુકેશન કરસો નહિ” તરત તે મીલ બંધ કરવામાં આવી ને કામદારો ટોળામાં ભેડાઈ ગયા. આ પ્રમાણે એક પછી એક મીલ બંધ પડતી ગઇ અને કામદારોનો મોટો જમા વ થઇ ગયો. તેથી પોલીસ અને બેકે રી સિપાઇઓ ત્યાં દોડી આવ્યા અને મી. સે તલવડ મેજરેટને ચાલોવ્યા. વોલંટીયર પણ દણના માણસોને નાકા આગળ ઉભા રા ખી કામદારોને બીજી મીલો તથા રસ્તાઓ તરફ જતા અટકાવ્યા. અને તેમનામાંથી સાંત બંધુને પકડવામાં આવ્યા. તે પછી મોરારજી મીલ આ ગળ મંચુરોએ એક મોટી સલા હારી અને મી. તિલકને ૭ વર્ષ સજા કરી તે કોટ છ દી દિવસ હડતાળ પાડવાનો હાલ કર્યો. રાત્રે જાગે દાજ માકીટના તથેલી ચોર હંજર માણસોએ મેજા મળી આવતી તા. ૨૭મી સુધી કામ નહીં થવાનો અને રજેશી મીલો વાપરવાના સૌનેક લીધા હતા.

ગોળી બહારથી અવકર પ્રાચુદાનિ.

(ગુરુવાર તા. ૨૪-૭-૦૮).

ગુરુવારે કરતાં આજનો મામલો વધારે ખબર હતો. આખા સદરમાં હડતાળ ચાલુ રહી હતી

અને મીલો તદ્દન બંધ પડી ગઈ હતી. તેથી કામ દોરનાં ટોળાં વધારે તોડાની બન્યા હતાં. સાયબાસા ઉપર લાકડાં જેદરવાની મેકેનરીસ મીલ ચાલુ થઈ હતી, પણ મેન્યુરેસે અહારથી પથરોનો મારો થી લાવવાને લીધે તે બંધ કરવી પડી હતી. એ શિવા મ આ લનામાં બુદે બુદે ઠેકાણે તોડાનો થયાં હતાં, લસકરી સિપાઈઓએ જોળી બહારથી મારી તથા ધાયલ કરી લોકોને વિખેરી નાખ્યા હતા. ચીંચ પેાલી અલગ થાડીએક મીલો સવારમાં ચાલુ થઈ હતી તેના ઉપર મનુરોએ પથરોનો મારો અલાવ વાથી તે બંધ કરવી પડી હતી અને બધા મનુરો હડતાળીઆઓના ટોળામાં સામીલ થયા હતા. સસેદરોડના નાકા ઉપર સમિતી બીજું ટોળું આ વડું તેમના વચ્ચે પો. સુ. મી. મેયર્સ અને ઈન્સ. મી. હોમ્સ ઘેરાઈ ગયા. મનુરોએ તેમના પર પથરોનો મારો અલાવ્યો તેમની સ્થિતિ કંટોડી થઈ પડી, પણ એક ગાડીવાળો એક ધાયલ થયેલા માણસને લઈ જતો હતો તેની તેમના તરફ નજર પડવાથી તેણે ધાયલ થયેલા માણસને રસ્તાની બાજુ પર મુકી ગાડી તે ઘેરાયેલાઓ પાસે લઈ ગયો અને તેમાં બેસાડી તેમને તાકીદે બહાર લઈ ગયો, અથી તેમના ઇવ બન્યા. આ ઘેરાઈ ગયેલાઓની મદદે પો. કમીસનરે લસકરી ટુકડી મોકલી હતી તેમણે લોકો ઉપર જોળી બહાર કરી વીખેરી નાખ્યા. આ જોળી બહારથી દસ પંદર માણસો ધાયલ થયા, તેમાં કેટલાક તો આરામ નહિ થઈ શકે તેવી સ્થિતિમાં હતા. બીજી બાજુએ મળેલા ટોળા ઉપર મેજસ્ટ્રેટ મી. સેતલવડે જોળી બહાર કરવાનો દુકમ આપ્યો હતો તેથી ઘણા માણસો જખમી થયા. કેટલાક જખ માયેલાઓને લોકો લઈ ગયા. તે ઉપરાંત બીજા ૧૬ જણ પોલિસને ધાયલ થયેલા જણાયા હતા. અપોરે પાછું ડીલાઇલ રોડ ઉપર તોડાન થયું હતું ને ત્યાં મેજસ્ટ્રેટ મી. રેકપને બોલાવવા પડ્યા હતા.

પ્રખુસન રોડ ઉપર તોડાન થયાની ખબર મળતાં પોલિસે ત્યાં જઈ તેમના પર જોળી બહાર કર્યો હતો જેથી એક માણસ માર્યો ગયો

અને બીજાં મિલ માણસ તમામ આગક ધાયલ થયું હતું.

જોળીના લોકો મીલો કંપનીની વિક્ટોરિયા ડોક તરફ આવેલી એ મીલોના બહાર હજાર કામદારોએ પણ હડતાળ પાડી હતી.

માલિકના રંગા કારખાનાના કામદારોએ તેના મેનેજર મી. કાહેનને સાત માર માર્યો હતો. ત્યાં લસકરી ટુકડી જઈ પહોંચી ને એક માણસ ઉપર જોળી છોડી ભેડાને વિખેરી નાખ્યા.

દાદર નાયગામ તરફ મીલ મનુરોએ મોડી હડતાળ પાડી હતી અને જે મીલો બંધ થઈ નહોતી તે મીલો ઉપર પથરો ફેંકી ઘણું નુકશાન પહોંચાડ્યું હતું અને તે રીતે તે મીલો પણ બંધ કરાવી હતી. સોરણ મીલના પારસી ફારમનના માથા પર ઇગ્ન થઈ હતી. જેમકે યુરોપીયન ડી કાટ કલેક્ટર લોકોના ટોળામાં ઘેરાઈ જવાથી તેને સખ્ત માર મારી ગુબીર ઇગ્ન કરી હતી. સ્પીંગ મીલના માલીક મી. વાડીયા યુરોપીયન પોલિસ માં મોટરમાં જતા હતા તેમને યુરોપીયન ધારી લોકોએ તેમના પર પથરો ફેંક્યા હતા, આ પ્રમાણે તોડાન પર ચઢેલું ટોળું “વંદેમાતરમ્” અને “આલ, પાલ, લાલ કી જય” બોલાવતું થતું હતું તેને પોલીસે લસકરની મદદથી વિખેરી આપ્યું હતું. આ પ્રમાણે લગભગ અઢી લાખ મનુરો હડતાળમાં જોડાયા હતા.

યુનિયન ફોર સીલ આગળ હુલ્કડ જવા બીંત પર ચઢેલા એક મનુરને જોળી વાગી હતી. ગુરવારની પહે આજે ઘણું હડતાળો ચાલુ રહી હતી. પ્રકટ ફોર્મ કોઈ લનામાં મુસલમાન વેહેપારીઓએ દુકાનો ઉઘાડી રાખી હતી. એક બાબુ રાઈ બજાર ચાલુ તદ્દન બંધ પડી ગયું હતું.

પોલીસ કમીસનરે ફરીથી જનહરનામું કાઢી તપુ. ૩૧ બુલાઈ સુધી પ્રવાનગી વચર સભા આ નહિ કરવા અને સરખસો નહીં કાઢવા પ્ર માન્યું હતું.

એક યુરોપીયન લયમાં હોવાથી કરિશાહના રેશન મારતરે પોતાના આરડામાં તેને આશ્રય

આવી હતો, એથી કોઈએ તે મળ્યા ઉપર
પથરનો મારો ચલાવ્યો હતો.

આવીસ વર્ષના એક પોરસી છોકરા મંજુરા
નાં ઉચ્છેદનથી ટાળીથી ગભરાઈ 'અનંતા' હોટેલ
માં પેસી ગયો હતો ત્યાં તેને ડોક્ટરની મદદ
મળવા છતાં ગભરાટથી તેને હૃદય અથ
પેડી જવાથી તે મરણ પામ્યો હતો. એમ
પણ કહેવામાં આવે છે કે તે નિશાળથી ઘેર
જતાં હુલ્લ જવા ઉભો રહ્યો હતો ત્યાં તેને
ગોળી વાગવાથી તે મરણ પામ્યો હતો. બીમારમાં
નામની એક સ્ત્રી પણ ગોળી વાગવાથી મરણ પા
મી હતી. આ પ્રમાણે શુક્રવારના હુલ્લમાં ગોળીમાં
ગોળી ૧૦ મરણ અને ૩૫ થી ૪૦ માણસો જખ
મી થયાં હતાં.

પોલિસ કમીશનર મી. જી. મી. માલીક
ને આલાવી મંજુરાને સમગ્રવી લઈ હડતાળનો અંત
લાવવા તેમને સુચવ્યું હતું. પણ મંજુરા ખીલકુલ
માનતા નથી એવા તેમણે જવાબ વાળ્યો હતો.
'મીલ માલીકની મંજુરા તરફની કમીટીએ એ
સંબંધનો વિચાર કરવા એક મીટીંગ મેળવી હતી
અને જે તે રીતે મંજુરાને સમગ્રવી લેવાના પ્રય
ત્નો કરવા તેમણે હાથ ધર્યો હતો.'

આજે દરેક હતાઆમાં તેમજ અંદર અને
બહાર જુદાં જુદાં સર્વ અંગરેમાં નાના મોટા બધા વહે
પારીઓએ હડતાળ ચાલુ રાખી હતી એટલુંજ નહિ
પણ આંદોલન પર હક્કમાં અને ધોરીઅંદર પરનાં
હીંદુ હોટેલ વાળાઓએ પણ હડતાળ પાડી
હતી. તેમજ શાક, પાન, દુધ, મીઠાઈ, વગેરેનો પ
હેપાર કરનારા અને સોની દરજી વગેરેના ધંધા
કરનારાઓએ પણ હડતાળ પાડી હતી. ફક્ત બુલે
શરની શાક માર્કેટ બુધી રાખવામાં હતી.

ગઈ કાલે રાત્રે મુગળ જેહા કાપડ મારકેટમાં
લગભગ બે હજાર ગુમાસ્તાઓએ બેસા થઈ જ
સ્વિસ હડતાળ ચાલુ રાખ્યા હતાં કયાં હતો અને
જે કાપડને તેણે કાપડ રંગ આપે તો તેને મદદ કર
તો એક પ્રકારે ઉભું થયું હતું. જેમાં લગભગ
૨૦૦૦ કપીયા ભરાયા હતા.

સંજના કરીશડા ઉપર તોફાન થયું હતું તે
વખતે કાપડે મોળીઓ છાડવાથી બે માણસો મર્યા
ગયા ને ૧૬ થી વધારે ધાયલ થયા હતા.

(શનિવાર તા. ૨૫-૭-૬૮)

અંગરે, મીલો, અંદર, અથ ઇલાએ હડતાળ
ચાલુ રહી હતી. દાદર ખાતે ટેક્સટાઈલ મીલ આગળ
તોફાન થયું હતું. અંદરના ચાર યુરોપિયન આધિકારીઓએ
દરવાજા અથ કરી દીધા, પણ લોકોએ
દરવાજા તોડવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. અંદરના
યુરોપિયનોએ તેમના પર ગોળીઓ છોડી, પણ લોકો
કો પાછા હટ્યા નહિ. પોલિસ આવી લોકો
ને વીખેરાઈ જવા તાકીદ કરી, પણ લોકોએ પો
લિસ ઉપર પથરનો મારો ચલાવ્યો. પછી પોલિસ
ગોળીઓ છોડી તેથી ત્રણ માણસ માર્યા ગયા અ
ને ઘણા ધાયલ થયા હતા.

ગોકળદાસ તેજપાળ સ્કુલમાં વિદ્યાર્થીઓએ
હડતાળ પાડી હતી અને ખીલ ધણી સ્કુલમાં
વિદ્યાર્થીઓની મોટી સંખ્યા ગેરહાજર હતી.

માલદેવી સ્કુલ પર પથરનો મારો ચલાવી તે
મીલ અથ કાપડી હતી. પોલિસ કમીશનરે એક
અડવાડીય વધારે ગાંઠે ચલાવ્યો નહિ ભરવાનો
હુકમ કાઢ્યો હતો.

આજે રાત્રે વડોદરા તરફ એક સ્પેશિયલ ટ્રેન
ગઈ હતી તે વિષે લોકોમાં તરફવાર અથવા ફેલાઈ
હતી.

ઈસ્ટ જતા મેલને લઈ જવાને પુરતો માલ
મળ્યો નહોતો. અને જે થોડોએક માલ આવી
પડ્યો હતો તે ઉપાડીને સ્ટીમરમાં ચડાવનારા મ
જુરો હતા નહિ. આખરે સ્ટીમરમાંથી અલાસીઓ
વગેરેને ઉતારી થોડો ધણો માલ અડાવી લીધો હતો.
મેલમાં કંઈ માલ અથવા આડેશ નહિ જવાથી
અંગ્રેજ વેહેપારીઓને અને સ્ટીમર કંપનીને માલ
નુકશાન થયું હતું.

(રવિવાર તા. ૨૬-૭-૬૮)

આજે મુગળ જેહા કાપડ અંદર હોલમાં
કાપડના વેહેપારીઓની એક સભા મળી હતી,
જેમાં આ. સર વિલ્લિસની સમગ્રવટથી વેહેપારીઓએ
સાંભવારે હુકમો ઉઘાડવાનો હાથ
કર્યો હતો.

દાખા બળરત્ના વેહેપારીઓએ કિલ્લાવા વા
મરી સરકારને કારત્તી કિલ્લાને આમજ આપવાનું
આજુ કર્યું હતું.

(સમયવાર નાં ૨૭-૭-૪૮)

હાલમાં આને કુલકેડાનું વપતું કર્યું સ્વરૂપ
સિલ્કને નામદાર સવર્નર પુનેથી મુબઈ આવ્યા
હતા અને આને કાંજના મિલેટરીયટમાં આને
વાન ત્રીલક વેહેપારીઓને ભાગી તેમની કાલે
સમજાત સમાવી હતી. કાંજના કામદાર ખાનગી
રાખવામાં આવ્યું હતું. તે નામદાર બધાવ્યું હતું
કે હાલના મામલામાં સરકારે જેવી વધી રાખી
હતી તેવી દેશી કામના આજેવાનો તરફથી બ
બાર મદદ અને અંતઃકરણનો ટેકા મળ્યો નથી.
મીસા અને બળરે બધે રાખવાથી સરકાર કંઈ
કાપદો અમલમાં મુકતાં કે ન્યાયની કોટી ન્યાય
કરતાં અટકાવે નહીં.

વેહેપારીઓનાર કાંજની બહાર.

કાંજના નામદાર સવર્નર સાહેબ કોમમેન
સરકાર તરફ કરવા નીકળનાર છે એમ જાણી કેટલાક
બેઝાંખિની સમજવતથી તે તરફના કેટલાક વેહે
પારીઓએ દુકાનો ઉઘાડી હતી. તે દુકાનો બધે
કરાવવા તેમના ઉપર લોકોએ પશરનો મારો ચ
લાવ્યો. એ આખા સ-તામાં તિલકની છબીઓ
અને કાળા વાવટાની હાર મૂકાવેલી હતી. અને
લોકો “તીલક મહારાજ હી જય” ના પોકારો
કરતા હતા, ત્યાં પોલીસ દુકડી આવી પહોંચી. એ
જરૂરે મીંડે પશુ આવ્યા. લોકો પોલીસ ઉ
પર ઉશ્કેરાયા અને તેમના અમલદારો ઉપર પથરા
ફેંકવા માંડ્યા. પોલીસે આઠ માણસોને પકડ્યા
એથી લોકો વધારે હેડાયા ને પોલીસ સામે
હાથોહાથ મારામારીમાં ઉતર્યા. પોલીસને માર
પડ્યો ત્યારે મીંડે ગોળી છોડવાનો હુકમ
આપ્યો, તેથી ત્રણ પડેલા અને બીજા ચાર પાંચ
ભવાવેલા મળી આવ્યા હતા. બીજા લોકો વિખે
રાઈ ગયા આ પ્રમાણે વેહેપારીઓ ઉપર ગોળી
બહાર કરવાથી લોકોમાં ઉશ્કેરણી વધી પડી હતી.

આનરરી મેલ્ટરોડના કારપર કુલકેડા.

ઉપરનું તોરાન મુળજ જેમ કામ મળે
નહીં થયું હતું પોલીસ અને સરકાર વિચારમાં થયા
પછી કાંજના કાડા અને મુસારે કીંકુમીની મીસી
કાંજના ભેગી મધ્યભેગે આનરરી મેલ્ટરોડ મીંડે
માતીલાલ કમવાદાસ કરારના પર ઉપર પથરો
મારો સમાવી બારી બારમાં બાગી નાખ્યાં અને
અંદરના કરનીયરને પશુ કેટલાક મુકવાન કહ્યું. લોકો
તેમના ઉપર એવું કમળને ઉશ્કેરાયા હતા કે તે
આ મેલ્ટરોડ હોવાથી ઉપરના કુલકેડામાં ભાગી
બહાર કરવાનો હુકમ તેમણે આપ્યો હતો. આ
ઉશ્કેરાયલા ટોળાએ પછી ભેખ મેમન સ્ટીટનાં
પ્રાંતસો બાગી નાખ્યાં.

માર્કેટમાં મારામારી.

કાપડના વેહેપારીઓએ આમલે દિવસે હાવ
કપા પ્રમાણે માર્કેટના કેટલાક કાપડીયાઓએ
જવારમાં દુકાનો ઉઘાડી હતી. એમના ઉપર ટીકા
કરતા ધીમે ધીમે, થ ત્રણ હજાર માણસો ભેમા
મળી થયા. તેમને વીખેરી નાખવા માર્કેટના કોયા
ને હુકમ થયો, પશુ ટોળાએ તે કોયાને ધ્રુજ કરી
ને દુકાન ઉઘાડનારોએ ઉપર છતીઓ ફેંકવા
માંડી. આખરે તેમણે દુકાનો બંધ કરી. એ પછી
માર્કેટ અને આજુબાજુમાં લોકોએ કાળા વાવટાં
ડીંગાડી દીધા અને વચ્ચે તિલકની છબી મુકી.

આજે શેર બળર ઉઘડ્યું હતું, પશુ કામ
કાજ સર કરે તેટલામાં તેમને બળર મળી કે તેમ
ની એસોશિએશનના ચેરમેન મીંડે પ્રભુદાસ જીવજી
દાસે સરકારમાં બદલા થયા જેવો ટાઇમ્સ ઓ
ફ ઇન્ડિયામાં ખુલાસો કર્યો છે, તેથી હેડાઈને લો
કાએ તરતજ તે બળર બંધ કરી દીધું હતું.

પોલીસ કમીશનરે આજે એક જાહેરનામું
બહાર પાડી છબી, વાવટા, ચિત્રો, વગેરે લોકોની
ભામખી ઉશ્કેરે તેવી કંઈ મીંડે જાહેરમાં નહિ
મુકવા હુકમ કાઢ્યો હતો.

મીસા અને બળરોમાં હડતાળો ચાલુ હતી.
બંદર અને જોદી ઉપરનું કામદાર પશુ બંધ
હતું. સ્ટીમર ઉપરથી માલ ઉતારવાને મળુરો
મળી શક્યા નહોતા.

હાકોરદારનું સમજાવું.

(મંગળવાર તા. ૨૮-૭-૦૮).

આજે સવારમાં હાકોરદારના દક્ષિણી બાજુના સત્તાના લોકો એકઠા થઈ નોકરી ઉપર જનારા જાને અટકાવતા હતા અને ત્યાં થઈને જતા આવતા યુરોપિયનોની ગાડી ઉપર પથરા મારતા હતા, તેમજ દ્રામ ઉપર પથરા ફેંકતા હતા. પોલિસ અને ખબર મળતાં પોલિસ અને લસ્કરી ટુકડીએ જઈ તેમને વિખેરી નાખ્યા હતા, પણ લસ્કરી ટુકડી પાછી ફરતાં તેઓ ફરી ભેગા થયા અને તીલક મહારાજની જયના પોકારો કરતા પથરા ફેંકવા લાગ્યા. ફરી પાછી પોલિસ ટુકડીએ આવી લોકોને વીખેરી નાખ્યા. અને એ ટુકડી ઝાંઝાળાની વાડીમાં દાખલ થઈ અંધ ફરી. ઝાંઝાળા મેજસ્ટ્રેટ મી. જોન્સ મેકડોનલ્ડ આ વખતે પોલિસ ની સાથે આવ્યો હતો, તેણે લોકોને એ પ્રમાણે નહીં કરવા સમજાવ્યા હતા. પોલિસ એક મરા ઠાને પકડ્યો, પણ તેની સ્ત્રીએ બહાર આવી જઈ ભાષામાં મેજસ્ટ્રેટને બોલ્યાં કે તે મારો ધણી છે અને તેણે હુલ્લડમાં કરો ભાગ લીધા નથી. મી. મેકડોનલ્ડે તેને ચેતવણી આપી છોડી દીધા હતા. એક બાળુએ આ પ્રમાણે ચાલુ હતું તે વખતે લોકો જુદા જુદા ટોળામાં વહેંચાઈ જઈ જુદી જુદી જગાએ દ્રામ ઉપર પથર મારતા હતા. ને તેથી દ્રામના પડદા, કાચ, વગેરેને ઘણું નુકશાન કર્યું હતું. પહેલાં તો દ્રામના આગલા ભાગ પર લસ્કરીએ બેંદુક સાથે ઉભા રાખ્યા હતા. દરેક યુરોપિયન સ્ત્રી પુરૂષને એ રસ્તે જતાં અટકાવી બીજી રસ્તે જવાની પોલીસ સુચના આપતી હતી. પાછળથી લસ્કરને બોલાવી લેતાં લોકોએ પાછું પથરા ફેંકવાનું ચાલુ કર્યું. આ પ્રમાણે ફેંકતા પથરાઓથી ઘણા ઉતાડ્યાને મળ્યા હતા, પણ સર્વથી વધારે અવદશા દ્રામના ડ્રાયવરોની હતી. સૌથી પહેલા અને સૌથી વધારે પથર તેમના ઉપર પડતા હતા. તે ગિયારાઓ લોકોનાં ટોળાને ભેટાંજ એક ઉપર હાથ રાખી પડદામાં પોતાનું શરીર છુપાવી નીચું માથું ધાલી

ગસી જતા અને જોરથી દ્રામને ફેંકાવી દેતા; ને એ સતો પુરો થયા પછી ઉતાડ્યા તેને ખબર આવતા ત્યારે ઉભા થતા, તો પણ તે વખતે તેમને ફાંદ ને ફાંદ ફેંકાવે મળ્યા થયેલી જણાતી. દ્રામના કાચ પથરાથી ભાગીને ઉડતાં ફેંદલાક ઉતાડ્યાને પ્રાગતા ને તેમને પણ ભયંકર મળ્યા થતી હતી.

આ પ્રમાણે જોઈ પોલિસ લોકોને પકડવા માંડ્યા. એક દરજ્જી દુકાનમાંથી સાત બંદુક પકડી લોકો વધારે ઉશ્કેરાયા ને પોલિસ ઉપર જોરથી પથરો મારો ચલાવ્યો. પોલિસ ગોળીઓ છોડી, સારે નસીબે ગોળીથી કાંઈને મળ્યા થઈ નહોતી.

લોકો વિખેરાયા પણ એ વીખેરાતાં ટોળાં એ આસપાસના સત્તાઓનાં ફાનસો ભાગી નાખ્યાં. અને ફેંદલાક ધરનાં બારી બારણાં પણ પથરાથી ભાગી નાખ્યાં. એક લસ્કરી ઘોડેસ્વાર ત્યાં ફરતો હતો, તેના ઘોડો જોરથી દોડતો હતો, લોકોએ તેનો પગ ઝાલી જેમી પાડ્યો ને મારવા માંડ્યો. તેણે કાજાવાલા કરવાથી લોકોએ જતો કર્યો.

પાછલા પહેરે કાંઠાવાડીમાં તોફાન થયું ત્યાં પોલિસે જઈ ખાલી ગોળી બહાર કરી અને પાંચ માણસોને પકડીને લોકોને વિખેરી નાખ્યા હતા. સવારમાં તારડેવ તરફ એ ચાર મીલો ચાલુ થઈ હતી, તે અંધ કરાવવા મજુરોએ તેમના ઉપર પથરા ફેંક્યા તેથી તે મીલો અંધ થઈ હતી. પરેશ ઉપર પણ એ પ્રમાણે તોફાન થયું હતું.

આજે નામ. મવનરે એક દંડેરો બહાર પાડી લોકોને જોરકાયદે વર્તન નહિ કરતાં અરજ કરી દાદ મેળવવા અને કામ ધંધે વળગી જવા સુચનું હતું.

સોમવારે રાત્રે મુળજી જોડા કાપડ માર્કીટના વહેપારીઓમાં એવી અફવા ફેલાઈ હતી કે માર્કીટને સળગાવી મુક્યામાં આવનાર છે આથી ચાલ રાત્રેને વહેપારીઓ રાતની રાતમાં ફેંદલાક માલ ચોપડા અને નાણાં કાઢી મયા હતા.

આ પ્રમાણે છ દિવસ હડતાળ ચાલુ રહ્યા પછી તા. ૨૬ને બુધવારે બજારો ઉઘડ્યાં. મીલો

તો આજે પણ થોડીજ ચાલુ થઈ હતી અને જે ચાલુ થઈ હતી તે તરફ થોડાં ધણાં તોડાનો પણ થયાં હતાં પણ શરૂવારે મજૂરો રીતસર કામ પર ગયા હતા અને ત્યારથી મીલો જોદી વગેરે ઠેકાણે સારી રીતે કામ ચાલુ થયું હતું.

દેશાવરમાં હડતાળો.

(મુંબરાત, કાઠીયાવાડ.)

મુઘલ—મુઘલરે આખા શહેરમાં હડતાળ પડી હતી. કેટલાક મુસલમાનો અને પારસીઓએ દુકાનો ઉધારી રાખી હતી, પણ વહેવાર તદ્દન અંધ હતો. પોલિસે દુકાનો ઉધારવા પ્રયત્ન કર્યો છતાં હડતાળ ચાલુ રહી હતી. શરૂવારે પણ કેટલાંક અગરો અંધ રહ્યાં હતાં. વિદ્યાર્થીઓ સ્કૂલ છોડી ગયા હતા.

અમદાવાદ—અંધોર પછી સિલાની વાત જો કોના ગજીવામાં આવતાં કાપડ અગર, ઝવેરી અગર અને ખીજાં અંધાં અગરો અંધ કરી દુકાન દારોએ સખ હડતાળ પાડી હતી. પ્રગ્નખંડમાં મીઠ તીલક વિરૂધ્ધ ટીકા કરેલી હોવાથી લોકોએ તેની આશીર્વાદ આગળ જઈ પ્રગ્નખંડની નકલ આજી મુકી હતી અને એ પેપરને બોયકોટ કરવાના પોકારો કર્યા હતા.

વડોદરા—દાંડીયા અગર, રાવપુરા અને શહેરનાં અગરો અંધ રહ્યાં હતાં. વિદ્યાર્થીઓએ સ્કૂલમાં નહિ જતાં હડતાળ પાડી હતી. દ્રાવે અંધ નહિ રહ્યાંથી લોકોએ તેના ઉપર પથરા ફેંક્યા હતા.

ભરૂચ—ગુના અગર, હાથખાના અગર, બ્રહ્મભાઈ ચક્રા, તથા ખીજાં ધણાં અગરોમાં હડતાળ પડી હતી. ઘાટીઓએ પણ હડતાળ પાડવાનો હવાલો કર્યો હતો. પોલિસનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો.

પાટણ—સખ હડતાળ પડી હતી.

નવસારી—હડતાળ પડી હતી. હાઈરકુલ તથા ઓંગો વનાંકયુક્ત સ્કૂલના ઠેકાણોએ આશાપૂરી માતાએ જઈ સ્વદેશી માટે પ્રતિજ્ઞ લીધી હતી.

પેટલાદ—વહેપારીઓએ હડતાળ પાડી હતી અને વિદ્યાર્થીઓ નિશાળોમાં હાજર થયા નહોતા.

ભાવનગર—શુક્રવારના મેલમાં આવેલાં પેપરોથી મી. તીલકને શિક્ષા થયેલી જણી વહેપારીઓએ

મેળા મળી હડતાળ પાડવાનો હવાલો કર્યો હતો, તે પ્રમાણે બીજે દિવસે આખા શહેરમાં હડતાળ પડી હતી. ભાવનગર પરાવું દેવે વર્કશોપ પણ હડતાળને લીધે અંધ રહ્યું હતું અને લોકો મેળા થઈ “વહે માતરમ્” તથા “તીલક મહારાજની જય” ના પોકારો કરતા હતા.

વલસાડ—હિંદુ મુસલમાન અંધો દુકાનો અંધ કરી હતી, તેથી શહેરમાં ચુનકાર જેવું જણાતું હતું.

એરા—મી. તીલકને સગ્ન થયાની ખબર મળતાંજ કાપડીયા, નેસ્તી, ગાંધી, કાઠીયા, તંબોળી, અંધો દુકાનો અંધ કરી હડતાળ પાડી હતી.

નડીયાદ—આખા શહેરમાં હડતાળ પડી હતી. પોલિસે પ્રયત્ન કર્યો છતાં મુસલમાનો શિવાય ખીજા કોઈએ દુકાનો ઉધારી નહોતી. આખા શહેરમાં ગમગીની ફેલાઈ હતી.

ઓરપાડ—લોકોએ હડતાળ પાડી હતી અને સાર્વજનિક વાંચનશાળા ઉપર કાળા વાવટા લગાડવામાં આવ્યા હતા.

મેહમદાવાદ—દીલગીરી ખતાવવા લોકોએ હડતાળ પાડી હતી.

આણંદ—અગરો અંધ રહ્યાં હતાં અને શાળાઓમાં છોકરાઓએ હાજરી આપી નહોતી.

દાહોદ—તમામ અગરો અંધ રહ્યાં હતાં, રક્ત વહેવારોએ દુકાનો ઉધારી રાખી હતી.

જંજીર—હિંદુ મુસલમાન સર્વેએ શુક્ર શનિ વારે હડતાળ પાડી હતી.

કપેડવણ—હિંદુ મુસલમાન સર્વ વહેપારીઓએ હડતાળ પાડી હતી. કાળા વાવટા ચડાવ્યા હતા. “સ્વદેશ કાજ ગત કાં ન હોમીએ?” એ વાક્યના કાળો ઠેકાણે ઠેકાણે ચોંટાયા હતા. છોકરાઓ સરખસ કાઢી “તીલક મહારાજની જય” પોત કારતા અગરમાં કર્યા હતા. હિંદુ વહેપારીઓએ ખીજે દિવસે પણ હડતાળ ચાલુ રાખી હતી.

ડાસરા—સખ હડતાળ પડી હતી.

ડાકોર—દેશભક્ત તીલકને થયેલી સગ્ન માટે દીલગીરી ખતાવવા વહેપારીઓએ હડતાળ પાડી હતી અને રણછોડજીને કાળા વાંધા વહેવારમાં આવ્યા હતા.

કડી—વેહેપારીઓએ દુકાનો ખંધ કરી દીધી
ગીરી અતાવવા સલાહરી હતી.

આતરસુઆ—શ્રીયુત તિલકને સજ્જયાની
ખબર મળતાં સૌ મંગળવારે હડતાળ પડી હતી.

હાંસોટ—હડતાળ પડી હતી.

ધોલેરા—પેપરેથી ખબર મળતાં દાણા બ-
જાર, મણીઆર બજાર, શરાફ બજાર, કાપડ મારકીટ,
નાળીઆરની વખારો, લાકડાંની વખારો, મહાજનને
કોટો, અને શાક તથા બીડીઓવાળાઓએ પણ દુકા-
નો ખંધ કરી આખા શહેરમાં સખ્ત હડતાળ પાડી
હતી.

શિહોર—સખ્ત હડતાળ પડી હતી.

વડવાણુ શેહેર—દાણ રાજ હાઈસ્કુલના ઘણા
ખરાં વિદ્યાર્થીઓ સ્કુલમાં ગયા નહોતા. શેહેરમાં
લોકોએ કાળા વાવટા ચડાવ્યા હતા જે પોલિસે ઉ-
તારી નાખ્યા હતા.

કુંડલા—હિંદુ મુસલમાન સર્વેએ સખ્ત હડ-
તાળ પાડી હતી.

પાલીતાણા—અંગ્રેજ સ્કુલના વિદ્યાર્થીઓએ
સ્કુલમાં ન જતાં હડતાળ પાડી હતી.

અમરેલી—હડતાળ પડી હતી વિદ્યાર્થીઓ-
સ્કુલમાં ગયા નહોતા અને તેમણે એક મીટીંગ
ભરી ભાષણો કર્યા હતાં

આ શિવાય ગળુલા, મહુવા, માંડળ, કંઠલાય વગેરે
ઘણાં ખરાં મોટાં ગામોમાં હડતાળ પડી હતી.

મહારાષ્ટ્ર ઉત્તર હિંદુસ્તાન વગેરે.

પુના—શુધવારે રાતના ખબર મળતાં ખુદ
વારે આખા શહેરમાં હડતાળ પડી હતી. વિદ્યાર્થી
ઓએ સ્કુલોમાં હાજરી આપી નહોતી..

નાગપુર—આખા શહેરમાં ભારે દીલગીરી
ફાલત હતી, અને હડતાળ માંડી લોકોનાં ટોળાં
પોકારો કરતાં હતાં. હોસ્બોપ કોલેજના એક અ-
ંગ્રેજ પ્રેફેસરને સૌથી માર માયો અને
બીજા કેટલાક અંગ્રેજોને પણ પથરા વાગ્યા. લોકો
એ બીડી મીસા ઉપર અથરા ફેંકા તે ખંધ કરાવી.

અંગ્રેજો મીસા આગળ હુલ્લડ થયું, પોલીસે એ
ગોળી છોડી પણ કોઈને વાગી નહિ. ચાર માણ
સોને પોલીસે પકડ્યા. દીલગીરી દર્શાવવા એક
માટી સલાં મળેવાની હતી, પણ પોલીસે તે મળ
વા નીધી નહિ.

અહમદનગર—કાપડબજાર અને દાણાબજાર
રમાં હડતાળ પડી. સીટી સ્કુલ અને હાઈસ્કુલમાં
વિદ્યાર્થીઓ હાજર થયા નહિ. આ શિવાય નાસક,
ધંધાર, અમલસેર, બુસાવળ, તાસગાવ, વાઇ, ઇસલા-
મપુર, રત્નાગીરી, પદરપુર, મોલાપુર, પેણ, કોલાપુર,
ઐનાપુર, અકલુજ, નિપાણી, અકોલ, સિન્નર,
અક્ષારી, અબાલગાઇ, કારંગ, પાચોરા, વેવલે, બે-
હુલે, માહાડ, ધામણી, કલવણ, દહીવડી, વસઇ,
દાપોલી, નરસોબાચીવાડી, કુંડાળા, ઘોરે, મુરડ, કુવે,
ભગુર, બીવડી, કસવેમહીમ, સિંગાર, રખકવી અને
તેરહળ, બીજાપુર, ઉમરાવતી, અલીબાગ, ધારવાડ,
મેળમાંવ, કરાંચી, કીનારપુર, મેજાસીંગ, કલકતા,
રંગુન, દયાનં, લાહોર, સીયાલકોટ, કિશોરગંજ વગેરે
અનેક શેહેરો અને મોટાં ગામોમાં હડતાળ પડી, વિ-
દ્યાર્થીઓ સ્કુલમાં ગયા નહિ અને બહારે સલામો
ભરી નિષેધ અને દીલગીરી પ્રદર્શિત કરી હતી.

જેમ સામાન્ય વાક સમુદે શ્રીયુત તિલકને
થયેલી સજ્જ માટે દીલગીરી અતારી હતી તેમ
આ દેશનાં વર્તમાનપત્રો — વદેમાનરમ, અંગાળી,
અમતબજાર પત્રિકા, પગ્ગમી, ઇડિયન આસપેક્સ
રિફોર્મર, ટેલીગ્રાફ, ગુજરાતી, મદ્રાસ સ્ટેટ્સ, અ
ડવોકેટ (અખતૌ) રાષ્ટ્રમત, હિંદુ, હદુપ્રકાશ, સુ
ધારક, જ્ઞાનપ્રકાશ, નેટિવ એપિનીયન, મુબઇ
વેલવ, કાળ, બડોદા વસલ, સયાજી વિજય,
શુજરાતી પંચ, વરાડ સમાચાર, ધારવાડ વન્ત,
શ્રીલાલુ, વિદ્યા વિલાસ, પ્રતોદ, ચિકિત્સક, દેશ
સેવક, અમુલ્ય, પ્રકાશ, સુબોધ પત્રિકા, વગેરે દરેક
પ્રજ્ઞ પક્ષનાં વર્તમાનપત્રોએ આ ચુકાદા વિરુદ્ધ
સખ્ત ટીકા કરી હતી.

THE SURAT RICE MILL COMPANY, LIMITED.

સુરત ચોખાની મીલ કંપની,
લીમીટેડ.

સારા અને સસ્તા ચોખા,

ભાતને ભાવે ચોખા,

સારા અને સસ્તા ચોખા,

ઉપલી મીલમાં દરેક જાતના ચોખા વેચાય છે.
ભાવ ઘણા કીફાવત સખવામાં આવ્યા છે. એકવાર
મંગાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

બહાર ગામના ચોરડરો ઘણીજ તાકીદથી તથા
ખાત્રીપુર્વક બજાવવામાં આવશે. આ મીલમાં કુસકી
પણ વેચાય છે.

વળી આ મીલમાં દરેક જાતનું અનાજ, ગરમ
મસાલો, તથા હળદરના ગાંઠીયા વિગેરે દબાય છે.

ભાવ દળવાના ઘણા સસ્તા રાખ્યા છે.

ચુનીલાલ કીલાભાઈની કંપની,

એજન્ટ.

રૂઘનાથપુરા,—સુરત.

તમે ધાતુપાતના એકપણ દરદી પીડાતા હો, મજબૂત
એ— નબળાઈ માટે ફરિયાદ કરતા હો, ચાલતાં ચાલતાં હાંફી
જતા હો, દરદીનાં દબાણને લીધે નાહિયત બની ગયા હો
અને સંકપણામાંથી તથા નબળાપણામાંથી છુટી હિંમતવાન, નીરામ
અને બળવાન બનવા માગતા હો તો—

આતંકનિબંધ ગોળીઓ

ઉપયોગમાં લેવાનું શરૂ કરો. કારણ કે એ ગોળીઓ સ્વપ્નમાં કે પેશાબમાં થતા ધાતુ
ખાતને એકદમ અટકાવે છે. મજબૂત નબળાઈ મટાડી સ્મરણ શક્તિને વધારે છે, ધાતુ
પાત વગેરે કારણોથી લાગુ પડેલી નબળાઈને લીધે થતી ધડી ધડી આવી પડતાં દરદીનાં
દબાણને દૂર કરી શરીર તથા મનને પણ મજબૂત કરે છે અને કેડ, હાથપગ, માથું
તથા છાતીના દુખાવાને નાબૂદ કરે છે. પુરૂષોને વીર્યના બગાડને લીધે તથા સ્ત્રીઓને
રજના બગાડને લીધે જે વાંઝીયાંપણું લાગુ પડે છે તેને એ ગોળીઓ દૂર કરે છે.
કેમકે વીર્ય તથા રજને સુધારવામાં તથા વધારવામાં એ ગોળીઓની કીર્તિ જગજગેર
છે. સારી રીતે સારા સાર સમજી શકનારાં ઘણાં કુશળ માણસો તેમજ ઘણાં વૈદ્યા અને
ડોક્ટરો તરફથી આવા ઉમદા ગુણોને લીધે એ ગોળીઓ માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાયો
જાહેર થયા છે.

કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂા ૧ એક

વૈદ્યશાસ્ત્રી—મણિશંકર જોશી

માલિક—આતંકનિબંધ ઔષધાલય.

ભાવનગર—કાંકિયાવાડ.

કામરૂઢેશની અદ્ભુત વિદ્યા.

અત્રત્ર વિદ્યાના અદ્ભુત ગ્રંથોમાં માટે કામરૂઢેશ અને કામકીની નામ જગન્નહેર છે તે આ ગ્રંથનું મૂળ સંસ્કૃત સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર અમારી તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, આકર્ષણ, વશીકરણ, સ્તબ્ધ, શાંતિકરણ, ભરવાદિ સાધન, સંજીવનની વિદ્યા, કીમીયો, કાળજ્ઞાન, વૃષ્ટિજ્ઞાન, દિવ્ય આપધિસાધન, અનેક યંત્રસાધન, વાંધ્યત્વનિવારણ, વગેરે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારી અતી અદ્ભુત દૈવી વીદ્યાઓનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવા લલામણ કરવામાં આવે છે. કિંમત રૂ. ૧) પૌ. ૦-૨-૦

નં. પકાનંદનંદાર અથવા કામકુતહલ (ભાગ ૧ લો.) આ પુસ્તક પ્રાચીન ગ્રંથોનું મંથન કરી સંગ્રહ કર્યું છે. તેમાં જન્મથી તેમ કેટલાક રોગોથી હીનવીર્ય (નપુંસક) પણ પ્રાપ્ત થાય છે તેવા રોગનું સંપૂર્ણ નિદાન તેમ તે ઉપર ઘણી સહેલાઈથી અને શકે તેવાં ચૂર્ણ, ગુટીકા, અવલેહ, ધૂતો પૌષ્ટિક પ્રયોગો વીગેરેનો સંગ્રહ કર્યો છે. તેથી કમ કૌવત, ધાતુક્ષીણ, સ્વપ્નાવસ્થા, પ્રમેહપ્રદર વીગેરે સ્ત્રી પુરુષોના વીકટ (કુષ્ઠ) રોગો માટે અદ્ભુત ઉપયોગી છે તેથી આ પુસ્તક પ્રત્યેક ગૃહસ્થોને સંગ્રહ કરવા યોગ્ય છે, તે મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર સારા અક્ષરને સારા કાગળ ઉપર આપી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦ પૌ. ૦-૧-૦

નં. પકાનંદનંદાર અથવા કામકુતહલ—(ભાગ ૨ જો.) નપુંસકતા અને કમતાકાતને દૂર કરવાના અકર્ષીર ધલાન્દ્રપ ષોષ્ટિક પાકનું બિયાન આ બીજા ભાગમાં લખવામાં આવેલું છે. તેમજ મદનાંકુશની (છટ્ટીની) શિથિલતા હસ્તકર્મના દોષ નાશ કરવાના તથા મદનાંકુશની વૃદ્ધિ-શ્ચુષ્ણતા કરવાના અને પ્રદરનાશક, વિર્યસ્તબ્ધનાદિના અનેક અનુભવિ પ્રયોગો સહેજમાં અને શકે તેવા તે સાથે યુનખી દવાઓ પણ દાખલ કરવામાં આવેલ છે. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦ પૌ. ૦-૧-૦

પ્રથમ આવૃત્તિની કિંમત રૂ. ૬) હુતી તે ઘટાડી માત્ર કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ પૌ. ૦-૬-૦ સંપૂર્ણ ૮૪ લે-હુરો ૨૦૪ ચિત્ર કાવ્ય સહિત. { પ્રવીણ સાગર } પૃષ્ઠ ૮૭૬ સાનેરી ગીદનાં પુઠાં સહિત.

ગુજરાતી ટીકા સહિત.

આ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ રવસ્થાન રાજકોટના કેલાસવાસી મહારાજધિરાજ શ્રી મહેરામણજીએ પોતાના નિપુણ સહાયકોની સમ્મતિથી સંવત ૧૮૩૮ માં રચેલો છે. ગ્રંથ એટલી બધી ચતુરાઈથી ભરપુર છે કે તેણે ભાષાના નામાંકિત અને ચતુર કવિઓનાં મન હરિ લીધાં છે, આખો ગ્રંથ પ્રેમ મહીમાથીજ વર્ણવેલો છે, સાથે નાયક નાયકાનાં ભેદ, ગણીત, નાડી પરિક્ષા, અથ પરીક્ષા, શુકનાવલી, રણસંભામની પંડીતાર્ક, રાજનીતી, અનેક વિદ્યા, રાગ તેની ઉત્પત્તિ, વિરહવિલાપ ઇ. વિરહકતી સાથે અષ્ટાંગયોગ વગેરે અનેક રસાલંકારથી વર્ણવ્યું છે. અને કલ્પ વૃક્ષની પેઠે આ પુસ્તકમાંથી મોગી પુરુષો મોગ વિલાસ, યોગી જનો યોગવિદ્યા, તેમજ પ્રેમાર્જનો પ્રેમલીલાને પામી સંતુષ્ટ થશે. કવિઓ રસ અલંકાર અને છંદોને પામશે; ચતુર પુરુષો ચતુરાઈને પામી રાજ થશે એવો આ મનોહર પ્રવીણસાગર ગ્રંથ છે.

મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

